MARKSİZM VE SINIF BİLİNCİ

İlker Belek

dipnot

İlker Belek

MARKSİZM VE SINIF BİLİNCİ

İlker Belek: 1961 doğumlu. 1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1990 yılında yine aynı Fakülte'nin Halk Sağlığı Anabilim Dalı'ndan uzmanlık aldı. 1992-1996 yılları arasında Sağlık Bakanlığı'nda ve Ankara, Diyarbakır, Antalya Sağlık Müdürlükleri'nde çalıştı. Halk sağlığı alanında sağlık politikaları, sağlık sistemleri, sağlıkta eşitsizlikler konularıyla ilgili çalışmalar yürütüyor. Bunların dışında, yeni emek örgütlenme biçimleri, endüstriyel demokrasi, günümüz kapitalizminin "yenilenme" çabaları gibi "dışarıdan" konular da üretim alanına giriyor. Halen Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nda doçent. 20'nin üzerinde kitabı, çeşitli mesleki, sendikal ve siyasi dergilerde yayımlanmış 200'ün üzerinde makalesi var. Kitaplarının bazıları şunlar: Toplumsal Bilinç (1991), Sınıfsız Toplum Yolunda Türkiye İçin Sağlık Tezi (2. Baskı, 1998), Marksist Bakış Açısıyla Bilimsel Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi (1993), Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlığın Ekonomi Politiği (2. Baskı 2001), Postkapitalist Paradigmalar (2. Baskı 1999), Küba'da Sağlık (2002), Esnek Üretim: Derin Sömürü (2004), Sosyoekonomik Konumda ve Sağlıkta Sınıfsal Eşitsizlikler: Antalya'da Beş Yıllık Bir Araştırma (2004).

■ ■ ■

Marksizm ve Sınıf Bilinci

© Dipnot Yayınları & İlker Belek

■ ■ ■

Kapak Tasarımı: Sinan Solmaz

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas.Yay.Ltd.Şti
Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ldt Şti
GMK Bulvarı No 83/32 Maltepe/ Ankara

1. Baskı 2007 / Ankara

ISBN:978- 975-9051-25-9

■ ■ ■

DİPNOT YAYINLARI
Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay / ANKARA
Tel: (0 312) 4192932 ■ Faks: (0 312) 4192532
E-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **5**

I. Bölüm

MARKSİZM VE SINIF BİLİNCİ **13**

DEVRİMCİ KURAMIN DEVRİMCİ BİLEŞENİ: SINIF BİLİNCİ 13

NESNELLİK ÖZNELLİK İLİŞKİSİ 26

EKSEN KAYMALARI 35

GERİLİME DOĞANLAR: ALTHUSSER, LUKACS VE GRAMSCİ 42

LENİN: BİLİNCİN SİYASETLE YARATILMASI 58

BİLİNÇ KONUSUNDA ULAŞTIĞIMIZ SONUÇLAR 66

II. Bölüm

SINIF BİLİNCİNİ ÖLÇMEK **69**

TANIMLAR VE EKOLLER 69

SINIF BİLİNCİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER 77

SINIFIN OLUŞUMU TARTIŞMALARI 88

SINIF BİLİNCİNİN GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN TARİHSEL TOPLUMSAL KOŞULLAR 97

SINIF BİLİNCİYLE İLİŞKİLİ SOMUT BULGULAR 113

1. NESNEL SINIF KONUMUYLA SINIF BİLİNCİNİN UYUMU 114
2. BİLİNCİN SINIFSAL KÖKENLE İLİŞKİSİ 119
3. HANGİ SINIFLARDA BİLİNÇ DAHA GÜÇLÜ ? 120
4. SENDİKA VE PARTİ ÖRGÜTLENMESİNİN BİLİNÇ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 120
5. BİLİNÇ VE DEĞERLER ÜZERİNDE KUŞAKSAL KAYMANIN ETKİSİ 121
6. İŞ İLİŞKİLERİNİN VE İŞYERİ ORTAMININ BİLİNÇ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 122
7. GREVLERİN SINIF BİLİNCİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 127
8. TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE SINIF BİLİNCİ 129

SINIF BİLİNCİYLE İLİŞKİLİ ÖNEMLİ BİR OLGU OLARAK İŞÇİLERİN PARTİ TERCİHİ 134

1. POLİTİK TERCİH KONUSUNDAKİ KURAMLAR 134

2. NESNEL SINIFSAL KONUM VE POLİTİK TERCİH 138
3. AİLENİN POLİTİK TERCİHİNİN ETKİSİ 139
4. SINIF AİDİYETİNİN POLİTİK TERÇİH BAKIMINDAN ÖNEMİ . 139
6. SİYASİ YAPILARIN TERCİHLERİNİN FARKLILAŞMASI 142
7. İŞÇİ SINIFININ OTORİTERYEN KARAKTERİ 144

III. Bölüm

TÜRKİYE İÇİN DEĞERLENDİRME ÇERÇEVESİ 147
SINIFIN NESNEL OLUŞUM DURUMU 149
SINIFIN MÜCADELE DENEYİMİ YA DA TARİHSEL
OLARAK OLUŞUM KAPASİTESİ 153
KÜRT SORUNU 156
TÜRKİYE SOSYALİSTLERİNİN SORUNA KATKISI 162

ÖNSÖZ

Değişik ülkelerden gelen veriler işçi sınıfının bilinç düzeyinin düştüğünü gösteriyor. Bunu ölçmek için en sık kullanılan göstergelerden birisi işçilerin parti tercihidir. İşçiler desteklerini giderek sol partilerden çekiyorlar. Şüphesiz, burada, söz konusu edilenin ne derecede sol olduğu tartışması yapılabilir. Bu tedirginlik doğrudur da. Nitekim, 1970'lerin sosyalist ve sosyal demokrat partileri bugünün, ekonomide liberal, siyasal konularda ise çevreci, vb partileri halini almışlardır. Bu durumlarıyla, bugün, eğitimli, gelir seviyesi yüksek, orta sınıfların partisi durumuna geldikleri, işçilerin ise yaşadıkları ağır ekonomik sorunların etkisiyle daha muhafazakar değerleri, içe kapanmayı, açıkça yabancı düşmanlığını, dini öne çıkaran parti ve ideolojilere kaydıkları görülmektedir.

İşçilerin, sözü edilen muhafazakarlaşmasının ve içe kapanışının kendi içinde önemli bir anlamı vardır ve neresinden bakılırsa bakılsın bu eğilim soldan uzaklaşma olarak nitelenebilir. Bunun da ötesinde, grev sayılarındaki azalma gibi, işçi sınıfı militanlığının göstergesi olarak kullanılan değişik olgular da sınıf bilincinde bir düşme olduğuna işaret etmektedir.

Bu olumsuz gelişmede birkaç faktörün etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan, bana göre ilk sıraya oturtulması gereken Sovyetler Birliği'nin çökerek, sosyalist sistemin dağılmasıdır. Bu gelişme, geniş halk kesimlerinde, sosyalizmin olanaksız, en başından yanlış bir proje olduğu algılamasına neden olmuştur. "Hatalı, yanlış olmasaydı yıkılmazdı", türünden doğrusal bir mantık gelişmiştir sonuç olarak. Bu kadar da değil. Ortaya çıkan tam bir umutsuzluk halidir. Umutsuzluk mevcut olumsuzun değiştirilmesinin, yeni ve güzelin yaratılmasının olanaksız-

lığına ilişkindir. Yenilgi karşısında işçi sınıfı bilincindeki kayış neredeyse bir refleks niteliğindedir. Sınıf, elindekini kaybederken, eskiden beri elinde olana, içindeki muhafazakar unsurlara sarılmaktadır.

İkinci sırada, ilk paragrafta andığımız sosyalist-sol partiler faktörü yer alıyor: Sol diye nitelenen ve belki en başından beri sol olmadıkları itirazını hak eden siyasal yapıların, yenilgi sonrasında daha da sağa kaymaları olgusu. Bu da belki bir tür içe kapanmadır. Sosyal demokrat partiler, Avrupa'nın Avrokomünist partileri, umutsuzluk dalgasında, altlarındaki kitle desteğini yitirmemek için, kitlenin genel yönelimini dikkate alan bir siyasal programı öne çıkarmışlardır. Ancak sonuç olarak bu yeni siyasal yönelim, genel konjonktürel faktörlerin etkisiyle sağa kaymakta olan kitlenin sağ eğilimlerini daha da pekiştiren bir etki göstermiş ve hatta kimi durumlarda özel olarak bunun mücadelesini veren bir siyasal tutum sergilemiştir.

Üçüncü sıraya ise üretim sistemlerinin yapısındaki değişimi yerleştirebiliriz. Esnek üretim diye nitelenen yeni gelişmenin en önemli özelliklerinden birisi üretim sistemini parçalaması ve işçi üzerindeki iş yükünü ağırlaştırmasıdır. Parçalanma istihdam biçimlerinin üretim ortamının dışına taşınması, iş yükünün ağırlaştırılması ise tek bir işçinin geniş bir makine parkının işlevselliğinden sorumlu kılınması ve iş yoğunluğunun artırılması demektir. Ayrıca sürecin bir de ideolojik boyutu vardır. Toplam kalite yönetimi diye adlandırılan bu yapılanma, işçiyi, zihinsel olarak, üretim ortamının sorunlarına kilitlemeyi hedeflemektedir. Sonuç olarak, işçi sınıfı fiziksel olarak iç temas olanaklarını yitirmekte, ideolojik olarak ise kapitalist üretim sistemini yeniden üreterek kendinde ve edilgen bir karakter kazanmaktadır.

Bütün bunlar, bir yönüyle, siyasal mücadelenin ve bu mücadelede Leninist tutumun önemine dikkat çeker. Çünkü, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, nesnel olarak büyük bir anafor oluşturmuştur. Sınıfın kendi haline bırakılması bu büyük anaforun içinde kaybolmasıyla eş anlamlıdır. Nitekim olan da budur. Sol ve sosyalist partiler, sınıfın kafa karışıklığını kendileri de sahiplenen tutumlarıyla, sınıfı yalnız bırakmışlardır. Bu tutumun ka-

çınılmaz sonucu sınıfın sağa yönelmesi olmuştur. Kısa süre içinde, işçi sınıfı, kendi dışındaki nesnel gelişmelerin yarattığı anaforun bir bileşeni durumuna gelmiş, yıkıcı etkinin çapı daha da büyümüş, toplumu bir arada tutan genel değerler de sorgulanır olmuştur.

Bütün bu gelişmelerin, Türkiye'de daha da altı çizilmiş bir halde yaşandıkları görülüyor. Sınıfın kendiliğinden hareketi bitmiş; sınıfa
özgü bütün ortak inanç ve davranış kalıpları unutulmuş; sınıf, üretim ortamının içinde şekillenerek doğrudan kendisini ilgilendiren ekonomik olaylar karşısında bile kayıtsız bir tutum geliştirmiş; genel toplumsal ve siyasal olaylar karşısında ise milliyetçi ve radikal dinci kendi içine kapanmacı refleksler edinmiştir. Bugün, Türkiye'de işçi sınıfının ekonomik olaylar karşısında bütünsel denilebilecek muhalif bir hareketini yaratabilmek son derece zor iken, kimi toplumsal ve siyasal olaylar karşısındaki içe kapanmacı reflekslerinin o denli kolay ve kendiliğinden biçimde ortaya döküldüğü görülmektedir.

Yukarıda, bu ortamda sola gerekli olanın daha Leninist bir tutum olduğundan söz etmiştim. Tam bu noktada Marx ile Lenin arasında, siyaset düzlemine ilişkin önemli bir farkı hemen saptayabiliriz. Marx ve Engels'in kendi kuramlarının alt yapısını oluştururlarken en çok uğraştıkları konuların başında felsefenin meşhur ontolojik sorunu gelir. Marksizm, bilinç ile nesnellik-madde arasındaki ilişkide, bilinci yaratanın madde olduğunu belirtir. Bu yönelim, aynı zamanda, Marx ve Engels'in Hegel'den kopuşlarına işaret eder. Bu tercih, toplumsal düzlemde, her sınıfın bir bilincinin olduğu şeklinde yansır. Marksizm'in, 1848 devrimlerinin konu edildiği siyasal nitelikli eserlerinde, sınıfsal mücadele ve sınıfların bilinci özellikle konu edilir. Kendiliğinden ve kendisi için sınıf bilinçleri kategorileştirmesi de yine aynı eserlerde yapılır. Marx'a göre kendiliğinden sınıf ekonomik bilince sahip iken, kendisi için sınıf devrimci, siyasal bilinç sergiler.

Ancak, bu noktada Marksizm'in önemli bir açık bıraktığını da kabul etmeliyiz. O da, nesnel sınıf yapısının ürünü olan bilincin bir tür kendiliğinden bir sonuç olduğu algısıdır. Bu açık,

dönemin işçi sınıfı hareketlerinin kendiliğinden karakterinin güçlülüğüyle ilişkilidir. Sınıfın bilinç yapısı, o dönemde, genel olarak sosyalizme tutunmuyor olsa bile, sistem dışı ve aydınlanmacı bir niteliktedir. Sınıf bu haliyle, sanki, kendi iç dinamikleriyle sosyalist bilinci de üretebilecekmiş izlenimi vermektedir. Marx ve Engels'i siyasal mücadelenin nitelikleri ve bu mücadelenin yönlendirilmesi gerekliliği konusunda düşünmekten uzak bırakan, işte, sınıfın kendiliğinden hareketinin bu aktif düzeyi olmuştur. Sonuç olarak, Marx ve Engels ilk dönemlerinde Hegel'in felsefesinden kopuşu gerçekleştirmişler, 1848 devrimci kabarışında bu kendiliğindenlikle temasa geçmişler, devrimci dönem değişik faktörlerin etkisiyle kapandığında kendi "özel", bilimsel işlerine dönmüşler, 1860'lardan itibaren dalga yeniden kabardığında, uzak denilebilecek bir mesafeden bu dalganın siyasal analizini yapmışlar, sonuç olarak, bir takım siyasal oluşumların içinde olsalar da, bu oluşumları yönlendirmek, ayrı bir işçi sınıfı partisi, bir siyasal yapı oluşturmak için özel bir gayret göstermemişlerdir. Dediğim gibi bu, bana göre, o dönemin nesnelliğine, kapitalizmin ve işçi sınıfının gelişme düzeyine bağlı anlaşılabilir bir "tercih"tir. Ancak, ne olursa olsun, sonuç olarak, Marx'ın kendisinde siyasal mücadelenin dozu zayıftır. Marksizm tam olarak siyasal bir kuramdır. Toplumdaki bütün insani ve önemli gelişmeleri doğrudan doğruya kapitalizmin devrimci tarzda ortadan kaldırılmasına ve işçi sınıfı iktidarının, sosyalizmin kurulmasına bağlar. Ancak bunu bir tür süreçsel gelişme, işçi sınıfının mücadele içinde yaşayacağı kendiliğinden bilinçlenmenin ürünü olarak görür.

Dolayısıyla, günümüzün, nesnel gelişmeler karşısında içine kapanan, siyasal olarak sağa savrulan işçi sınıfı karşısında, onun bu yönelimine saygı gösterip, boyun eğerek, ortaya çıkan temel "sol" siyasal oluşumların aşırı "Marksist" olduklarını söyleyebiliriz.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Marksizm'in siyasetten değil ama siyasal mücadeleden uzak yönü önemli bir açıktır. Bu açık, daha sonradan, Lenin tarafından görülmüş ve kapatılmıştır. Lenin, Marksizm'i siyaset düzleminde, örgüt-parti teorisi konusunda tamamlayan kişidir. O nedenle Marksizm değil

de Marksizm-Leninizm nitelemesi bu ekolü tanımlamak açısından doğru bir yaklaşım olur.

Lenin'in sınıf mücadelesi açısından iki önemli noktaya dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi sınıfa bilincin ancak dışarıdan taşınabileceği tezidir. Lenin bunu aslında Kautsky'den almıştır. Ancak işlemesi ve Bolşevik partinin temel siyasal stratejilerinden birisi durumuna getirmesi konuyla ilgili olarak yeterince önemli bir katkıdır.

Öte yandan, Lenin'in kuramında, sınıfsal mücadele sınıfın bilinçlenmesine bağlı değildir. Bu konuda Lenin Marx ve Engels'e sadıktır. Sınıfın, kendi bilincine yığınsal olarak sahip olabilmesi ancak toplumsal bir devrimden sonra olanaklı olabilir. Kapitalist üretim ilişkileri koşullarında sınıf bilincinin yığınsallaşması olanağı yoktur. Bu ortamda, sınıfın bilinci ancak bir azınlığın içinde ortaya çıkar, yapılanır ve bu bilinç yapısı bu azınlık tarafından, sınıfın önüne kimi dolayımlar biçiminde getirilerek, mücadele başlıkları halinde konulur. İşte bu azınlık, partidir. Lenin'e göre, sınıf mücadelesi partili mücadeledir. Partinin sınıf mücadelesinde ikili bir işlevi vardır. Birisi, sınıf bilinçli kadrolar yetiştirmek, partinin örgütlü alanını genişletmek, ikincisi ise değişik toplumsal, siyasal temalar üzerinden sınıfa dolayımlı biçimde giderek, sınıfı siyasal mücadeleye örgütlemek, kendiliğinden sınıf hareketini siyasal bir hareket haline getirmek.

Kendiliğinden sınıf hareketinin hemen tamamen ortadan kalktığı, olduğu kadarıyla da muhafazakar bir nitelik kazandığı, sınıf bilincinin sönümlendiği günümüzde, sınıf ile parti, partinin öncü rolü, bilincin dışarıdan taşınması zorunluluğu, partinin sınıfla ilişki kurma mekanizmaları ve sınıfın siyasete çekilmesi gibi başlıklar üzerinde daha fazla durmak ve daha fazla oranda Lenin'i hatırlamak gereği vardır. Kısacası kendiliğindenliğin neredeyse ortadan kalkması partinin öncü işlevini daha fazla oranda akılda bulundurmayı gerektirmektedir. Lenin bir tarafa bırakılarak "Marksist" olunması olanaklı olmamakta, buradan ancak Yeni Sol akımlar türeyebilmektedir.

Ancak unutmamak gerekir ki, Leninist olsa bile, öncünün siyasal işlevi genel anlamda üretim ilişkileri ve dar anlamda da

sınıf yapısı denilen nesnellik tarafından sınırlandırılıp, üretim tarzı denilen bütünlüklü yapı tarafından üst belirlenir. Parti, toplumsal yapı içinde tek başına ya da dış belirlenimlerden muaf bir aktör olarak işlev göstermez. Dolayısıyla, partinin işlevi de nesnelliğin sınırlayıcılıklarına ve üst belirlenimlere tabidir. Siyasal çalışmanın sınıf üzerindeki etkisi pek çok faktörün etkisinin bir bileşkesi olarak ortaya çıkar. Siyasal çalışmanın önemli işlevlerinden birisi de bu faktörleri ve ortaya çıkacak bileşkeyi kestirebilmek ve uygun stratejiler geliştirebilmektedir.

Bütün bunlar sınıf bilinci konusundan söz edildiğinde ilk elde bir tarafa not edilmesi gereken başlıklar. Ben bu kitapta şu anda not ettiklerimi ayrıntılandırmaya çalıştım. Sınıf mücadelesinin, içinden geçtiğimiz dönemde sergilediği ataleti gözleyen birisinin sıkıntılarıyla birlikte.

İlk bölümde yapı özne, sınıf bilinç meseleleri Marksist bir bakış açısıyla ele alındı. Marksizm'in bu alanda ortada bıraktığı boşlukların izi sürüldü. Bu boşluklara doğan ve bugün halen, bana göre Marksist olarak nitelenmeyi hak eden kuramcılardan söz edildi. Lenin'in Marx'ı bütünleyen katkısı incelendi. İkinci bölümde ise sınıf bilincinin hangi toplumsal koşullarda geliştiği, hangi toplumsal faktörlerden etkilendiği araştırıldı. Aynı bölümde bir dizi ampirik araştırmaya da yer verildi. Bu araştırmaların hemen tamamı Avrupa ve ABD coğrafyalarında yapılmıştır. Sınıf bilincini ampirik olarak ölçmeye yönelmenin değişik kuramsal kısıtlılıklarına tabidirler. Bütün bunlar dikkate alınarak, aynı bölümde, sınıf bilincinin gelişimiyle ilişkili ve bugününü içeren genel sonuçlar ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Son bölümde ise Türkiye özgünlüğü için bir takım ipuçları sergilendi.

Türkiye'de sınıf bilincinin özel olarak çalışılması gerekir. Türkiye'de, genel olarak solda, sınıf bilincini genel eğitim düzeyiyle doğrudan ilişkilendiren bir tutum egemendir. "İşçilerden bir şey olmaz" umutsuzluğu bu tutumun somut dışavurumlarından birisidir. Eğitimli ve toplumsal gelişmeler konusunda bilinçli bireylerin parlamenter tercih ve davranışlarının Türkiye'de sol bir yapıyı iktidara taşıyabileceğini öngören orta sınıf solculuğunun tipik bir göstergesidir bu ve aynı saptama son 20

yıldır kendisini sosyalist olarak niteleyen değişik siyasal aktörlere de damgasını vurmuştur.

Bu yaklaşımın tam bir cehalet ürünü olduğunu en başından belirlemek gerekir. Birkaç nedenle: Bir kere, bu ülkedeki sosyalist bir değişim çok yüksek bir ihtimalle, ancak kısmen parlamenter mekanizmaları kullanarak iktidara gelecektir. Nitekim son dönemde dünyadaki bütün karşı devrimci gelişmeler de bu tür "marjinal" mekanizmalarla gerçekleşmekte, kısacası iş belli ölçülerde sokakta bitirilmektedir. Sokak eylemleri mevcut hükümetleri sandalyeyi bırakmaya zorlamaktadır. Aynı olgunun Latin Amerika'daki olumlu gelişmeler için de söz konusu olduğunu yazabiliriz. Sonuçta, Chavez'in iktidarı sokakta tescillenmiştir. İkincisi, "eğitimli" kitlelerin, özellikle bugün kapitalist sistemin kimlere eğitim olanağı sunduğu gözetildiğinde, devrimci bir sol tercih ortaya koyamayacakları noktasıdır. Bağlantılı olarak, tam tersine devrimci radikalizm eğitimsizlerin, işsizlerin, yoksulların, kısacası işçi ve emekçi sınıfların işi olacaktır. Bu rezalet düzenin en çok acısını çekenler oldukları için. Bu sonuç, düzenle bir biçimde barışık orta sınıfların hoşuna gitmese ve çok "eğitimsiz" bir yansıma olsa da, durum böyledir. Üçüncüsü, bu orta sınıf solculuğu aslında bir tür günahlardan arınma seansıdır. Şöyle: Madem ki, işçiler cahil ve hatta böyle kalmaya bir biçimde razıdırlar, o halde eğitimlilerin yapabilecekleri de sınırlıdır. Önce işçi sınıfının genel eğitim düzeyinin yükselmesi gerekir. İşte bir tür snop Marksizm'i olan bu solculuk biçimi buradan çıkmaktadır. Sanki zamanında Rusya'da, Çin'de ve Küba'da, yakın geçmişte Venezüela'da devrimi eli kalem tutanlar, mürekkep yalamışlar yapmış gibi.

Türkiye'ye ilişkin bütün bu konuları başlıklar halinde üçüncü bölümde ele aldım. İşçi sınıfının ne derecede pür bir sınıf karakteri sergilediğini, işçi sınıfının Türkiye'deki tarihsel oluşum kapasitesini, solcuların duruşunu ve tabi ki Kürt meselesini bu bölümde konu ettim.

Özellikle ilk iki başlıktan, Türkiye'de işçi sınıfı bilinci ve mücadelesindeki büyük eksiklikle bağlantılı olarak, aşırı nesnelci vurgular türetilmesi talihsizliği mevcuttur. Yani, Türkiye'de işçi sınıfının, halen, tarımla olan güçlü bağlarından, kent-

lerin marjinal bölgelerinde elde ettiği küçük burjuva mülkiyet temasından ve Türkiye işçi sınıfının mücadele geleneğinin sınırlılığından hareketle, bu ülkede dikkate değer ayrı bir işçi sınıfı hareketinin gelişmesine olanak bulunmadığı, sonuçta da sosyalizmin imkansızlığı türünden bir sonuca gidilebilir. Bu gerçekten de aşırı nesnelci bir tez olur ve daha doğrusu bu bir şey yapmamanın mazeretini üretmeye yönelik bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

Ancak yukarıda anılan iki nesnel kriterin bu ülke işçi sınıfının hareket yeteneğini sınırlayan bir çerçeve çizdiği de açıktır. O halde bu nesnelliğin ayrıntılı olarak incelenmesi, bundan sonraki dönemde olası değişim yönlerinin belirlenmesi büyük önem taşıyor. Konuya bu olumlu yaklaşım bile nesnellikten türetilebilecek aşırı nesnelci ve teslimiyetçi siyasal açılımların önünü kesecek bir işlev görür. Nesnelliğin, anlamak ve nasıl müdahale edilebiliri açıklamak için araştırılmasını önermiş oluyorum.

Nesnellik mücadeleyi ve bilinci sınırlandırır ve üretim tarzı üzerinden üst belirler. Doğrudan belirlemez. O nedenle nesnellikteki olumsuzluklardan mazeret üretmenin bilimsel olanağı yoktur. Siyasal aktörler, siyasal bilinç, örgütlü-partili mücadele bu sınırlanmış ortamda etki gösterirler. Bu olanaklıdır. Siyasetin etkisi nesnelliğin sınırlılıklarını yeniden üst belirler. Dolayısıyla siyasal mücadele yeni bir nesnelliğe doğar. Siyasal mücadelenin kendisi nesnelliğin değiştirilmiş halini ifade eder. Sınırlılıkların varlığını inkar etmeden, bilincin, siyasetin bu olanağını görmek gerekiyor. Aksi taktirde tartışmanın, düşünmenin olanağı da, anlamı da kalmaz. Eğer inkarcı bir konumda isek, inkarı yeniden üretecek düşünsel faaliyet yerine, meydanı terk etmek ahlaklısı olur. Çünkü, değişimi inkar etmek, ontolojik anlamda kendini inkar etmektir. Böylelerinin halen yazmayı ve tartışmayı sürdürmelerinin tek bir amacı olabilir: Karşı tarafın inisiyatifine katkı koymak. Bu çalışmada iki kişi bana özel bir yardımda bulundu: Erkin Özalp ve Onur Hamzaoğlu. Önerdiklerini ne derecede metne yansıtabildim, ayrı bir konu, ancak tümünün kafamı açıcı ve beni geliştirici olduğu kesin. Her ikisine de sonsuz teşekkür ederim.

I. Bölüm

MARKSİZM VE SINIF BİLİNCİ

Devrimci Kuramın Devrimci Bileşeni: Sınıf Bilinci

Sınıf bilinci Marksizm'e ilişkin bir kavramdır. Marksizm sınıfların nesnel varlığının ötesinde birbirlerinden ayrı bilinç yapılarına sahip olduklarını ileri sürer. Bu teze ayağını basarak da devrim kuramına ulaşır. Sınıf konusunda farklı ekollerin farklı yaklaşımları vardır. Örneğin Weber, sınıfı toplumsal yaşamın önemli parametrelerinden birisi olarak görür. Ancak Weber'de sınıf ekonomik yaşama ilişkin bir kategoridir. Bunun ötesinde siyasal bir işlevi yoktur. Sınıfı siyasal bir işlevle donatan Marksizm'dir. Marksizm devrimci bir kuramdır. O nedenle aynı zamanda bir siyaset yöntemidir. Marksizm'de devrim sınıf devrimidir. Devrimci sınıf da işçi sınıfıdır. Sınıf bilinci, Marksizm için, sınıf ile devrim arasındaki köprü konumundadır. Bu nedenle sınıf bilinci incelemelerinde Marksizm'e yönelmek kaçınılmazdır.

Buna karşılık Marksizm'in sınıf bilinci konusunda söyledikleri belli ölçülerde belirsiz, belli ölçülerde eksik, belli ölçülerde de karmaşık olarak nitelenebilir. Bunun nedeni

konunun Marksist eserlerde çok az derecede kendi başına ele alınmış olmasıdır. Konu değişik eserlerde farklı bağlamlar içine yerleştirilmiş, bu haliyle de kapitalist üretim ilişkilerinin ve sosyalist sınıf mücadelesinin analizine içkinleşmiş bir karakter kazanmıştır.

Marx ve Engels sınıf bilinci konusunda iki şey yapmışlardır. Birinci olarak, bilincin içinde geliştiği kapitalist üretim tarzının nesnelliğini bilimsel olarak açıklamışlar ve bütün sınıf savaşımının buraya bağlı olduğunu göstermişlerdir. İşin bu boyutunun Komünist Manifesto'da tamamlandığı söylenebilir. İkinci olarak da, sınıfların kendi nesnel konumlarıyla uyumlu bilinç yapılarına sahip olduğunu, en azından kendi dönemlerindeki siyasal olaylar çerçevesinde, ortaya koymuşlardır. Bu da daha çok Fransa'da Sınıf Mücadeleleri kitabında Marx tarafından gerçekleştirilmiştir. Marksizm'de kapitalist üretim ilişkilerinin sınıfsal çelişkileri sınıfların bilincine, mücadelesine de yansır. Çelişkiler sınıfsaldır ve mücadeleyi zorunlu kılar. Marksizm'e göre, sınıf savaşımı, kapitalizmin nesnel sınıfsal yapısı üzerinde gelişir-gelişmek zorundadır.

Komünist Manifesto'da işçi sınıfı bilinci ile kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi arasında doğrudan bir ilişki kurulur.

Manifesto'daki (1991: 120-123) analiz şöyledir: Kapitalizmin başlangıç aşamasında işçiler dağınıktır. Bu aşamadaki savaş makinelere karşıdır. İşçiler, fabrikaları ateşe verirler, makineleri parçalarlar, ortaçağ zanaatkarlarının, çıraklarının statüsünü geri getirmeye çalışırlar. Dağınıktırlar. Kendi içlerindeki organizasyonları zayıftır. Varsa bile kendi siyasal amaçlarının gereği olarak değil, işçileri bir araya toplayan burjuvazinin birliğinin sonucunda şekillenir. Dolayısıyla bu aşamadaki işçi mücadelesi daha çok tepkisel ve kendiliğindendir. Aslında bütün bu analizler Thompson'un İngiltere'de İşçi Sınıfının Oluşumu adlı eserindeki ana çerçeveye denk düşer. Daha sonra daha ayrıntılı biçimde ele alacağımız gibi, Thompson o eserinde, kapitalizmin ilkel birikim döneminde sınıf bilincinin özellik-

le köylüler ve zanaatkarlar arasında ortaya çıktığını, tepkinin temel nedeninin eski dayanışmacı toplum yapısının kurumlarına duyulan özlem olduğunu belirtir.

Ancak makineleşmenin gelişmesi, emek gücü değerinin düşmesi ve krizler, sınıflar arasındaki savaşımı yaratır. Sürtüşme bireysel düzeyli olmaktan çıkar. Sınıf oluşumu kendini gösterir. Sendikalar bu zeminde gelişir. İşçilerin birliği durmadan genişler. Öte yandan, işçilerin kendi aralarındaki rekabet özellikle siyasal sınıf örgütlenmesini bozar. Ancak, sınıf örgütlenmesi, artan sınıfsal çelişkilerin gereği olarak, daha güçlü biçimde durmadan yeniden doğar.

Sanayinin ilerlemesiyle birlikte burjuvazinin kimi kesimleri proletaryanın tarafına geçer. Aynen eskiden aristokrasinin bir kesiminin burjuvazinin saflarına geçmesi gibi. Burjuvazinin yanından işçi sınıfı tarafına geçenler özellikle burjuva ideologlarıdır.

Marksizm'in sınıf bilincine yaklaşımı bakımından yukarıda belirlenen çerçeveye, temel olarak iki eleştirinin yöneltildiğini söyleyebiliriz. Bu ikisi birbiriyle bağlantılıdır. Birinci olarak, yukarıdaki analiziyle Marksizm, sınıf bilincine kendiliğindenci bir anlam yüklemekle eleştirilir. İkinci olarak ise, Marksizm'in, sınıf bilinci üzerinde ideolojilerin etkisini göremediği ileri sürülür.

Bunlar, Marksizm'in devrimci niteliğini ve siyasetle bağlantısını sorgulamaya yönelik sonuçlara neden olabildikleri için, ayrıca ele alınmayı hak eden eleştirilerdir. O nedenle, Marksizm'in konuyla ilgili çerçevesini elden bırakmadan buradan devam edelim:

Manifesto'da son derece nesnel bir analiz vardır. Burada, feodalizmden kapitalizme geçiş ve kapitalizmin kendi içindeki gelişmesi doğrusal bir hat olarak tanımlanmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin sınıflar arasındaki çelişkileri artıracağı, bunun da işçi sınıfının tepkisine, sınıfsal dayanışmasına, sınıfsal örgütlenmesine yarayacağı varsayılmış ve buradan da kaçınılmaz bir sonuç olarak saptanan devrimin stratejisi geliştirilmiştir. Marksizm,

Komünist Manifesto ile sosyalist devrimi görmüş ve devrimci misyonu işçi sınıfına vermiştir. Devrim ile kapitalist üretim ilişkileri arasında nesnel bir ilişki vardır. Kapitalizm sosyalist devrimi çağıran bir çelişkiler yumağıdır.

Öte yandan, işçi sınıfının mücadelesi bu analiz içinde yerleşik olsa bile, eserin edebi üslubunun da etkisiyle, bu mücadelenin de kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı çelişkilerin kendiliğinden eseri olduğu izlenimi alınabilir. Bütün bunların üzerine basarak da Marksizm'in devrim analizinin ekonomik determinist, hatta, Manifesto'da teknolojik gelişmeye yapılan olumlu atıflara dayanılarak, teknolojik determinist olduğu, mücadelenin kendisini, tarihin öznel faktörünü görmezden geldiği, sosyalist mücadeleyi teknik gelişmelerin yarattığı kendiliğinden bir süreç olarak ele aldığı, kısaca, bilinç, siyaset, mücadele üçgeninde somutlanan öznel süreci göremediği savları ileri sürülebilir. Nitekim bunların tümü yapılmıştır.

Örneğin Whiteford (2004: 59) Ekonomi Politiğin Eleştirisi'ne Katkı'nın Önsöz'ünde Marx'ın yazdıklarını açıkça teknolojik determinist olarak niteler. Whiteford'a göre, Marksizm teknolojik gelişmeyi bağımsız bir güç olarak görür, tarihin motoru olarak kavrar. Sürekli genişleyen üretici güçler sosyalizme doğru ilerleyen yolda günü geçmiş üretim biçimlerini acımasızca ortadan kaldırır. İşçi sınıfı, onun mücadelesi, siyaset ve ideoloji bu süreçte rastgele salınan ve ekonomik ilişkilere bağımlı olarak arada sırada görünen yapılardır. Castoriadis (1997: 50) de Marksizm'in ekonomik belirlenimci olduğunu, tarihsel gelişimi teknolojik gelişmeye bağladığını belirtir. İddiasına göre Marksizm kitlelerin mücadelesine önem vermez. Marksizm'de, tarih ekonomik yasalar gereği önceden yazılmış kaderine tabidir ve kitlelerin özerk eylemi buna uygun düşerse anlamlıdır.

Ancak, örneğin Manifesto'ya yönelik eleştiri geliştiren savların görmezden geldiği şey, Manifesto'nun gerçek bir manifesto olarak ve devrim beklentisi içinde olunan bir tarihsel konjonktürde kaleme alınmış olmasıdır. Dolayısıy-

la bu eserde sınıfların toplumsal konumlarının ve bu konumlarına denk gelen tarihsel görevlerinin olabildiğince nesnel olarak ortaya konulmasının amaçlandığı kesindir. Kanımca Manifesto'dan hareketle ileri sürülen yukarıdaki savlar bu gerçek görmezden gelinerek ortaya atılmaktadır.

Yukarıdaki eleştiriler Marksizm'in gerilimleri denilebilecek boşluklar üzerinden yürümektedir. Marx ve Engels kendi dönemlerinde ya yeterince ilgilenme olanağı bulamadıkları ya da kapitalizmin nesnel gelişimi henüz bir sorunsal olarak geliştirilmelerine izin vermediği için bazı alanları boş bırakmak durumunda kalmışlardır. Bir de bilerek el atmadıkları söylenebilecek alanlar vardır. Sonuncusundan başlanacak olursa, örneğin, komünist toplum aşaması konusunda yeterince somut şey yazmamış olmaları böyle bir tercihin ürünüdür denilebilir. Onlar, bilinçli biçimde, kapitalist üretim ilişkilerinin bilimsel analizine, daha az oranda da kapitalizm içindeki siyaset kuramı üzerinde yoğunlaşmışlar ve komünist toplumun neye benzeyeceği konusunda hemen hiçbir şey yazmamışlardır. Aslında bu onların politik tutumlarının da bir göstergesidir. Güncel dönem için önemli olan kapitalizmin içinde verilecek politik mücadeledir. Bu mücadelenin yakınlaştırması ölçüsünde komünizm hakkında daha somut şeyler düşünmek olanaklı olabilir. Bu politik tutum bile, az önce özetlediğimiz eleştirel varsayımların içine sinmiş olan Marksizm'in apolitikliği, kendiliğindenciliği yönündeki saptamalara verilebilecek bir yanıt niteliği taşımaktadır.

Öte yandan, Marx ve Engels'in yeterince ilgilenme olanağı bulamadıkları konuların başında nesnel sınıf yapısı konusu gelir. Marx bu alana Kapital'in son cildinde el atmış, fakat ilgili bölümü tamamlamaya olanak bulamamıştır. Ancak bu alanın tamamen boş bırakıldığı da söylenemez. Nitekim Marx ve Engels daha Komünist Manifesto'nun ilk paragraflarından birisine koydukları bir dipnotta temel sınıfları net olarak (proletarya ve burjuvazi biçiminde) tanımlamışlardır. Marksist eserlerdeki bu konuyla ilgili esas boşluk ara sınıfların durumuna ilişkindir. Bunun

da konjonktürel bir eksiklik olduğu kabul edilebilir. Çünkü sınıf yapısı kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte farklı karakterler kazanmakta, yeni yeni ara sınıflar ortaya çıkabilmekte, hatta temel sınıfsal yapıların içeriğinde bile önemli değişiklikler gözlenebilmektedir. Marx ve Engels'in eserlerine konu olan 19. yüzyıl kapitalizminde ise sınıfsal ayrışma görece daha net, işçi sınıfı daha homojen, orta sınıfların kapladığı alan daha küçük ve bu bölmenin çeşitliliği daha azdır. Çünkü ara sınıfların varlığı bir yandan kapitalist üretim ilişkilerinin teknik zenginleşmesine, bir yandan da ara sınıfları besleyen sermaye birikim düzeyine bağlıdır. Böyle olsa bile, Marx, orta sınıf meselesini de tamamen es geçmemiş ve Kapital'in son cildinde ele almıştır.

Sınıf bilinci başlığı ise, Marx ve Engels'in ancak, kapitalist gelişmenin o dönem için izin verdiği ölçüde ele alabildikleri konulardan birisidir. Kapitalizmin ileri dönemlerinde, burjuvazinin sınıf karşıtlıklarını yumuşatmak amacıyla özel stratejiler geliştirmesi (kuşkusuz bu tavırda sosyalizmin kurulmuş olmasının da etkisi vardır) bilinç üzerinde bu sınıfın ideolojik belirleyiciliğini ortaya çıkarır. Nitekim, Terry Eagleton'un (1991: 32) yaklaşımına göre, siyaset, toplumsal düzenleri ayakta tutmak veya yıkmak için başvurulan güç yöntemlerine karşılık gelirken, ideoloji bu yöntemlerin anlamlandırılması demektir. Bu konu Gramsci ve Lukacs tarafından önemle vurgulanmıştır. Gramsci'nin ideolojik hegemonya kavramını doğrudan bu tedirginlik üzerine kurduğunu düşünebiliriz.

Marx ve Engels'in yaşadıkları dönemde ise kapitalist sömürü bütün çıplaklığı ile ortadaydı. Tarım alanları zorla çitleniyor, tarımla uğraşan köylüler yerlerinden kovuluyordu. Bu köylüler kentlerin çevresine birikiyor, sanayinin niteliksiz emekgücü havuzunu oluşturuyordu. Sanayideki çalışma koşulları son derece kötüydü. İçine girilen yapının iticiliği, buna karşılık içinden itilerek çıkılmış olan yapının görece çekiciliği köylülerin, zanaatkarların ve işçilerin şu ana yönelik tepkilerinin ve Thompson'un uzun

uzun betimlediği geçmişe yönelik özlemlerinin temel nedeniydi. Bütün bunlar aynı zamanda tepkilerin kendiliğinden karakterinin de zeminini oluşturuyordu. Burjuvazinin işçi sınıfını zaptetmek için başvurduğu yöntem ekonomik ve siyasal zordu. İşsizlik, yaşam koşullarının güçlüğü işçileri manifaktür ve fabrika düzenine razı olmak zorunda bırakıyordu. Sömürü son derece çıplaktı. Bu dönemde işçi sınıfını düzen içi kanallarda tutmak için geliştirilecek özel bir ideolojik donanımın zaten etkili olamayacağı ortadaydı. Bu kapsamda, belli ölçülerde, Hristiyanlığın tevekkül vaaz eden değişik kol ve mezheplerinin etkisi anılabilir. Ancak ideoloji üretiminin burjuva sınıf açısından özel bir etkinlik olmadığını söylemek gerekir.

Böyle bir ortamda Manifesto'da sınıf bilincinin kapitalist ekonomik gelişmenin doğrudan sonucu olarak ortaya çıktığının açık biçimde vurgulanması kadar doğal bir şey olamaz. İşte bu doğallıktan, daha sonraları, yukarıda da sözü edilen, Marksizm'in ana gerilim hatlarından birisi şekillenmiştir. Marksizm'de, bugünden bakıldığında eksikli gibi duran bu alan, sınıfın örgütlenmesi ve siyasallaşması sorunuyla bağlantılı olduğu ve sosyalist partiler açısından somut stratejik önem taşıdığı için daha sonraları bir gerilim hattı olarak biçimlenmiştir.

Yeterince işlenmemiş olsa da Manifesto'da bile sınıf savaşımının siyasal karakterine vurgu yapılmıştır ve sınıfın kurtuluşunun devrimi gerektiren bir sosyalist dönüşüme bağlı olduğu da açıkça yazılmıştır. Marx ve Engels'in esas siyasal açılımları için daha sonraki eserlerine bakmak gerekir. Dediğimiz gibi, Manifesto temel ekonomik ve siyasal yönelimlerin ana hatlarını belirginleştirmek ve işçi sınıfına tarihsel bir görev biçmek amacıyla kaleme alınmış gerçek bir manifestodur. Böyle ele alındığında, Marksizm'e yüklenen ekonomik determinist, kendiliğindenci gibi yakıştırmaların herhangi bir gerçekçi yanının bulunmadığı da ortaya çıkar.

Marx ve Engels'te eksik olan nokta, sınıf bilincinin gelişimi konusundaki dinamikleri yeterli derecede ele alma-

mış olmalarıdır. Onlar daha çok kapitalist gelişmenin barındırdığı çelişkilerin, yine kapitalist üretim ilişkilerinin nesnelliği gereği derinleşeceğini, bunun da sınıfsal mücadeleyi keskinleştireceğini düşünmüşler, sınıfsal mücadeledeki keskinleşmenin de giderek çoğalan işçi sınıfının sendikal ve siyasal birliğini artıracağını yazmışlardır. Tabi bir de sınıf bilincinin yığınsal olarak komünizan karakter kazanması ile devrim arasındaki ilişki meselesi var. Bu da daha önceden, Alman İdeolojisi'nde (s. 73) net biçimde yazılmıştır: "Yığın içinde bu komünizan bilincin yaratılması için ve gene bu işin kendisinin de iyi bir sonuca götürülebilmesi için, insanların kitlevi bir değişikliğe uğraması zorunlu olarak kendini ortaya koyar, böyle bir değişiklik ise ancak pratikteki bir hareketle, bir devrimle yapılabilir. "

Dolayısıyla, bugünden bakıldığında, yukarıda özetlenenlerin meselenin ana omurgasını oluşturduğunu, ancak bundan daha fazla bir şeye yaramadığını da kabul etmek gerekir. Yani, kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel yapısı, sınıflar arasında, o üretim ilişkileri çerçevesinde kalındığı sürece çözümlenemez nitelikli çelişkiler yaratır. Bu da sınıflar mücadelesinin keskinleşmesine olanak tanıyacak nesnelliği oluşturur. Bu kadar. Bundan sonrası tamamen belirsizdir. Bu nesnellik içinde, sınıf bilincinin ve mücadelesinin hangi dönemeçlerden geçerek gelişeceği, sosyalizan bir karakter kazanacağı, bu ortama sosyalistlerin katkı ve müdahalesinin sonuçlarının ve yaratacağı yeni olanakların neler olacağı konusunda bu temel eksen hemen hiçbir şey söylemez.

Kısacası, sorun bu süreci kolaylaştıracak ya da engelleyecek devrimci ve karşı devrimci siyasal stratejilerin nasıl ortaya çıkıp, işçi sınıfının bilincini nasıl etkileyeceği konularındaki belirsizlikle ilgilidir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, kapitalizmin yeni yeni olgunlaştığı, sınıfın yeni yeni oluştuğu bir dönem için, böyle bir nesnelliğin gereği olarak, daha çok bu nesnelliğin ekonomik analizi üzerinde yoğunlaşılmış, siyasal yaklaşım ise sınırlı kalmıştır. Bura-

dan hareketle Marksizm'e siyasal nitelikli yapısal olumsuzluklar atfetmek aşırı zorlayıcı bir yaklaşım olur. Nitekim Anderson da (2004a: 25) Marx'ın gelişkin bir siyaset teorisi bırakamamış olmasını proletaryanın gelişmemişliğiyle açıklar.

Bizim burada söylediğimiz şey Marx ve Engels'in nesnel ekonomik yapıyı yeterince açık ve bilimsel biçimde tanımladıkları, bundan sonrasının (yani bu yapıyı değiştirecek siyasallık için sınıfın bilinç yapısının ve mücadele kapasitesinin nasıl gelişeceği konusunun) ise kapitalizmin o dönemki gelişme aşaması izin vermediği için açıkta kaldığıdır. Sınıf bilinci konusunu Marksistler açısından netameli duruma getiren faktör ve Marksistleri Marx ve Engels'e yönelik referanssız bırakan nokta budur.

Yukarıda Marksizm'in sınıf bilinci konusundaki eksikliğinden söz ettik. Ancak daha sonraki siyasal eserlerin bu eksikliği belli ölçülerde giderdiği ve konuya somutluk getirdiği de görülür. O nedenle, Marksizm'i bir tür teknik bir teori olarak eleştirenlerin bu eleştirilerini eksik bir Marksizm okuması üzerine kurduklarını da söyleyebiliriz. Özellikle Fransa'da Sınıf Mücadeleleri bu bakımdan özel olarak değerlendirilmelidir.

Marx 1848 Avrupa devrimlerini incelediği bu eserinde, devrimin ülkesi Fransa'da sınıfların nesnel ve öznel konumlarını ele alır. İktidar, burjuvazinin bir tabakasının, finans burjuvazisinin ve onunla işbirliği yapan büyük toprak sahiplerinin elindedir. Gerçek sanayi burjuvazisi ise muhalefetin bir parçasıdır. Küçük burjuvazi ve köylüler ile işçi sınıfının tamamı iktidarın dışında bırakılmıştır. İktidar bloğu devlete verdiği borçların faiziyle beslenmektedir. Bütçe açıkları finans burjuvazisini besleyen temel mekanizmadır. Meclisteki milletvekillerinin çoğu devlete borç vererek faiz geliri elde etmektedir. Demiryolu yapımı gibi kimi kamusal yatırımlar da bu işlerin hissedarı konumundaki finans kesiminin zenginliğine zenginlik katmaktadır.

Bu ortamda "Sanayi burjuvazisi çıkarlarını tehlikede görüyordu, küçük burjuvazinin ahlak damarları kabarmış, halkın kafası kızmıştı." (Marx K 1976: 41). Marx o dönemde iki ekonomik olayın genel hoşnutsuzluk düzeyini artırarak devrimci ayaklanmalara uygun bir zemin oluşturduğunu belirtir. İlki 1845 yılındaki patates kıranı ve 1847 yılındaki kıtlık, ikincisi ise aynı döneme denk gelen genel sanayi ve ticaret krizidir. Krizde bankalar iflas etmiş, fabrikalar kapanmıştır.

Devrim günlerinde kurulan geçici hükümet muhalefetin bütün kesimlerini içerir. Ama en az oranda temsil edilen, devrimin öncülüğünü yapmış olan işçi sınıfıdır. Meclis burjuvazinin meclisidir, ama bu meclise savaşkan güçleriyle genel oy hakkını ve çalışma bakanlığı gibi başka sosyal kurumların yapılandırılmasını dayatan işçi sınıfıdır.

Marx işçi sınıfının Şubat devrimindeki temel yanılgısının kendi kurtuluşunu burjuvazi ile birlikte sağlamayı düşlemek olduğunu belirtir. Bu düşün somut düzlemdeki karşılığı işçi sınıfı iktidarı için savaşacak ayrı bir işçi sınıfı partisinin olmamasıdır. İşçi sınıfının güncel örgütlenme düzeyi, ya da sınıf bilinci terminolojisiyle açıklanacak olursa, işçi sınıfının oluşum düzeyi o aşamada değildir. Sınıf kendi sınıfsal çıkarlarının farkına varmaya başlamıştır, ancak kendisini ayrı bir düzlemde kuracak ayrı bir siyasal örgütlenme fikrine henüz ulaşamamıştır.

Marx bunu Fransa'da o dönemde egemen olan üretim ilişkilerine bağlar. Feodalizmin egemenliği halen belirgindir. Sermaye ve işçi sınıfları ayrı sınıfsal yapılar olarak yavaş yavaş olgunlaşmaktadır. Bu nedenle her iki sınıf için de temel tarihsel çıkar feodal toplumun maddi köklerinin kazınmasıdır. Bu nesnellik içinde Paris proletaryası kendisini burjuvazi ile ortak çıkar düşüne kaptırır. Bunun somut karşılığı da geçici hükümetin hemen bütün icraatlarının desteklenmesi olmuştur. Feodalizmin köklerinin kazınması adına, burjuva hükümetin sermayeyi korumak için çıkardığı bütün yasalara onay verilir. Buna karşılık burjuvazi köylülerden alınan yeni vergilerle kurulan yeni

orduyu proletaryanın üzerine sürer. Nihayet, Haziran 1849'da proletarya kendi vergileriyle beslediği bu ordu karşısında bozguna uğrar, böylece burjuva hükümeti kralcılıkla yakınlaşarak iktidarını ilan eder. Geçici Meclis'ten sonra kurulan Kurucu Meclis ilk olarak sermayenin vergilendirilmesini reddeder, çalışma gününü 10 saat ile sınırlandıran yasayı yürürlükten kaldırır, okuma yazma bilmeyenlere verilen jüri üyesi olma hakkını geri alır.

1848 devrimlerinin somut analizinden sonra Marx'ın öne çıkardığı birkaç nokta vardır. Bunlardan birincisi devrimci ayaklanmaların, ekonomik kriz ve bu nesnelliğin ortaya çıkardığı değişik sosyal felaketler sonucunda ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla Marx bu eserinde ekonomik nesnelliğin siyasal gelişmelerdeki belirleyiciliğini saptar. Nitekim Şubat devrimine zemin hazırlayan ve 1846'da başlamış olan kapitalizmin döngüsel ekonomik krizi, daha sonra, 1851-52'den itibaren yerini yeni bir genişleme dalgasına bırakır. Aynı anda da proletaryanın ve köylülerin kendiliğinden ayaklanmaları söner. Böylece Marx, devrimlerin ekonomik bunalımlarla ilişkili olduğu yönündeki tezini, daha güçlü bir vurguyla yineler: "Yeni bir devrim ancak yeni bir buhranın ardından gelebilir. " (Marx K 1976: 155).

İkinci olarak Marx, eserin konusu olan dönemde, toplumsal sınıfların farklı nesnel çıkarlarını saptar ve bu dönemin bu çıkarların çatışmasının gereği olarak ortaya çıkan siyasal olaylara sahne olduğunu belirtir. 1848 Şubat devrimleri farklı sınıfların toplumsal çıkarlarının birbirinden son derece farklı ve çelişkili olduğunu göstermiştir. Sınıfların tabakaları arasında bile çıkar çatışmaları vardır. Bu nedenle, işçi sınıfı açısından, burjuvazi ile kader ortaklığı yapmanın, çıkarları uyuşturmaya çalışmanın, buradan hareketle ortak siyasal projelere yönelmenin gerçekliği yoktur. İşçi sınıfının bunu anlaması, bu ilk büyük tarihsel devrimci kalkışmasının sonunda büyük acılar pahasına olanaklı olabilmiştir.

Üçüncü olarak Marx üretim tarzında bütünleşen nesnel toplumsal ilişkilerin ve sınıfsal dinamiklerin, sınıf savaşı-

mının ve işçi sınıfı bilincinin de sınırlarını çizdiğini saptar. İşçi sınıfının kendi sınıfsal çıkarlarının peşine düşebilmesi, kendisini burjuvaziden bir sınıf olarak tam anlamıyla ayrıştırabilmesi ancak kapitalist üretim ilişkilerinin tam olarak oluşmasına, feodal üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılmış olmasına bağlıdır. Ancak kapitalist üretim ilişkilerinin sınıfları tam olarak oluştuklarında, bu sınıflar kendi sınıfsal çıkarları için savaşabilirler. 1848 yılında feodal üretim ilişkilerinin varlığını sürdürmesi, olgunlaşmamış işçi sınıfında tarihsel çıkarlarının burjuvaziyle ortak olduğu türünden son derece anlaşılır bir yanılgıya yol açmıştır. Bunun nedeni, hem proletaryanın hem de burjuvazinin feodalizmin bağrından çıkmış olmalarıydı.

Marksizm'in ana yaklaşımı sınıfların kendi nesnelliklerine uyumlu bilinç geliştirecekleri tezidir. Marx Fransa'da Sınıf Mücadeleleri adlı eserinin bir kısmında bunu göstermeye çalışmıştır. Esasen Komünist Manifesto ve Ekonomi Politiğin Eleştirisi'ne Katkı'ya Önsöz'e ve kısmen de Kapital'e dayanılarak yapılan kendiliğindenlik eleştirisinin, Fransa'da Sınıf Mücadeleleri ile gündemden düştüğü söylenebilir. Çünkü Marx'ın bu ilk saf siyasal eseri, doğrudan somut sınıf ilişkilerine odaklanır ve sınıf mücadelesinin somut ve güncel meseleleri üzerinden hareket ederek bu konuda genel yasalar yakalamaya çalışır. Böylece üretim ilişkilerinin üretici güçler açısından belli bir dönemde engelleyici olduğu yönündeki soyutlamanın siyaset düzleminde ne anlama geldiği de anlaşılır. Çıkarsama şudur: Bu engel, ancak, üretici güçlerin devrimci sınıfsal başkaldırısı ile aşılabilir. Bu öyle bir başkaldırıdır ki, yalnızca kendi sınıfsal olanaklarına ve çıkarlarına dayandığı ölçüde başarıya ulaşabilir ve genel anlamda bütün üretici güçlerin ve toplumun genelinin gelişimi önündeki engelleri kaldırabilir. İşte burası Marksizm'e teknolojik determinist diyenlerin yeniden düşünmelerini gerekli kılan noktadır.

Marx'ın siyaset alanına ilişkin üç önemli yapıtının üçü de (1848 devrim yenilgisini ele aldığı Fransa'da Sınıf Mü-

cadeleleri, 1848 devrimlerini daha siyasal ve teorik düzeyde incelediği Louise Bopararte'ın 18 Brumaire'i ve 1871 Paris Komünü'nü değerlendirdiği Fransa'da İç Savaş) sınıf mücadelesine verilen önemin göstergesidir. Özellikle 18 Brumaire'de 1848 devrimleri sırasında işçi sınıfının siyasal olarak kendi çıkarlarını savunacak bir bilinç ve örgütlenme yapısına sahip olamamasının yenilginin temel nedeni olduğunu ve bunun tekrarının da her zaman yenilgiyi kaçınılmaz kılacağını açık olarak yazar. İşçi sınıfının kurtuluşu için en üst düzeydeki siyasal bilincin ve hedeflerin belirleyiciliğini belirtir. Buradan işçi sınıfı bilincinin en üst aşamasının siyasal bilinç olduğu sonucu da çıkarılabilir: "Bir bakıma, proletarya, değişim bankaları ve işçi ortaklıkları gibi doktiriner denemelere, yani kendine özgü olan büyük araçların yardımıyla eski dünyanın biçimini değiştirmekten vazgeçtiği bir harekete atılıyor, ama dünyayı değiştirmek yerine kurtuluşunu, deyim doğru olursa, toplumun arkasında, özel bir biçimde, kendi varlık koşullarının dar sınırları içinde gerçekleştirmeye bakıyor, bu yüzden de zorunlu olarak başarısızlığa uğruyor. " (Marx K 1976: 23). Bu anlamda Korsh'un (1991: 66) Marx ve Engels açısından bilimsel teorinin sosyal devrim teorisi anlamına geldiğini yazması son derece anlamlıdır.

Şimdiye kadar yaptığımız karşılaştırmalı analizin sonuçlarını toparlayalım: 1- Kapitalist üretim ilişkileri, teknik gelişmeler ne kadar orta sınıf kategorisini çeşitlendirse ve buradan işçi sınıfının bilincini bulanıklaştıracak bir zemin gelişse de, net sınıfsal ayrışmalar yaratır. 2- Her ne kadar kimi Marksist eserlerde, bu ayrışmanın otomatik biçimde, işçi sınıfında aynı netlikte bir bilinç yapısını ve sınıf mücadelesini koşulladığı yönünde saptamalar olsa da, sınıf yapısıyla sınıf bilinci arasında bu türden doğrudan, otomatik bir ilişki yoktur. Sınıfın bilincinin, belli dolayımlardan etkilendiğini, belli uğraklardan geçerek proleterleştiğini düşünmek daha akla uygundur. Marksizm bu dolayım ve uğraklar konusunda pek bir şey söylememiştir. Bunun nedeni de Marks ve Engels'in doğal ve zo-

runlu olarak nesnel yapıya odaklanmış olmaları ile proletaryanın bir sınıf olarak henüz gelişmekte olmasıdır. Ancak buradan, Marksizm'in sınıf mücadelesine el atmadığı sonucu da çıkarılamaz. Tersine, Marksizm bir devrim kuramıdır. 3- Sınıfın bilincinden söz edilecekse, bu ancak, sınıfın kendi çıkarları için, kendi çıkarlarını da etkileyecek daha genel ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle mücadeleye soyunduğu anda olanaklı olabilir ve Marksizm'deki sınıf bilinci tanımlaması böyle bir uygunluğu varsayar. 4- Son bir nokta ve ilk üç saptamadan hareketle elde edilebilecek bir çıkarsama olarak şunu ekleyebiliriz: Bugün için, sınıfın mücadeleyle ilişkisini kuracak bilinç değişikliğinin nasıl ortaya çıkacağı konusu özel bir çalışma alanıdır. İşte bu alana Marx ve Engels hemen hiç el atmamışlardır.

Nesnellik Öznellik İlişkisi

Sınıf bilinci ile nesnel sınıf konumu ya da kapitalist üretim ilişkileri ile sınıf bilinci ve mücadelesi arasındaki ilişki daha felsefi düzlemde nesnellikle öznellik arasındaki ilişki olarak karşımıza çıkar. Marx'ın özellikle Komünist Manifesto öncesinde yazdığı eserleri hemen tamamen bu konu üzerinde odaklanır. Çünkü o dönem Marx açısından Hegel diyalektiğini hem kavrama, hem de O'ndan kopuş dönemidir. Dolayısıyla Marx'ın Komünist Manifesto öncesinde felsefe alanına daha fazla oranda yoğunlaştığı söylenebilir. Böylece, doğal olarak, Marx'ın ilk eserlerinde özellikle bilinç ile nesne ilişkisi, pratik eylem ile bilinç ilişkisi geniş bir yer kaplar. Aynı durum oldukça ağır bir içeriğe sahip olan Alman İdeolojisi için de geçerlidir. Marx daha sonra Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsöz'ünde aynı temaları yeniden ele alır. Çok daha sonraları bu kez Engels'in daha kapsamlı olarak Ludwig Feurbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu adlı çalışması doğrudan bu konuya ayrılır. En nihayetinde Engels'in Bloch'a yazdığı mektupta yaptığı itiraf gelir: "Biz ekonominin rolünü bilerek biraz fazla abarttık" diyen.

Anderson (2004: 44) yapı özne ilişkisini Marksist teorinin en önemli sorunsallarından birisi olarak saptar. Marksizm'in gücünün zirvesindeyken bile bu sorunsala tutarlı bir yanıt üretemediğini, buradan da bir yanda ekonomizm diğer yanda da volantarizm olmak üzere iki farklılığın çıktığını belirtir.

Kutsal Aile'de Marx ve Engels (ki bu eser ilk ortak yapıtlarıdır) bu sıfatı yakıştırdıkları genç Hegelci bir çevre olan Bauer kardeşlerin idealist tezleriyle hesaplaşırlar. Bu eser bariz Hegelci çizgiler taşımakla birlikte aynı zamanda "Gerçek olan akılcıdır ve akılcı olan da gerçektir" diyen Hegel çizgisiyle bir hesaplaşmanın başlangıcıdır. Hegel'in bu argümanı açık biçimde mutlak idea düşüncesini yansıtır. Mutlak aklın bütün gerçeği yarattığı anlayışını gösterir. Gerçek, mutlak aklın ya da tanrının kanıtı, onun kendini gösterme biçimidir. İnsan, tarihin var olması, tarih de doğruların kanıtlanması için vardır. Dolayısıyla tarih amaçsaldır, tanrının kanıtıdır ve kanıtlama görevini somut olarak insan yüklenir. O nedenle insanın eylemleri de ahlaka ve giderek tanrının emirlerine uygun olmak zorundadır.

19. yüzyılın hemen bütün yazarlarında bu idealizm görülür. Marx ise Hegelci idealizme karşı insanın eylemli pratiğini öne çıkarır ve buradan praksis felsefesine ulaşır. Gerçeği yaratan akıl değil, aklı ve her şeyi yaratan insanın pratik eylemliliğidir. "Fikirleri iyi bir sonuca vardırmak için, pratik bir güç kullanan insanlar gerekir. " Ancak daha bu ilk eserlerde bile eylemli pratiğin öznesi bir sınıf olarak proletarya ve pratiğin karşılığı da siyasettir: "Bu nedenle proletarya kendi kendini kurtarabilir... nedir ki o kendi öz yaşam koşullarını kaldırmadan kendi kendini kurtaramaz. " (1976: 62).

Marx bu aşamada hiç ikircimsiz biçimde Feurbahçıdır. Aslında Marx'ın Feurbahçılığı 1844 Elyazmaları'na kadar uzanır. Çalkantılı bir yaşam sürmüş olan Feurbach kendi döneminde kilisenin ve Alman devletinin de desteğini almış olan idealizme karşı savaş açmış materyalist tek düşünürdür. Marx'a göre Feurbach'ın büyük eylemi, "İnsan-

dan insana toplumsal ilişkiyi kuramın temel ilkesi durumuna getirerek, gerçek maddecilik ve gerçek bilimi kurmuş olmak" tır (Marx K 1976b: 239).

Demek ki Kutsal Aile'de Marx ve Engels'in yaptıkları şey felsefe düzleminde materyalist ve praksisçi bir düzeltmedir. Tarihi kurgusal ve tanrısal iradeci bir yansıma olarak gören idealist görüşlere karşı, onun, insanın bilinçli etkinliğinin sonucu olduğunu belirtirler. Bunu yaparken de tereddütsüz biçimde Feurbach'ı referans alırlar. Feurbach eleştirisi ise daha sonra gelecektir.

Bu ilk ortak eserdeki materyalist düzeltme daha sonra başka eserlerde alt yapı-üst yapı, üretim ilişkisi-felsefe, sınıf-sınıf bilinci analizlerinde de sürecektir. Kısaca, Marksizm'in her sınıfın bir bilinci vardır biçiminde özetlenebilecek olan tezinin kökeninde bu düzeltmenin bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Marksizm'in, bu eserlerle, her şeyi tanrının, mutlak ideanın yarattığını, tarihin bu gücün kendini yansıtış biçimi olduğunu, insanın da bu büyük akışa ahlaki biçimde ayak uydurması gerektiğini ileri süren idealizme savaş açtığı görülür.

Savaşın üzerinde yürüdüğü iki temel argüman vardır. Birincisi nesnelerin en nihayetinde mutlak ideanın yansımaları olduğu yönündeki anlayışa karşı, fikirlerin bir nesnelliğin ürünü oldukları tezidir. İkincisi ise insanın mutlak ideanın pasif taşıyıcısı olduğu anlayışına karşı, bilinçli ve amaçlı insan etkinliğinin fikirleri ve proletaryanın ortak mücadelesinin de tarihi yarattığı yönündeki tezdir.

Dolayısıyla daha ilk eserlerden itibaren fikirlerin ve bilincin kökeninin gerçek dünyada yaşanan somutluklar olduğu düşüncesi belirgindir ve somutluğun işçi sınıfından yana dönüştürülmesi de doğrudan sınıfın kolektif mücadelesi koşuluna bağlanır. O halde burada, sınıf bilincinin ya da genel olarak bilincin nasıl ve hangi faktörlerin etkisiyle oluştuğuna ilişkin belirsizlikler bir yana bırakılırsa, tarihi üretim ilişkilerinin dolayımsız uzantısı olarak gören teknolojik bir indirgemecilik saptaması yapmak olanaksız olur.

Alman İdeolojisi'nde Marx şöyle yazar: "Genç Hegelciler insanlara şu ahlaki postülatı önerirler: Kendi mevcut bilinçlerini eleştirel insan bilinciyle değiş tokuş etmek. Böylece bilincin dönüşümünü istemek, mevcut olanı farklı biçimde yorumlamak.... Onlar yalnızca bu dünyanın tumturaklı laflarına karşı savaşırken, gerçekten mevcut dünyaya karşı daha az mücadele etmiş olduklarını unutuyorlar. "

Fikirler ya da şeylerin zihindeki tasarımı insanların doğayla ve şeylerle kurdukları ekonomik ilişkiler zemininde ortaya çıkar. Dolayısıyla fikirlerin değiştirilmesi onlara temel oluşturan gerçekliğin, yani üretim ilişkilerinin değiştirilmesiyle olanaklıdır ve bu sosyalist devrimi isteyen sınıflar mücadelesinin tam kendisidir.

Burada tarihe ve bilince alt yapının basit bir uzantısı gibi bakan bir yaklaşım kesinlikle yoktur. Ancak şöyle bir çıkış, hareket noktası vardır: Fikirsel şeylere öncülük eden, önden gelen, onlara zemin hazırlayan bir şey vardır, o da somut gerçeklik, iktisadi düzlemde de üretim ilişkilerdir. Daha sonraki aşamada ise fikirler de üzerinde temellendikleri üretim ilişkileri üzerine dönerler. Siyasal düzlemde bu dönüş kolektif araçlarla olur ve çözüm açısından bu dönüş, kesinlikle kapitalist üretim ilişkilerinin, yani aslında kendi temelinin ortadan kaldırılmasını hedeflemek zorundadır. İşte bu Marksist diyalektiğin kavrayışlarından birisidir. Nesnel zemin fikirleri ve mücadeleyi yaratıyor ve fikirler ve mücadele kendisini yaratan nesnelliği ortadan kaldırmak için savaşıyor. Bu temastan zaman içinde evrimsel ve kesintili boyutları olan bir gelişim süreci çerçevesinde yeni bir nesnellik ve bu nesnellikle uyumlu yeri fikirler ve mücadele biçimleri orta çıkıyor: "Yaşamı belirleyen bilinç değildir, ama bilinci belirleyen yaşamdır. " (1976a: 49). Yukarıda da değindiğimiz gibi bir yandan Hegelci idealizme, bir yandan da Feurbach'ın kaba materyalizmine karşı bir mücadeledir bu.

Marx'a göre materyalist tarih anlayışı üretim sürecinin gelişmesine dayanır. Marx üretim ilişkilerini bütün tarihin temeli olarak kavrar. Pratiği fikirlere göre değil, fikirlerin

oluşumunu maddi pratiğe göre açıklar. Bütün idealist fikirlerin ancak somut toplumsal ilişkilerin pratik olarak devrilmesiyle yok edilebilecekleri sonucuna ulaşır. Tarihin, dinin, felsefenin devindirici gücü eleştiri değil, devrimdir. Her kuşağa kendinden önce gelen kuşak tarafından aktarılmış, bireylerin doğa ve kendi aralarındaki bir ilişki, bir yandan yeni kuşak tarafından iyice değiştirilmiş olan, ama, öte yandan da, yeni kuşağa kendine özgü varoluş koşullarını kabul ettiren ve belirli bir gelişme ve özgün bir nitelik damgası vuran bir üretici güçler, sermayeler ve koşullar kitlesinin verilmiş olarak bulunduğunu gösterir. Aslında Marx'ta her şey bu kadar açıktır: "Ortam ve koşullar insanları yaptıkları kadar, insanlar da ortam ve koşulları yaparlar. " (1976a 75).

Marksizm'in ikinci düzeltmesi Feurbach materyalizminedir. Yukarıda ilk ortak eserlerinde Marx ve Engels'in katıksız Feurbahçı olduklarını saptamıştık. İdealizme ve özel olarak dine karşı verilen mücadelede Feurbach'a ve bilime sahip çıkmak zorunluluktu. Ancak Feurbach'ın aynı kesinlikte düzeltilmesi de gerekiyordu. Aradan ancak iki yıl geçmişken bu yapılır.

Feurbach Hristiyanlığın Özü adlı kitabında doğanın her tür felsefeden bağımsız olarak var olduğunu belirtir. Doğa, insanların, doğanın ürünleri olan bizlerin üzerinde büyüdüğü temeldir. Doğanın ve insanın dışında hiçbir şey yoktur. Bizim dinsel imgelemimizin yarattığı üstün varlıklar, bizim kendi öz varlığımızın hayali yansısıdırlar. Feurbach bu düşüncelerle madde/bilinç tartışmasına materyalist cepheden dahil olur: Madde tinin bir ürünü değildir, ama tinin kendisi maddenin üstün bir ürünüdür. Aynı döneme denk gelen bilimsel gelişmeler, özellikle biyoloji ve kimya alanındaki ilerlemeler, bir yandan maddenin evrimsel gelişimini, biyolojik canlıların birbirleriyle bağlantılı biçimde akışını, bir yandan da maddenin yok edilemezliğini açıklamada büyük bir olanak sağlamıştır. Engels (1992: 22-29) Feurbahçı katıksız materyalizmin gelişmesinde bilimdeki

bu gelişmelerin belirleyici etkisi olduğunu yazar (Engels F 1992: 22-29).

Madde ile ruh ve bilinç ilişkisinde, maddenin-yapının tarafını tutan Feurbach'ın Marksçı düzeltilmesi zorunluluğunun nedeni ise bu materyalizmin durağan, idealist karakteridir. Feurbach sonuç olarak doğa düzleminde materyalisttir. Tekil insan düzeyinde hümanisttir. Ve hepsi o kadardır. Sıra topluma ve toplumsal aktörlere, sınıflara geldiğinde Feurbach susmuştur. 1848 devrimleri toplumsal olayların gerçek yüzünü açığa çıkardığında, devrim sürecinde yoksullar, işçi sınıfı kapitalist yaşam koşullarının yarattığı sorunlara karşı kendiliğinden bir sınıf hareketinin içine yuvarlandıklarında Feurbahçı idealist materyalizmin hiçbir geçerliliği olamazdı. Nitekim 1848 devrimleri, hemen öncesinde çok gözde olan Feurbach materyalizminin neredeyse tamamen unutulmasına neden olmuştur. Feurbach materyalizmi devrim ortamında sınanmış ve kendisini geliştirecek atılımı yapamayınca ıskartaya çıkarılmıştır. Devrim, idealist materyalizm için ilk ve son şans olmuştur.

Feurbach materyalizmine yapılan Marksist düzeltmenin sonucu diyalektik materyalizme varır. Bütün doğal ve toplumsal gelişmelerin diyalektik bir akışkanlık içinde olduğu noktasına ulaşır. Materyalizmin, temel olanın doğa olduğunu saptaması, onun gelişiminin Feurbachçı aşamasıdır. Maddenin zihin ve bilinç açısından öncelikli olmasının toplumsal yaşamdaki karşılığı, üretim ilişkilerinin, sınıflar arasındaki nesnel çelişkilerin, toplumsal sorunların, sınıfların bilincinin ve tarihin dinamiğinin temeli olmasıdır. Bu Marksist düzeltmenin ulaştığı en üst düzeydir.

Feurbach tine ve dine karşı doğayı ve insanı koyar. Ancak onun insanı eylemsiz, salt kendisi için düşünen, kendinde bir insandır. Toplumla bağlantısı, üretim ilişkileri içindeki konumu görünmez. Bu anlamda Feurbach materyalizmi yanlıştır. Feurbach dinsel öze karşı insanın özünü çıkarır. Bu öz ahlaki eksende tanımlanan özdür. Bu anlamıyla ve böyle kaldığı için gerçeklikten tam bir soyutlamadır. Bu insanın gerçek yaşamda karşılığı yoktur.

Üretmez, sömürülmez, mücadele zorunluluğu duymaz. Yalnızca "ahlaklı"dır. Oysa insan toplumsallığı içinde kavranmadığı sürece gerçekliğin tanımlanması olanaksızdır. Bu nedenle Feurbach'ın tine karşı gerçeği çıkarması da gerçek dışı bir soyutlamadır. Feurbachçı materyalizmin gerçek dışı düşmesinin nedeni budur. Marx, Feurbach Üzerine Tezler'de Feurbach'ın zaafını, "duyularla kavranan dünyayı insanın somut pratik eylemi olarak görmemesi"ne bağlar (1976a: 25). Feurbach'ın insanı toplumsuz, pratiksiz, eylemsiz, mücadelesiz, kısacası somut yaşamdaki bütün olağan bağlantılarından koparılmış metafizik bir varlıktır. Burada, idealizme karşı çıkılırken bir tür başka idealizmin içine düşülür. Feurbach dinin gücünü, tanrısal düşüncenin kudretini dünyadan kovmaya çalışırken, insanın içini boşaltmış, onu tarihsizleştirmiştir. Feurbach'ın başvurduğu bilimler en ilkel halleriyle doğa bilimleridir. Feurbach için tarih hiç yoktur. Düşüncenin yaratım gücünü insana vermeye çalışırken, düşünceyi skolastik bir hale sokmuş, toplumsallığından koparmıştır. Bütün bu nedenlerle Feurbach'ın felsefesi insanı, insani ahlakı yücelten bir tür dünya dini oluşturmuştur. Feurbach tanrıya atfedilen soyut gücü, insana vermiştir. Tanrı dinine karşı, bir tür insan dini yaratmıştır.

Feurbach dinin egemenliğinden kurtulmanın yolunun bireyin kendi özüne dönmesi olduğunu belirtirken, Marx bunun ancak pratik mücadele ile toplumun dönüştürülmesine bağlı olduğunu vurgular: Ahlaki arınmaya karşılık, siyasal mücadele. Bu anlamda Balibar Feurbach Üzerine Tezler'in erginleşme ve özgürlüğün gerçekleşmesi için felsefeden kesin bir çıkış önerdiğini yazar ve Marx'ı felsefeye karşı devrim olarak tanımlar (Balibar E 2003: 29). Feurbach'ta insanı dinin boyunduruğundan kurtaracak olan eğitim iken, Marx'ta bütün idealist felsefelerden özgürleştirecek olan devrimdir.

Marksist düzeltme buraya yöneliktir. Bilinci tarihsel bir toplumsal bağlam içine oturtur, ona eylemli bir içerik kazandırır. Eylemliliğin somut bir hedefi vardır, o da top-

lumsal ilişkilerin değiştirilmesidir. Bireylerin sınıfsallıkları, onları davranış ve düşüncelerinde bazı nesnel kurallara tabi kılar. Bu tabiyet ilişkisi kolektif düzeyde sınıf mücadelesi olarak işlerlik kazanır.

Marx'a göre Feurbach materyalist olduğunda tarih dışındadır, tarihi kavramaya çalıştığında ise materyalist değildir. Buradan hareketle Pannekoek (2002: 88) Feurbach'ın tipik bir orta sınıf materyalisti olduğunu yazar. Pannekoek'e göre burjuvazi ilk ortaya çıktığı dönemde, feodalizme karşı mücadelesinin önemli bir bileşeni olarak dine karşı mücadeleyi kullanıyordu. İktidarı ele geçirdikten sonra kendisi dini kullanmaya başladı. Dine karşı mücadelesinde tarihselci olmayan bir materyalizm o nedenle burjuvazinin işine gelmiş ve onun önünü açmıştır. Orta sınıf materyalizmi yalnızca doğa bilimlerindeki gelişmeleri veri olarak alır. Dinin karşısında soyut bir insan aklı savunuculuğu yapar. Buna karşılık Marksist tarihsel materyalizm toplumsal alandaki gelişmeleri de kullanarak insana siyasal bir kurtuluş önerir. Bu nedenlerle Feurbach materyalizmi, burjuvazinin feodalizme karşı mücadelesinin ilk dönemlerinde kendi işine yaramış, burjuvazi iktidarı ele geçirip gücünü proletaryaya karşı kullanmaya başladığında ise unutulup gitmiştir. Feurbach materyalizmi, o nedenle, farkında olmasa da sınıf uzlaşmacısıdır. Mücadele Marksist materyalizmle ortaya çıkar. Marksizm özne olarak işçi sınıfını belirler.

Özne nesnel yapı içinde ortaya çıkar. Olanakları ve potansiyeli bu yapı tarafından sınırlandırılır. Buna karşılık, aynı özne kendi verili olanak ve potansiyellerini aşacak bir mücadele sergiler. Onun ahlakı sınıfsaldır ve karşı sınıflar için ahlaksızlıktır. Çünkü o gerçektir. Böylece yapı ile özne arasındaki ilişki diyalektik bir çelişki sergiler. Çelişki, kendi taraflarını hem içeren hem de dışlayan bir karaktere sahiptir. İçermek sınırlandırıcı, dışlamak mücadeleci boyutu oluşturur. İşçi sınıfı kendi sınırlılıklarını bilinçli mücadelesiyle aşabilir. Böyle olduğunda hem kendisini hem de kendisini oluşturan nesnelliği reddeden yeni bir kendini yaratma sürecinin içine girmiş demektir. Sınıf bilinci

yapının belirlediği sınırlılıkların kırıldığı bir süreçtir. O nedenle sonuçta siyasal bir süreçtir.

Böyle olduğu için, Marksizm'in yapı özne ilişkisinde kurduğu çerçeve bizi yeniden siyasete götürür. Yapıyı aşma, bilinçli, siyasal bir etkinlik olarak ortaya çıkar. Siyaset mevcut kapitalist üretim ilişkilerini (yapıyı) değiştirince, yeni kurumsal ilişkilerin olanaklı kılıp, gereksinim gösterdiği yeni bilincin yığınsallaşması olanağı da ortaya çıkar.

Alman İdeolojisi'nde siyaset olarak vurgulanan müdahale, Kutsal Aile'deki bilinçli insan eylemidir. Kapitalizmin nesnel yapısı sınıfın sosyalist bilincini sınırlarken, bir azınlığın siyasal örgütlenme zorunluluğunu da yaratır. Kısacası, siyasal müdahale azınlığın işi olarak, devrim öncünün işlevi olarak karşımıza çıkar. İkisi de nesnel zemindeki olanaklı zorunluluklardır. Devrim yığınsallaşmayı olanaklı kılacak şekilde, kapitalist yapının sınırlılıklarını da ortadan kaldırır. Öznenin nesnel sınırlılıkları eylemi siyasal kıldığı gibi, sosyalist bilincin yığınsallaşması da doğrudan devrime bağlıdır.

Marksizm nesnel yapıya öznenin bilinçli etkinliğini sınırlayıcı bir belirleyicilik tanımlar. Özne bu sınırlayıcı yapıda etkin olmaya çalışır. Bunu yaptıkça kendisi yani özne olur. İnsanın tarihi ve kendisini yapması demek budur. Yapıya tabi bireyi özne olarak değil, yabancılaşmış bir unsur olarak tanımlamak gerekir. Kapitalizmin yasallığında, değiştirmeyi hedefleyen bilinçli öznelerin azınlıkta olması kaçınılmazdır. Demek ki kapitalizmde özne olmak bir azınlığın şansıdır. İşte örgüt ve parti burada devreye girer. Bunlar şanslı azınlığın oluşturduğu yapılardır. Bilincin yaygınlaşması, ancak şanslı azınlığın örgütleyeceği en büyük eylemin, devrimin sonrasında olanaklı olabilir. Yani, sınıf bilincinin yığınsallaşması, devrimin sonucudur. Marksizm toplumsal devrim için siyasal devrimin gerekliliğini en başından itibaren vurgular. O nedenle, sosyalizme kadar, sınıfın bilincini, sınıfın partisi temsil eder. Parti sınıf bilincinin gelişiminde önemli bir uğraktır. Partinin

gelişimiyle, Yurtsever'in (1992: 69) deyişiyle, başlangıçta ayrı ayrı kanallarda ilerleyen işçi sınıfı hareketi ile devrimci teori birleşmiş olur. Kapitalizm koşullarında sınıf bilinci açısından kritik nokta, sınıfın, sosyalizmi kuracak mücadeleyle olan bağlantısı, bu mücadeleye yakınlık derecesidir. Parti bu konudaki öncüdür ve öncü ile yığın arasında her zaman gerilimli bir mesafe vardır.

Eksen Kaymaları

Durum böyledir. Ancak, yine de, yukarıda saptadığımız gibi, nesnellik öznellik bağlamında Marksizm'i yapısalcı olarak niteleyen eleştiriler vardır. Bu eleştiriler Marksizm'in üretim ilişkileri karşısında sınıf mücadelesinin ve siyasetin, nesne karşısında öznenin önemini küçümsediğini hatta yok saydığını belirterek, Marksizm'i ekonomik ve hatta teknolojik determinist ve aşırı nesnelci olarak suçlamışlardır. Kanımca Marksist eserlerin bir bütün olarak okunması bu tür suçlamaların hiçbir gerçekçi yanının olmadığını anlamak bakımından yeterlidir. Şöyle de söylenebilir: Bu tür suçlamaların tamamen gerçek dışı olduğunu anlamak için Marksist eserleri bir bütün olarak ve tabi ki yazıldıkları dönemin koşullarını da dikkate alarak okumak gerekir. Böyle bir okuma, Marksizm'in ekonomik yapı karşısında siyasal mücadeleye ve insanın bilinçli etkinliğinin toplumsal koşulları değiştirmek bakımından taşıdığı öneme yeterince vurgu yaptığını açık biçimde gösterir. Bir kere aşırı yapısalcı olarak suçlanan Komünist Manifesto'nun kendisi bile fazlasıyla siyasal bir metindir. Sorun belki manifesto olması amacıyla yazılmış olmasındadır.

Buna karşılık, Marx ve Engels'in kimi kısa eserleri ya da yayımlanmak amacıyla yazılmamış yazıları-notları bu tip eleştirilere zemin hazırlayabilecek kavramsal belirsizlikler taşıyabilmektedir. Örneğin Feurbach için yazılmış tezler, meşhur Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsöz'ü, sonra durumu düzeltmek için Engels'in Bloch ve Schmidt'e yazdığı mektuplar için durum böyledir. Daha doğrusu bu yazılarda hem eleştirileri çürütecek hem de

haklı çıkaracak pasajlar bulmak olanaklıdır. Ancak Marksizm konusunda varılacak bir yargı bakımından kanımca temel referans noktaları Marx ve Engels'in kitap hacmindeki eserleri olmalıdır. Çünkü diğerlerinin yazım amacı farklıdır. Örneğin Feurbach Üzerine Tezler Marx'ın kendisi için çıkardığı notlardan oluşur. Analitik yönü son derece sınırlıdır. Düşünceler oldukça soyut düzlemde, en nihai anlamı içerecek şekilde ifade edilmiştir. Kesin yargılarla yazılmış olsalar da Tezler'i daha iyi anlamak için Marx'ın başka yazdıklarına mutlaka başvurmak gerekir. Belli ki bu notlarla Marx aslında kendisiyle tartışmış, sonraki yazmaları için tezler elde etmeye çalışmıştır. Öte yandan, Ekonomi Politiğin Eleştirisi'ne Katkı'nın Önsöz'ü, Marx'ın kendi tarihsel materyalizm anlayışını yine en özlü biçimde ifade etmeyi hedeflediği bir metindir. Bu haliyle tamamen soyut bir nitelik taşır. Analitik yönünün sınırlılığı, üzerinde yapılan tartışmalarda eksen kaymalarına neden olabilmektedir. Bu haliyle zaten Marx'ın düşüncesini tam anlamıyla ve açık olarak ifade edebilmesi olanağı yoktur. Belirtildiği gibi yazım amacı tamamen farklıdır. Bir önsözden çok, sonsözdür O. Engels ise özellikle Bloch'a yazdığı mektupta yapısalcılık yönlü eleştirilere karşı düzeltme yapmaya çalışırken, tam tersine ve talihsiz biçimde, yapıyı değiştirecek siyasal insan etkinliğini rastgeleliğe indirgemiştir.

Eksendeki bütün kaymalara karşın bu kısa metinlerin Marksizm'in daha kapsamlı ve hacimli eserleri ile birlikte ele alınması durumunda ortada Marksizm'e yöneltilen eleştirilerden bir eser kalmayacağı görülecektir. O nedenle bu bölümde sözünü ettiğimiz bu eserleri ele alarak, nesnellik öznellik, sınıf bilinç konularında bir tür içerik çözümlemesi yapacağız.

Marx'ın ekonomik ilişkilerin önemini abartarak tarihe ekonomik determinist bir yorum kattığına ilişkin görüşlerin en fazla oranda referans gösterdikleri eser Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'nın Önsüz'üdür. Önsöz'de iki temel görüşe yer verildiğini görürüz. Bunlardan birincisi

ekonomik yapının belli toplumsal bilinç biçimlerine karşılık gelen hukuksal ve siyasal üst yapıya tekabül eden somut temeli oluşturduğudur: "Maddi yaşamın üretim tarzı genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. " (Marx K 1978: 23-28). Bu ilk tezin daha Kutsal Aile'den başlayarak Alman İdeolojisi'ne kadar değişik ilk eserlerde Marx ve Engels tarafından çeşitli kereler ele alındığını gördük. Marksizm açısından sorun derken kastedilen nokta burası değildir. Bu çözümlemeyi de yapmış olduk.

Sorunlu olduğu ileri sürülen nokta Önsöz'deki ikinci tezdir. Burada belirtildiği kadarıyla, ekonomik gelişmenin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri mevcut üretim ilişkilerine ya da onların hukuksal ifadesi olan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Bu noktada üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişmesini engellemeye başlar: "O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla alt üst eder. "

İşte determinist abartı, teknolojik belirlenimci, kendiliğindenci olarak nitelenen kısım burasıdır. Nitekim Balibar (2003: 123-125) açıkça bu şemanın tarihsel süreci teolojiye tabi kıldığını, amaççı ve determinist olduğunu belirtir.

Gerçekten de böyle midir ? Gerçekten Marx bu kısa makalesinde emek gücünün de içinde olduğu üretici güçlere ekonomik yapı karşısında tam bir tabiyet ilişkisi mi tanımlar ? Üretim ilişkileriyle üretici güçler arasındaki diyalektik etkileşimi yok mu sayar ?

Bu sorulara yanıt vermeden önce konunun genel çerçevesiyle ilgili olarak Engels'in, Marx'ın ölümünden sonra Bloch'a yazdığı mektuba (Marx K Engels F 1979: 184-187) bakmak gerekir. Nitekim Engels'in bu mektubu da ekonomist determinizmin kabulünü gösteren bir metin olarak kullanılır.

Şöyle diyor Engels Bloch'a: "Gençlerin zaman zaman işin iktisadi yanına gerektiğinden daha büyük ağırlık vermelerinin sorumluluğunu kısmen Marx ve ben taşımak

zorundayız. Hasımlarımızın karşısında onların yadsıdıkları ilkeyi özellikle belirtmek, altını çizmek gerekiyordu ve o zaman karşılıklı etkiye katılan öteki etkenlere de kendi yerlerini verecek ne zamanı, ne yeri, ne de fırsatı bulabiliyorduk. "

Demek ki Engels dönemin koşulları gereği taktik bir tutum olarak iktisadi ilişkilerin önemine ayrı bir vurgu yaptıklarını söylüyor. Buradan hareketle Marksizm'in bilincin, insanın, siyasetin önemini küçümsediği ve bunları iktisadi ilişkilere kurban ettiği söylenebilir mi ? Aslında bunun yanıtını da Engels aynı mektupta, ancak yine aynı doğrultudaki kimi eleştirilere kapı aralayacak şekilde veriyor:

"Materyalist tarih anlayışına göre tarihteki belirleyici etken, son aşamada, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben, hiçbir zaman daha fazlasını iddia ettik. Eğer sonradan, herhangi birisi, çıkıp da ekonomik etken tek belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur. İktisadi durum temeldir, ama, çeşitli üst yapı öğeleri, sınıf savaşımının siyasal biçimleri ve sonuçları, savaş bir kez kazanıldıktan sonra, kazanan sınıf tarafından hazırlanan anayasalar, vb hukuksal biçimler, hatta bütün bu gerçek savaşımların savaşıma katılanların beynindeki yansıları, siyasal, hukuksal, felsefi teoriler, din anlayışları ve bunların daha sonraki dogmatik sistemler halindeki gelişmeleri, hepsi de tarihsel savaşımların gidişi üzerinde etki yaparlar ve bir çok durumda ağır basarak onun biçimini belirlerler. Bütün bu etkenlerin etkisi ve tepkisi vardır, öyle ki ekonomik hareket, bu etkenlerin bağrında sonunda, bir zorunluluk olarak, sonsuz bir rastlantılar (yani aralarındaki gizli bağıntı o kadar uzak ya da ortaya konulması o kadar güç olduğundan, yok sayabildiğimiz ya da hesaba katmayabildiğimiz şeyler ve olaylar) yığını arasında kendine yol açmaya başlar. .... . Kendi tarihimizi kendimiz yapıyoruz, ama her şeyden önce belirli öncüllerle birlikte ve çok belirli koşullar içinde.

Bütün öteki koşullar arasında en sonunda belirleyici olanlar iktisadi koşullardır. Ama siyasal koşullar, vb hatta insanların beyinlerine musallat olan gelenek bile kesin son verici olmasa da gene bir rol oynar. "

Bu satırlarda şunlar var: İktisadi yapı kişisel düzeyde belirleyicidir, çünkü bireyler böyle bir yapı içinde doğarlar, dolayısıyla bu yapının avantaj ya da dezavantajlarına muhatap biçimde yaşarlar. Yapı, sınıfsal, toplumsal ve kolektif düzeyde belirleyicidir, çünkü siyaset, sınıf savaşımı, bilinçli eylem bu yapı içinde, bu yapıyı temel alarak ve bu yapıyı değiştirmeyi hedefleyerek işlevsel olur. Ancak bu belirleyicilik eylemin, bilincin, siyasetin tamamen bu yapıya tabi olduğu anlamına gelmez. Gelmez, çünkü zaten hedefi bu yapıyı değiştirmektir. Marksizm'in her yerinde, her satırında, her cümlesinde bu vardır. O nedenle Marksizm'i yapıya tabi olmakla, insanı ve eylemini yok saymakla, arka plana itmekle tanımlamak son derece saçmadır. Eylem, sınıf mücadelesi etkili olduğu oranda alt yapıyı ve üretim ortamındaki değişik ilişkileri etkileyerek değiştirir. En radikal biçimde de alt yapıyı toptan ortadan kaldırarak yeni tür üretim ilişkileri kurar. Demek ki belirleyici olmak tam anlamıyla belirlemek anlamında değildir. Aksi taktirde öznenin, nesnelliğin sınırlarını zorlaması bile olanaklı olmazdı. Buradan da tarih çıkmazdı. Buradaki karşılıklı diyalektik ilişki aslında Marx'ın eleştirilere konu olan Önsöz'ünde de bellidir.

Kanımca Engels'in söyledikleri Marksizm'in meramını açıklamak bakımından yeterlidir. Engels açıkça, Marx ve kendisinin, siyasetin, vb üst yapı kurumlarının, insanın bilinçli eyleminin önemsiz olduğunu söylemediklerini yazıyor. Tam tersine bunların belirleyici olduklarını belirtiyor. Ancak bütün bunların belli bir ekonomik temel üzerinde etkili olduklarını da ekliyor.

Marx maddi yaşamın, üretim tarzının entelektüel yaşamı koşulladığından söz eder. Bilinci belirleyenin toplumsal varlıkları olduğunu belirterek felsefenin en temel bu ontolojik sorusuna daha Kutsal Aile'den ve hukuk metinlerinden beri yaptığı gibi materyalist yanıt verir. Üretim

ilişkilerinin üretici güçlerin gelişmesini belli bir aşamada engellediğini yazar ve ekler: "Bu gibi alt üst oluşların incelenmesinde, iktisadi üretim koşullarının maddi alt üst oluşuyla -ki bu bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir-, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırt etmek gerekir." Kısacası Marx, burada, bilinçteki değişim ile iktisadi değişim arasındaki farkı vurgulayarak, bilinç ile nesnellik arasındaki ayrıma ve bilincin bire bir alt yapıdaki değişime ayak uyduramazlığına işaret eder.

Bu konudaki sonsöz ise 1852 yılında kaleme alınan Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'indedir (1976c: 13): "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar. "

Şimdiye kadar bu kısa makale ya da mektuplarda Marx ve Engels'in, kendilerine yüklenen determinizm suçlamasına karşı, ekonomi karşısında siyasal eylemin rolünü dengelemeye ve gerçek fikirlerini daha iyi ifade etmeye çalıştıklarını gördük. Aslında mektuplarda bu yapılıyor. Ancak aynı satırlarda, daha önce de belirttiğimiz gibi, işi yine karıştıran cümleler de var. Yeniden vurgulayalım: Engels Bloch'a yazdığı mektubunda iktisadi durumun temel olduğunu, ancak üst yapı kurumlarının ve siyasetin kendisinin de ekonomik yapı üzerinde etki yaptığını ve hatta ağır basarak onun biçimini belirlediğini belirtir. Ancak şunu da yazar: Bütün bunların etki ve tepkisi rastlantısaldır ve ekonomik hareket bu sonsuz rastlantılar yığını arasında kendisine yol açar. Böylece Engels yeniden aynı eleştirinin muhatabı olur: Belirleyici olan ekonomidir, üst yapının, bu arada sınıf savaşımının siyasal biçimlerinin tarihsel süreç üzerindeki etkisi tamamen rastlantısaldır. Nitekim bu noktayı en iyi yakalayan Althusser olmuştur. Althusser'in konuyla ilgili yaklaşımına ve siyasetin rastlantısal etkisi konusuna daha sonra döneceğiz.

Hemen belirtelim. Belki Engels'in kendisi de içine düştüğü bu talihsiz açmazın farkına vararak, bu kez yalnızca yaklaşık bir ay sonra Conrad Schmidt'e yazdığı mektupla (1979: 188) konuyu bir kez daha açıklığa kavuşturur: "Birbirine eşit olmayan iki kuvvetin, bir yandan iktisadi hareketin, öte yandan da mümkün en büyük siyasal bağımsızlığa özlem duyan ve bir kez kurulduktan sonra, kendisi de kendine özgü bir harekete sahip olan yeni siyasal gücün karşılıklı etkileri vardır; iktisadi hareket genellikle kendi yolunu kendi açar, ama o da, kendisinin meydana getirdiği ve göreli bir bağımsızlığa sahip siyasal hareketin, yani bir yandan devlet iktidarının, bir yandan da kendisi ile aynı zamanda oluşan muhalefetin karşı tepkisine uğramak zorundadır. "

Böylece Bloch'a yazılan mektupta bilinçsiz ve kör kuvvetlerin ürünü olarak görülen tarihsel süreç, Schmidt'e yazılan mektupta en büyük siyasal bağımsızlığa özlem duyan sınıf hareketi olarak düzeltilir. Engels'in ikinci mektuptaki yaklaşımını referans almak Marksizm'in genel yapısı gözetildiğinde daha akla yakındır ve bu yaklaşım nesnellik öznellik ilişkisini çözümlemede de yeterlidir.

Çulhaoğlu'ndan (1997: 69) bir alıntıyla bu alt bölümü kapatalım: "Marx'ın kendi çalışmalarının, insanın öznel etkinliğine pek az yer tanıyan, aşırı determinist bir içerikle yorumlanması kesinlikle mümkün değildir. Özellikle Feurbach Üzerine Tezler'in, böyle bir yorumun kapılarını peşinen kapattığı söylenebilir. Çok bilinen Onbirinci Tez dışında, özellikle Birinci ve Üçüncü Tezlerin yeterince açık olduklarını düşünüyorum. Birinci Tez, o güne dek geçerli sayılan materyalizme ciddi bir eleştiri yöneltiyor. Şöyle: Gerçekliği, duyumlu insan eylemi, pratiği ve öznelliği olarak görmeyip, aktif yanın geliştirilmesini idealizme bırakmak. Üçüncü Tez şöyle başlıyor: 'İnsanların, koşulların ve yetiştirilişin, dolayısıyla değişmiş insanların da başka koşulların ve değişmiş yetiştiriliş biçimlerinin ürünü olduklarını ileri süren materyalist öğreti, koşulları değiştirenlerin de insanlar olduklarını ve eğiticinin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutuyor. Marx'ın bu metinlerde in-

san eylemine, etkinliğine ve pratiğine yer tanıyan aktif bir materyalizmi savunduğu açık. "

Gerilime Doğanlar: Althusser, Lukacs ve Gramsci

Yapı ile özne ilişkisi çerçevesinde doğan somut sorunsallar çevresindeki kutuplaşmalara Marksizm'in gerilimleri demiştik. Bu gerilim Marksizm'in kimi kez koşullar yeterince olgunlaşmadığı için, kimi kez Marx ve Engels yeterince ilgilenmedikleri için, kimi kez de gündemlerine almadıkları için ortada kalan boşluklar üzerinde gelişmişti. Buradaki temel sorun öznel, siyasal faaliyetin tarihin oluşumunda, üretim tarzının değişiminde ne derecede belirleyici olduğuyla ilişkilidir. İşte Marx ve Engels'i izleyen dönemde üç önemli Marksist'in bu soruyla ilgilendiklerini görmekteyiz: Althusser, Lukacs ve Gramsci. Bu alt bölümde bu üç önemli düşünür, belirlediğimiz sorunsal bağlamında ele alınacak.

Althusser Marx İçin (2002: 137) adlı kitabında, Marx'ın yapı ile üst yapı ilişkisinde, üretim ilişkilerinin "son" kertede belirleyici olduğunu saptamasının, üst yapılara görece özerk ve özgün etkinlik tanıdığı anlamına geldiğini yazar. Althusser, tam bu noktada, bana göre, Marksizm'e getirdiği iki önemli katkıdan birisini (diğeri devletin ideolojik aygıtları formülüdür), üstbelirlenim kavramını ortaya atar. Althusser'e göre, son aşamada belirleyici olan ekonomik ilişkiler, bu belirleyiciliklerini, ulusal ve uluslar arası konjonktürü ve üst yapı biçimlerini de içeren üretim tarzı üzerinden üstbelirleyerek gerçekleştirirler. Böylece üst yapı ekonomiye doğrudan bağımlı, onun salt görüngüsü olmaktan kurtulur ve kendisi de üretim tarzı dolayımıyla ekonomi üzerinde etkili olan görece özerk ve özgün bir karakter kazanır. Kısacası Althusser'e göre ekonominin üst yapı üzerindeki belirleyiciliği doğrudan değil üst belirlenim şeklindedir ve ekonomik yapı da aynı mekanizma aracılığıyla siyasetin etkisine açık durumdadır. Althusser'in buraya kadar olan yaklaşımında sorun yoktur. Ancak bundan sonra, özellikle Engels'in Bloch'a yaz-

dığı mektuba dönerek yaptığı analizler sonucunda, bu ilk açılımını reddederek üst yapının önemini küçümseyen bilindik yapısalcı çizgisine oturur.

Althusser'e (2002: 259) göre tarihte ekonominin son aşamadaki belirleyiciliği, ekonomi, politika ve teori arasındaki birincil roldeki permütasyonlarda tam olarak uygulanır. Son aşamadaki belirleyicilik sürecin aşamalarına bağlı olarak, tesadüfi olarak değil, dışsal ya da zorunlu olmayan nedenlerle değil, esas olarak, içsel, zorunlu nedenlerle, permütasyonlar, yer değiştirmeler ve yoğunlaşmalar sayesinde işler. Ekonomik ve üst yapılar kendi aralarında çelişkili bir birlik oluştururlar. İşte bu noktada Althusser üst belirlenim kavramına yeniden başvurur. Ekonominin üst yapı ve bilinç üzerindeki belirleyiciliğinin doğrudan değil, çelişkili birlik şeklinde ortaya çıkan bütünlük üzerinden (üretim tarzı) dolayımlanarak gerçekleştiğini belirtir.

Althusser'e göre, üst yapının çeşitli ögelerinin birbirleri ve ekonomi üzerindeki etkileri sonsuz sayıda, rastlantısal ve tesadüfidir. Bu rastlantısallık içinde (aynen Engels'in yazdığı gibi) ekonomi kendi yolunu açar. Ekonomik hareket zorunluluk, diğerleri rastlantısaldır (s. 145). Böylece Engels'in Bloch'a yazdığı mektuptaki rastlantısallıkla ilgili ifadeler, Althusser'de, neredeyse tamamen alt yapının belirleyici olduğu yönündeki teze dayanak olacak referanslar olarak kullanılır. Althusser'in yapısalcılığı da buradan gelir. Althusser'e göre üst yapı ögelerinin bir etkinliği vardır ama bu etkinlik bir anlamda rastlantıların sonsuzluğu içinde dağılır ve sonsuz-küçüğün ucuna varıldığında artık var olmayan bir şey olarak kabul edilebilir. Kısaca üst yapının alt yapı üzerindeki belirleyiciliği yok denecek kadar azdır.

Althusser üst belirlenim kategorisini, Hegelci basit çelişki kavramı karşısında, Marksist çelişkinin özgünlüğünü tanımlamak için kullanır. Hegel'de aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan kategoriler basitçe bir araya gelirler ve bunlardan temel olan diğerini belirler. Marksist çelişkide ise bütünlük bir dizi alt ögeden oluşur (ki bunlar temel

olarak ekonomi, siyaset ve ideolojidir) ve bu ögelerin arasındaki ilişki, bu üçünün oluşturduğu üretim tarzı bütünlüğü üzerinden dolayımlanan üst belirlenim biçimindedir. Üst belirlenen ögeler arasında var olan çelişkilerden birisi de başat çelişkidir. Görüldüğü gibi Althusser başat çelişki kavramlaştırması ile açıkça Mao'ya başvurur.

Şöyle bir olguyla karşı karşıyayız: Althusser'in düşünce sistematiğinde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. O bir yandan alt ve üst yapılar arasındaki ilişkiyi bütünlük (üst yapı) kategorisi üzerinden kurduğu dolayım bağlantısı ve üstbelirlenim kavramı ile aşmaya çalışmıştır. Hatta bunu yaparken de salt alt yapıya, alt yapının üst yapı üzerindeki doğrudan belirleyiciliğine vurgu yapanlara bütünlük kategorisi üzerinden karşı çıkmıştır. Öte yandan da, üst yapısal kategorilerin rastlantısal etkilerinin sonsuz uçlarda tamamen ortadan kaybolduğunu belirterek, kendisi, alt yapının tam belirleyici olduğu sonucuna ulaşmış ve üst yapıyı tamamen gözden çıkarmıştır. Dolayısıyla Althusser'in özgün dolayım ve üstbelirlenim mekanizmalarının, üst yapının yapı üzerindeki etkilerini kurmaktaki önemi, bizzat kendisi tarafından ortadan kaldırılmıştır. Ve üstelik bütün bunlar aynı eserin içinde başarılmıştır.

Her şey bir yana, bütünlük ve üst belirlenim kavramları, bir yandan, Althusser'in, nesne özne ilişkisi sorunsalı çerçevesindeki analizlere katkısı niteliğindedir, bir yandan da, bu sorunsalı sağlıklı bir çözümlemeye götüren kapasiteye sahiptirler. Bunlar Marksist Althusser'i tanımlar. Öte yanda ise Althusser'in yapısalcılığı durur. Reddedilmesi gereken.

Çünkü Althusser insan eyleminin önemini yapısalcı yaklaşımıyla ortadan kaldırmıştır. Althusser Marx'ın üretim modu ile yasal ve politik yapı arasındaki analitik ayrımını yeniden formüle etmiş ve üç düzlem tanımlamıştır: Ekonomik, politik ve ideolojik olarak. Burada politik ve ideolojik düzlemler ne maddi temel üzerinde üst yapısal etkiye sahiptirler ne de sosyal yapının tamamının gerçek dışavurumudurlar. Bunun yerine görece otonom yapılar-

dır ve her biri kendi özel etkilerine sahiptir. Bu yapıların her birisi yapının elemanları tarafından belirlenirler. Böylece tarih öznesiz bir süreç haline getirilir ve birey olarak insan yapı içindeki işlevler ve destekler olarak algılanır. İdeoloji ise somut bireyleri bir nesne olarak yapılandıran bir işleve sahiptir. Böylece birey de ideolojinin konusu olur (Milner A 1999: 32-91).

Engels'in, Marx'ın başkaları tarafından ekonomik belirlenimci diye nitelenen Önsöz'deki tezini düzeltmek amacıyla, üst yapı içindeki etkinliklerin ekonomik ilişkiler üzerinde etkili olduğunu belirttiğini yazmıştık. Althusser, Engels'in Bloch'a bu çerçevede yazdıklarının alt ve üst yapılar arasındaki ilişkiyi anlamak açısından yetersiz olduğunu düşünür. Buradan hareketle de alt yapının üstbelirlenim ilişkisi üzerinden üst yapıyı belirlediğini, buna karşılık, üst yapı içindeki dinamiklerin rastlantısal niteliğinin yeniden alt yapıyı etkilemek konusunda etkisiz kaldığını öne sürer. Üstbelirlenim kavramını kullanarak alt ve üst yapılar arasındaki ilişkiyi çelişkili bir birlikte yansıyan bütünlük olarak kavramaya çalışsa da, yapısalcı Althusser bilincin, eylemin, üst yapıdaki siyasal ve felsefi dinamiklerin etkisini rastlantısallığın sonsuz ucunda tamamen yok sayar.

Althusser'i yapısalcılığa iten şey belki de Engels'in Bloch'a yazdığı mektupta yer alan sonraki cümlelerdir. Yukarıda da aktardığımız gibi Engels bu ünlü mektubunda alt ve üst yapıların karşılıklı etkileşiminden söz eder. Ancak hemen iki paragraf sonra bu diyalektik ilişkiyi önemsizleştiren, belirsizleştiren satırlar yazar. Althusser Marx İçin adlı eserinde, üstbelirlenim kavramını açtığı bölümde, Engels'in cümlelerindeki bu teorik belirsizliği son derece iyi biçimde yakalar ve O'nun üst yapının etkisini gözden çıkardığı sonucuna varır. Engels bu satırlarında tarihsel olayların, çıkarları birbirlerinden farklı bireylerin rastlantısal davranışlarının paralelkenar bileşkesi sonucunda ortaya çıktığını yazmıştır. Bu öyle bir bileşkedir ki sonuçta hiç kimsenin istemediği, ortalama bir sonuca yol açar. Böyle bir sonucun, ekonomi üzerinde etkili olmasının, do-

layısıyla bu sonuca ulaşan tarihsel olayların ekonomi ile diyalektik bir ilişki içinde olmasını beklemenin gerçekten de yeri yoktur. Dolayısıyla Althusser yapısalcılığının zemininde, Marx'ın Önsöz'ünden daha çok, Engels'in, Önsöz'e yönelik yapısalcılık eleştirilerini düzeltmeye dair iyi niyetli, ama yetersiz olarak ifade edilmiş siyasal çabasının yeri vardır.

Wood (2003: 64) Althusser yapısalcılığını, bir yandan insan eylemini tamamen gözden çıkardığı ve bir yandan da yapıya katı bir belirleme gücü verdiği ve en nihayetinde bu ikisini başarabilmek için ampirik dünyayı tamamen görmezden geldiği için, bir tür kavramsal sihirbazlık olarak niteler.

Sonuç olarak, her ne kadar üst belirlenim kategorisi ile birleştirilmeye çalışılsa da, Althusser yapısalcılığında, yapı ile özne- bilinç arasındaki ilişki eklektik ve aşamalı bir karakter taşır.

Wood'un da belirttiği üzere, Althusser yapısalcılığının toplumsal yapıyı alt ve üst yapıların eklektik bir aradalığı olarak kavramasının bizi kaçınılmaz olarak götüreceği iki seçenek vardır. Bunlardan birincisi, kendisini, üst yapının tamamen ve dolayımsız olarak iktisadi ilişkiler tarafından belirlendiği biçiminde ortaya koyan kaba determinizmdir. İkincisi ise, birincisinden kaçınmak amacıyla içine düşülen şu açmazdır: İktisadın belirleyiciliğini bir türlü gelmek bilmez bir son aşamaya ertelemek. Oysa bu iki yapı arasındaki karşılıklı ilişki her zaman cereyan eden diyalektik bir karaktere sahiptir.

Çulhaoğlu (1997: 67) Marksizm alanındaki tartışmaların genel anlamda iki öbekte belirginleştiğini yazar. Birincisi öznelliği ve insan etkinliğini mutlak anlamda önceleyen nesnelliğe ve yapılara başatlık tanır. İnsanlar bu yapıların sonuçları (ürünleri) ya da taşıyıcıları olarak görülürler. İşte Althusser bu çizginin temsilcisidir. Buna karşılık, insan özneleri ve onların etkinliklerini, böyle yapısal bir önbelirlenimin uzantısı olarak görmeyen, tersine öznenin

etkinliğine ağırlık tanıyan görüşler de vardır. Lukacs'ın konumu da buradadır.

Yani, Althusser'in sonsuz rastlantısallık içinde öznenin rolünü yok sayan pozisyonu karşısında Lukacs yer alır. Althusser, gerilimi yapıyla çözmeye çalışırken, Lukacs aynı iş için özneye başvurur.

Lukacs'a göre sınıf bilinci üretim sürecindeki tipik bir pozisyon için ortaya konulan uygun ve akılcı reaksiyonlardır. Böylece bu bilinç, sınıfı oluşturan bireylerin düşüncelerinin ne bir toplamı ne de bir ortalamasıdır. Lukacs'a göre sınıfa implante edilen bilinç sınıfın pratik bilinci içinde gerçekleşir, bu da komünist parti içinde organize olarak oluşur. Parti sınıfın çıkarlarının nesnelleştiği yerdir. Böylece bu noktada Lukacs, Lenin ile aynı düzlemde konumlanır.

Lukacs, Althusser'in tam karşı kutbunda yer alarak, toplumsal süreçlerin belirleyicisi olarak ekonomiye vurgu yapmanın vülger materyalizm olduğunu belirtir. Çünkü toplumsal tarihsel ilerleme bakımından ekonomik ilişkiler ile öznel eylem bir bütün oluşturur. Aslında Marksist yöntemin yaptığı da bu bütünlüğe dikkat çekmektir ve Marx kendi yöntemindeki bu bakış açısını Hegel'den almıştır. Burjuva bilimi ise olayları incelerken bütünü parçalama ve parçaları ayrı ayrı analiz etme eğilimindedir. Bu nedenle vülger materyalizm bir tür burjuva yöntemini yansıtır. Lukacs'a göre bütünlük bir anlamda da teori ile pratik arasındaki bütünlüktür ve Marksizm bunu praksis olarak tanımlar.

Eylem dönüştürücü güce sahiptir. Marksizm'e göre toplumsal yaşamın değiştirici gücü bütünlük içinde eyleyen işçi sınıfına aittir. Proletarya kendi eylemiyle yasaların katıksızlığından gelen kadercilik ile arzuların katıksızlığından gelen ahlak arasındaki iktidarsızlık ikilemini parçalar. Ancak, sınıf bilincinin pratik boyutu, ekonomik kriz onu eyleme ittiği zaman ortaya çıkar. Aksi taktirde kapitalizmin bağrındaki sürekli ve örtülü bunalımlara paralel olarak hep kuramsal ve örtülü düzeyde kalır. Proletarya

eylem içinde sınıf halini alır. Örgüt (parti) de aynı süreçte ortaya çıkar. Proletaryanın teori ve pratiğinin birliği onun bilincinde sağlanır. Böylece bütünlük proletaryanın eyleminde kurulur. Dolayısıyla sınıfın nesnel konumu dolayımsız biçimde bilinci yaratmaz.

Şöyle der Lukacs: "Gerçekliğin düşüncenin doğruluğu için ölçüt olduğu doğrudur. Fakat gerçeklik, olan bir şey değil, oluşan bir şeydir ve oluşması için düşüncenin katılımı gerekir. " Sınıfın, kendi nesnelliğinin ötesinde eyleme girmesi şarttır. Tersine, nesnel konum toplumsal olayların değerlendirilmesi bakımından önemli engeller de yaratabilir. Sınıfın bilinç kazanabilmesi için toplumun genelini görmesi gerekir. Yoksa yalnızca kendi çıkarlarının farkında olması boyun eğici bir sonuca neden olabilir. Kendi çıkarlarının ötesinde toplumun bütününü bu çıkarlara boyun eğdirmeyi becerebilmesi sınıf bilinci açısından kritik önem taşır. Bilinç ancak kendi çıkarını dayatan sınıf için söz konusu olabilir. Bu anlamda, kapitalist toplumda yalnızca proletarya ve burjuvazinin bilinç geliştirme potansiyeli vardır. Çünkü kapitalizmin gerçek sınıfları bunlardır. Köylülük ya da küçük burjuvazi gibi ara sınıflar ise esas sınıfları kaynaştırmaya çalışan bir karaktere sahiptirler, bu nedenle de onların bilincinden söz edilemez. Sınıf kendi çıkarlarına göre ne derece büyük bir dürtüyle hareket ediyorsa mücadele gücü de o kadar fazladır. Bu bakımdan proletaryanın gücü, topluma merkezden bakabilmesi ve toplumu ilişkileriyle iç içe bağımlılaşmış bir bütün olarak görebilmesi ve bu yüzden de gerçekliği değiştirerek hareket etmeyi bilmesinden gelir. Bir başka deyişle proletarya ne kadar bu konumda ise, yani ne kadar merkezden bakabiliyor ve ne kadar kendi çıkarlarından hareketle topluma yön verebilme kapasitesine sahipse, ekonomik bunalım dönemlerinde de o derecede yön verici olabilecektir.

Bu nedenle proletaryanın sınıf bilinci tek tek sınıf üyelerinin bilinçlerinin toplamı demek değildir. Bir bütün olarak sınıfın verili bir tarihsel andaki değiştirme potansiyeline işaret eder. Sınıf bilinci ekonomik süreci bir bütün

olarak değerlendirme ve buradan toplumun toptan gelişiminin yönünü belirleme kapasitesidir. Böylece Lukacs'da sınıf bilinci kapitalist toplumun aşılmasına ve sosyalist toplumun kurulmasına ilişkindir. Proletaryanın olup biteni kavraması dolayımlarla olanaklı olur. Lukacs'a göre dolayım pratik müdahalelerdir. Kapitalist toplumun dolayımsız olarak işçi tarafından kavranması, işçinin kendisini şeyleşmiş ve güçsüz olarak algılamasına neden olur. Dolayımların gerekliliği bundan dolayıdır. İşçi kendi toplumsal varlığının bilincine, ancak kendisinin, yani üretim ilişkisiyle kurduğu ve ürettiği ve kısacası işgücü denilen ilişkinin, bir meta olduğunun bilincine vardığı zaman varır. Yani işçi kendisini bir meta olarak tanıdıkça bilinci gelişir. Ancak Lukacs bu bilinç gelişimini bilginin nesnesinde nesnel ve yapısal bir değişim olarak yorumlar. Dolayımsızlığı aşmanın gerekliliği olarak saptadığı pratik müdahale de işçinin kendi meta durumunun farkına vararak ulaştığı bu bilinçlenme aşamasıdır. Birey ölçeğindeki değişim toplumsal nesneleri de etkiler. Burada Lukacs'ta öznelliğin nesnellik yerine konduğunu, öznel değişimin nesnel değişim olarak tanımlandığını da görürüz. Bilinçlenme süreci şeyleşmeden kurtulma sürecidir. Bunun için ise öncelikle proleterin kendi şeyleşmiş konumunun farkına varması ve buradan da kapitalist üretim ilişkilerinin bütününe ulaşması gerekir. Kendi şeyleşmiş konumunun farkına varma bilinci değiştirici adımı atmak için gerek koşuldur. Ancak bilincin tamamlanması açısından eylem şarttır. Doğru bilinç kendi nesnelerini, her şeyden önce kendisini değiştirir. Bilinç bir değiştirme eylemidir de aynı zamanda Lukacs için. Ancak Lukacs'ta bilince nesnellik dışında ve ondan ayrı bir işlev de yüklendiği görülür (Lukacs 1998).

Lukacs'ta öne çıkan vurgulardan birisi işçi sınıfının bu değiştirme işlevinin kendi içinde, kendisi tarafından ve bu anlamda kendiliğinden yaratılan bir süreç olduğu yönündedir. Eagleton, bununla ilgili olarak Lukacs'ın yaptığı şeyin, Hegel'in tarihin özdeş özne nesnesi olan Mutlak Tin'inin yerine proletaryayı yerleştirmek olduğunu söyler.

Burada hem özne hem de nesne proletaryadır. Proletaryanın kendisini siyasal bilinçli değiştirmesi, neredeyse gerçekliğin değişmesiyle özdeş tutulur. Ve bu değişimi gerçekleştiren özne olarak da proletarya saptanır. Proletarya böylece kendinde bir güçle donatılır.

Lukacs'ın vurguladığı şey sınıfların kendi koşullarını değiştirmek istedikleri noktada, kendi bilgilerini sınırlayan unsurlarla savaşmak zorunda kalacaklarıdır. Proletarya evrensel sınıf olduğu için onun bilinci de evrenseldir. Dolayısıyla işçi sınıfının kendi perspektifinden bildiği şey nesnel olarak doğru olmak zorundadır. Aslına bakılırsa böyledir de bu.

Callinicos Lukacs'ın Bolşevizm'in ürünü olduğunu yazar (2004: 307). Üretim ilişkileri açısından geri olan bir ülkede, Rusya'da, Bolşeviklerin, işçi sınıfına dışarıdan bilinç taşıma, profesyonel devrimcilerden oluşan çelik gibi disiplinli bir örgütle mücadele etme gibi unsurlarla bezenmiş siyaset anlayışı ile sosyalist devrimi gerçekleştirmeleri, sınıf öznelliklerinin nesnel ekonomik yapılardan daha önemli olduğu yönündeki bir Marksizm türünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Callinicos bu Marksizm türünü Hegelci Marksizm olarak niteler ve Lukacs'ın bu Marksizm'in temsilcisi olduğunu belirtir. Rusya'da gerçekleştirilen sosyalist devrimin Lukacs çizgisi üzerindeki etkisi gerçek olabilir. Ancak bu etkinin bir tür çarpılmış etki olduğunu da kabul etmek gerekir. Çünkü Lukacs sınıf bilincinin eylem içinde ortaya çıktığını belirtirken eyleme, neredeyse Hegel'in mutlak ideaya biçtiği rol gibi bir rol yüklemiş, kendinden menkul bir eylemciliğin propagandasını yapar hale gelmiştir. Üstelik proletaryanın bu eylemciliği bir sınıf olarak, siyasal özneyle bağlantısı kurulmamış düzlemde gerçekleşen eylemliliktir. O nedenle bunu Bolşevik nitelemesiyle tanımlamak sorunlu bir yaklaşımdır. Bütün bu nedenlerle, Callinicos'un bu saptaması, Lukacs'ın, Marksizm'in köklü bir sorunsalıyla bağlantılı biçimde doğduğu gerçeğini de gizlememelidir.

Lukacs'a göre, işçi, toplumun varlığının bilincine ancak kendisinin bir meta olarak farkına vardığında varır. Bu nedenle tarihsel materyalizm proleter sınıf bilincinin kuramsal ifadesi ve bu nedenle kapitalist toplumun öz bilgisidir. Kapitalist toplumda işçinin şeyleşmesi ancak varlığın şeyleşmiş yapısını bozmak için bütüncül gelişimin somut biçimde gösterilen çelişkileri ile somut bir biçimde bağlantı kurarak, bu çelişkilerin bütüncül gelişim için içsel anlamlarının farkına vararak verilen sürekli ve sürekli olarak yenilenen çabalarla yok edilebilir. İşçi sınıfının kendi şeyleşmesinin farkına varması bütünün farkına varmasıyla olanaklıdır. Bu süreç salt zihinsel bir süreç değildir. Aynı zamanda sınıf mücadelesi içinde gelişir. Herhangi bir dönüşüm ancak proletaryanın özgür eyleminin ürünü olarak gerçekleşebilir. Nesnel ekonomik yapı ise proletaryaya bunun fırsat ve zorunluluğunu verebilir. Lukacs'ın yapı üst yapı ya da yapı bilinç ilişkisinde bilinçten yana tutum takındığının göstergesidir bunlar.

Lukacs'ın Marksist sınıf bilinci kuramına önemli katkısı bilincin mücadele içinde oluştuğunu özellikle öne çıkarmasıdır. Öte yandan Lukacs'ın sınıf bilincini birey proletere değil de sınıf olarak proletaryaya özgü bir şey olarak tanımlaması da önemlidir. Sınıf bilincinin göstergesi meta ilişkilerinin farkındalığıdır. Ancak buradaki açık, mücadele içinde ortaya çıkacak proleter sınıf bilincinin gelişimi bakımından, başlangıçta atıl ve eylemsiz olan sınıfın bu mücadeleye nasıl çekileceği, dolayısıyla bilincin başlangıcı olarak mücadelenin nasıl başlatılacağı noktasındadır. İşte bu boşluğa ilişkin bilgiler Gramsci ve tabi ki esas olarak Lenin'in çalışmalarında bulunur. Burada Gramsci'nin katkısı sınıfın organik aydını ve kolektif düzeyde de proletarya partisinin örgütlü müdahalesi yönündeki kavramlaştırmalarıdır. Dolayısıyla Gramsci sınıf oluşumunda örgütlü sınıf mücadelesinin belirleyiciliğini kabul eder, ancak bu bakımdan partinin ve parti içinde örgütlü çalışacak sınıfın organik aydınına dikkat çeker. Parti ve aydınlar sınıfa bilinç götürürler.

Lukacs'ın Marksizm'e iki önemli katkısının bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bilinç ile mücadele arasında kurduğu doğrudan ilişkidir. Bilinç mücadele içinde edinilir ve gelişir. İkincisi ise sınıf bilincinin doğrudan sosyalizm perspektifinde tanımlanmış olmasıdır. Lukacs'ta sosyalizme yönelmiş entelektüel edimler ve pratik eylemler ancak sınıf bilincinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Sınıf bilinciyle sosyalizm yönelimi arasında kurulan bu ilişki, sınıf bilincini kısıtlayıcı bir tanımlamaya işaret etse de nihai anlamda doğru olduğunu kabul etmek gerekir. Belki şöyle de söyleyebiliriz: En yüksek dereceli sınıf bilinci sosyalizmi gören, isteyen sınıf bilincidir.

Bütün bunlara karşılık Lukacs retoriğinin iki önemli sorununun bulunduğunu da saptamamız gerekir. Bunlardan birincisi, yukarıda saptandığı gibi, sınıfın kendiliğinden eylemliliğine yapılan aşırı vurgudur. Öyle ki kendiliğinden sınıf eylemi, sınıfı kendi başına sosyalizme yöneltecek bir güce sahiptir. Sınıfın kendiliğinden eylemliliği tarihi devindirecek öznel faktör olarak algılanır. Kendiliğindenliği kutsayıcı bir yönü vardır Lukacs'ın. İkincisi de bununla ilişkilidir. Şöyle: Lukacs'ta parti vurgusu olsa bile, parti, kendiliğinden sınıf hareketinin içinde kendiliğinden ortaya çıkan, işçi sınıfıyla birlikte kendiliğinden eyleyen, sınıfla eş zamanlı, eş amaçlı, eş düzeyli bir yapı gibidir. Bu anlamda, partinin sosyalizme yönelecek sınıf hareketi içindeki özel işlevini, bazı bilimsel bilgileri sınıfa taşımak dışında, anlamak olanağı yoktur. Bu haliyle, özneye yaptığı bütün vurguya rağmen, Lukacs sınıfın kendisini partinin yerine koyar. Lukacs'ta özne esas olarak sınıftır. Parti ise, sınıf hareketinin bir tür harekete tabi taşıyıcısı, daha doğrusu hareket içinde akan nesnesi gibidir. Deyim yerindeyse, Lukacs'ta parti sınıfı değil, sınıf partiyi yönlendirir. O nedenle öznelliğe ve eyleme yapılan bütün vurguya rağmen Lukasçı çerçevede partiye gerek de yoktur. Her şeyi zaten kendiliğindenlik doldurur durumdadır. Sınıf kendiliğinden eyleyecek, eylem içinde sınıf karşıtlıklarının

gerçek yüzünü ve işgücünün meta karakterini fark edecek, bu şekilde de bilinçlenecek, bilinçlendikçe en üst mertebeye yönelerek sosyalizm mücadelesine girecektir. Oysa Lenin'de durum tamamen farklıdır. Lenin'de parti mücadelesi esas olarak partinin planlayıp, organize ve öncülük edeceği değiştirici ideolojik, siyasal, örgütsel faaliyeti ifade eder. Parti kendiliğinden sınıf hareketi ile birlikte ve hatta kendiliğindenliğin olmadığı ya da ortadan kalktığı zaman da vardır ve kendiliğindenliğin karşısında onu kendi kontrolüne almak yönelimli özel bir işleve sahiptir. Lenin'de kendiliğindenlik partiyi bağlamaz, olsa olsa onun işini kolaylaştırır. O nedenle partinin sınıf bilincini ifade eden en ileri, olgunlaşmış yapı olduğu söylenebilir. Lukacs'ın sınıf oluşumunda eyleme yaptığı vurgu önemlidir. Ancak doğrusu, Lenin'in bu süreçte partinin özel müdahalelerine yaptığı vurgudur.

Şimdi, son gerilimli Marksiste gelelim, Gramsci'ye. Gramsci'deki (Anderson P 1977: 36-47) hegemonya kavramının sahip olduğu içerik sınıf bilincine açıklık getirmek açısından elverişlidir. Gramsci hegemonyayı burjuvazinin işçi sınıfı üzerindeki hakimiyet ilişkisi olarak düşünür. Böyle alındığında kavramın sahip olduğu içeriğin iki boyutu vardır. Bunlardan birisi sözü edilen hakimiyetin zor yoluyla kurulmasıdır, ki bu daha çok devletin işlevidir. Devletin kendi askeri zor mekanizmasıyla sağladığı bu hakimiyet türüne "egemenlik" denebilir. Buna karşılık sivil toplumun (ki Gramsci bu kavramı devlet dışı toplumsal alanı tanımlamak için kullanır) üzerinde değişik ikna ve ideolojik mekanizmalarla elde edilen hakimiyet "yönlendirme" olarak tanımlanır. Böylece "hegemonya" daha çok sivil topluma yönelik bu yönlendirme ile eşanlamlı olarak kullanılır. Hegemonya bir tür rızayla baş eğdirme, ikna etmedir. Gramsci'nin hapishanede iken yazdığı değişik yazılarda hegemonya kavramının içeriğine farklı anlamlar yükleyebildiği görülse de az önce çizdiğimiz çerçeve O'nun düşüncelerini ifade etmek bakımından yeterlidir.

Burjuvazinin işçi sınıfı üzerinde hegemonya kurmasını sağlayan en önemli aktörler burjuvazinin organik aydınla-

rıdır. Aydınlar organize ettikleri kapalı ideoloji sistemleri kanalıyla sömüren sınıfın sömürülen sınıf üzerindeki hegemonyasını kurmak açısından aracılık ederler. Burada burjuvazinin yaptığı şey işçi sınıfının bilincini dağıtacak, organize olmasını engelleyecek, sınıfsal taleplerini, sınıf kimliğini bulanıklaştıracak araç ve argümanların geliştirilip, kullanılmasıdır. Aydınlar egemen sınıfın elçileridir, yaptıkları şey toplumsal hegemonya (ideolojik, bilinç bulandırma, egemen politikalara ikna etme) işlevi ile politik yönetimdir. Gramsci'nin aydınlar için organik sıfatını kullanmasının nedeni de budur. Organik aydın, bir sınıfın tarihsel çıkarlarını fark ederek, bu çıkarlar için entelektüel üretim yapan, entelektüel kapasitesini o sınıfın politik faaliyetine sunan kişidir. Organik aydın, felsefe ile halk arasında, o sınıfın toplumsal tarihsel çıkarları perspektifinde bağlantı ve köprü kurar.

Bu bize işçi sınıfının da kendi organik aydınlarına gereksinimi olduğunu gösterir. Bu aydının özelliği, entelektüel üretim kapasitesinin ötesinde, bu kapasitesini pratik yaşama, yapıcı, örgütleyici, sürekli inandırıcı biçimde karıştırmasında olacaktır. Dolayısıyla Gramsci'nin organik aydını praksis düzeyinde tanımlanır. Organik aydının karşıt yönde hegemonya oluşturulmasında önemli işlevi vardır.

Birey olarak insanın bilincinin gelişimi de, kendi kendisini anlaması, tanıması, gerçeğin bilincine varmakta daha yüksek bir noktaya ulaşması ile olur ve bütün bunlar da önce ahlaki, sonra da politik alanda, karşıt yönlü politik hegemonya savaşı içinde gerçekleşir. Gramsci kendi kendisinin farkına varma sürecinin karşıt hegemonya gücünün bir ögesi olmaya bağlı olduğunu belirtir. Bu aşamada kuram ile pratik birleşir. Gramsci'nin bu yaklaşımı Lukacs'ınkiyle uyumludur.

Bireysel düzeydeki bilinçlenme süreci, sınıf açısından seçkin bir organik aydınlar tabakasının yaratılmasına karşılık gelir. Kendisini diğer karşıt sınıflardan ayırt eden her sınıfın içinde bir aydın, örgütleyici tabakanın bulunması

gerekir. İşte bu örgütleyici tabaka partidir. Gelişme süreci aydın-halk diyalektiğine bağlıdır (Gramsci A 1983: 15-25, 50-52). Bu da Gramsci'nin Lukacs'tan farklılığını ortaya koyar.

Aslında sınıf bilincinin gelişmesi, sınıfın, kendisini karşıt sınıflardan ayırarak örgütlemesi praksis anlamında bir gelişmedir. Yani teori ile pratik birlikteliği sınıf bilincinin gelişiminde yansır. Ya da praksis sınıf bilincinde oluşur-kurulur. Bu süreci yine praksis tutumlu sınıfın organik aydınları sürükler. Gramsci "... aydınlar olmadan ... örgütlenme olmaz" derken bunu kastetmektedir. Praksis anlamlı bu süreçte aydınlar ile halk arasında diyalektik bir ilişki olacaktır. Aslında burada aydınlar derken kastedilen parti örgütlenmesi ve halk derken kastedilen de daha çok işçi ve emekçi sınıflardır. Siyasal kavramların "yumuşatılması"nın nedenini Gramsci'nin cezaevinden yazmasına bağlamak gerekir. Gramsci'ye göre gerçek parti teori ile pratiğin içinde kaynaştığı potadır (Gramsci A 2003: 30-32).

Gramsci'de aydın, sivil toplumla politik toplumun canlı hücresidir. Egemen sınıfın, ona kendi rolünün bilincini veren ideolojisini hazırlayan ve bu ideolojiyi bütün toplumsal gövdenin içine işleyen, dünya görüşü durumuna dönüştüren onlardır. Aydının temel görevi temsil ettiği sınıfı türdeşleştirmektir. Şüphesiz bu ideoloji ve bilinç açısından bir türdeşleştirmedir.

Gramsci'nin ortaya koyduğu sivil hegemonya anlayışının kökeni Marx'a kadar uzanır. Alman İdeolojisi adlı eserinde Marx açık biçimde bilince de egemen sınıfın sahip olduğunu yazar. Egemenler düşüncelerini, bilinçlerini de egemen kılarlar, böylece dönemin egemen düşünceleri burjuvazinin düşünceleridir. Aynı eserde Marx şunları da yazar: "Egemen olan sınıfın yerine geçen her yeni sınıf, salt kendi amacını gerçekleştirmek için, kendi çıkarını ideal bir biçime sokarak toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarı gibi göstermek zorundadır". Bu cümlelerde sınıfsal çıkar ile Gramscigil hegemonya kavramı arasında bir ilişki kurabiliriz. İktidar olmak isteyen sınıf kendi sınıfsal çı-

karlarının farkına varmanın ve onlar için mücadele etmenin ötesinde bu çıkarları toplumun genelinin çıkarları gibi gösterebilmelidir. Çünkü ancak bu şekilde genel bir ideolojik hegemonya kurabilir, burjuvazinin dışındaki toplumsal sınıfların çıkarlarını kendi mücadelesinde tarafsızlaştırıp, destekleyici konuma getirebilir. İşçi sınıfının kendi sınıfsal çıkarlarını toplumun genel çıkarları gibi göstermesi demek, diğer sınıfları pragmatik stratejilerle yanıltması demek değildir. Tam tersine işçi sınıfının çıkarları kapitalizm koşullarında, burjuvazi dışında kalan ara sınıfların sınıfsal ve ülkenin genel çıkarlarıyla önemli derecede bağlantılı olduğu için bunu başarabilir, başarmak zorundadır (Marx K 1976a: 39-41). Kısaca işçi sınıfının kendi çıkarlarını genelleştirebilmesinin toplumsal bir zemini vardır. Sınıf bilincinin somut göstergelerinden birisi de bu genelleştirme yeteneğidir.

Gramsci etkili hale gelebilmek için sınıf bilincinin kurumsallaşması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla Lukacs'taki kendiliğinden sınıf bilinci anlayışı, Gramsci'de politik mücadele süreci ve ürünü olarak ortaya çıkar. Partinin işlevi de buradadır: Sınıfın öncü örgütleyicisi olmak.

Gramsci'de sınıf bir süreç sonunda oluşur. Kendi gelenekleri, düşünceleri, kültürü olan ve daha önceki sosyal gruplar üzerinde şekillenen bir oluşumdur. İşçi sınıfının oluşumu yalnızca kendi iç dinamiklerinin ürünü değildir. Aynı zamanda egemen sınıfla zaman içinde yaşadığı mücadele içinde oluşur. İşçi sınıfının oluşumunda sınıfın organik aydınlarının önemli işlevi vardır (Camfield D 2004/2005).

***

Şimdi Marksizm'in gerilimli boşluğunu doldurmaya yönelen bu üç düşünürün söylediklerini toparlayalım: Althusser sınıf bilincini görmezden gelir ve her şeyi yapının etkisine bağlar. Öyle ki bilinçli siyasal faaliyetin, felsefenin, ideolojinin etkisi sonsuz rastlantısallık içinde yok olur gider. Bu ortamda tarih de ekonomik ilişkilerin basit bir uzantısı, öznesiz bir süreç olur. Bu senaryodan,

Althusser'in kimi eserlerindeki belirgin vurguya rağmen, devrimci hareketin ve devrimin çıkmayacağı açıktır. Lukacs sınıftan bilinçsiz olduğu sürece söz edilemeyeceğini belirtmiş ve bilincin de mücadelenin ürünü olacağını eklemiştir. İkinci vurgusu doğru olmakla birlikte, ilki özneye, yapı ve yapının bütün belirleyiciliği dışında kendinden menkul bir işlev yükleyen karaktere sahiptir. Üstelik buradaki özne de sınıfın kendisidir. Hiçbir sınır tanımayan, hiçbir yapı tarafından belirlenmeyen öznel işlevin, hangi koşul altında olursa olsun eylemeyi hayal eden, dağınık bir hiperaktivizme yönelmesi kaçınılmaz olacaktır. Ancak bu tür bir aktivizmin uzun sürmesi de beklenmemelidir. Maceraperest bir mirasyediliktir bu. Çünkü, sınıfın, kendisi için enerji üretecek bir sürekliliği olamaz. Bu iş için motor gerekir. O da partidir. Gramsci ise bu üçlü içinde bütün mekansal olanaksızlıklara karşın en siyasal ve örgütlü duruş sergileyenidir. Bunun da ötesinde, Çulhaoğlu (1997: 219) Gramsci'nin kuramsal çabalarının, Marx'ta olmayana, yani genel bir siyaset kuramına yöneldiğini söylerken haklıdır. Marksizm'e özgün katkısı organik aydın tanımlamasıdır. Sınıfa bilincin dışarıdan götürülmesi anlayışını ise Lenin'den almıştır.

Althusser'de sınıf bilinci sorunsalının önemli bir yeri yoktur. Bunun nedeni O'nun yapıların sınıfın bilincini ezdiğini, bilinci ve bilinçli insan eylemini rastlantısallığın sonsuz sınırlarına sürdüğünü düşünmesidir. Althusser'de tarih yapının kendi değişiminin ürünüdür. Ancak sorun da buradadır. Bu değişimin nasıl sağlandığı noktasında. Bu katı yapısal belirlenimci açılımdan tam bir umutsuzluğun çıkması da kaçınılmazdır. Althusser'in Batı'dan umudunu tamamen keserek, Marksist sistematikle önemli sorunlar yaşayan Çin'e ve Mao'ya yüzünü dönmesinin arkasında belki de bu tür bir kuramsal umutsuzluğun etkisi vardır.

Sınıf bilinci Lukacs açısından önemli bir yere sahiptir. Proletaryanın sınıf bilinci eylem içinde gelişir. Proletarya bilincine ulaştıkça kendi özgürlüğünü ellerine alır. Ancak bu süreç proletaryanın kendi yapısında mevcut iç dinamiklerin sonucu olarak görülür. Bu haliyle Lukacs'daki

sınıf bilinci bir tür kendinde bilinç, hatta Hegelci mutlak ideanın yaratma gücüne sahip bir güç konumundadır. Lukacs'ın bu öznelci tutumu yapının sınırlayıcı kapasitesini görmez. Bu haliyle, plansız ve gücünü bilmez bir eylemcidir. Buna karşılık Lukacs'ın sınıf bilinci bakımından olumlu katkısı bilinci mücadele içinde ele alan bakışıdır. Buradan hareketle, sınıfın mücadele kapasitesindeki artışın salt siyasal pedagojik bir süreç olmadığını anlayabiliriz. Siyasal eğitimin bilincin ve mücadele kapasitesinin gelişiminde şüphesiz önemli yeri vardır. Ancak proletaryanın öğrenmesi ve mücadele kapasitesini geliştirebilmesi öğrendiklerini pratikte sınamasına, mücadele içinde kendi kapasitesini test etmesine de bağlıdır. Burada önemli olan nokta bu pratik öğrenme sürecinin kendiliğindenliğe bırakılmaması, planlı ve örgütlü biçimde, nesnelliğin belirlediği çerçeve ve karşı ideolojik ve siyasal güçlerin yarattığı dinamik denge durumunu da dikkate alarak örülmesidir. İşte bunlar partinin işidir, Lukacs'ta olmayan da budur.

Gramsci'de bize bu konu bağlamında çekici gelen yan ise O'nun partinin öncü ve aydınların sorumlu konumuna yaptığı vurgudadır. Gramsci bu üç önemli düşünür içinde en örgütlü ve siyasal olanıdır. Sınıf bilincinin gelişimini siyasal mücadelenin sonucu olarak görür. Aydınları göreve, organikleşmeye çağırır.

Lenin: Bilincin Siyasetle Yaratılması

Lenin'in Marksizm'e kuramsal katkılarının en önemlilerinden birisi parti sınıf ilişkisi, sınıf bilincinin oluşturulmasında partinin işlevi konularındaki açılımıdır. Ne Yapmalı'da (1977) Lenin'in Marksizm'e bu açıdan iki önemli katkı getirdiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi sınıf mücadelesinde her tür kendiliğindenci yalpalamaya son vermiş olmasıdır: "Biz devrimci, sosyal demokratlar ise, tam tersine, kendiliğindenliğe, yani 'şu anda' mevcut olana bu tapınma ile yetinmiyoruz. " (s. 32). Kendiliğindenlik, ekonomik determinizm, amaççılık, teolojik yaklaşım eleştirilerini Marx ve Engels'e yöneltenlerin Lenin'le uğ-

raşmaya halleri bu nedenle kalmaz. Çünkü Lenin sınıf mücadelesini doğrudan öncünün bilinçli müdahalesine bağlar. Böylece bu ilk katkı şu ikinci katkı ile gelişir: Sınıfın, siyasal kanallar aracılığıyla siyasal olarak yönlendirilmesi. Bu iş belli ölçülerde bilinç taşınarak gerçekleştirilir, ama hepsi o kadar değildir.

Sınıf hareketi ve sınıfın örgütlenmesinde, siyasete kazanılmasında örgütün önemi konusundaki açılımlarda Lenin'i en başa yazmak gerekir. Proletaryanın dışarıdan bir müdahale olmaksızın, kendi içinden sosyalist ideolojiyi üretebileceği yönündeki iyimserliği Kemal Okuyan bir sığlık olarak niteliyor. Kökenini de Marx ve Engels'e kadar uzatıyor. Marx ve Engels'in siyasetin öznesine uzak durdukları söylenemez. Daha en başında, Komünist Manifesto Komünist Birlik'in programı olarak yazılmıştır. Ancak, bu durum, Marx ve Engels'in özne ile sınıf arasındaki ilişkiyi kurarlarken önemli dalgalanmalar yaşadıkları gerçeğini değiştirmez. Okuyan (2003: 24) bunun nedenini, o dönemde sınıf hareketinin kendiliğindenliğindeki canlılıkta görür: "İşçi sınıfı nicel ve nitel olarak bu araca duyulan gereksinimi ortadan kaldırıyordu. Geniş emekçi kitleler zaptedilemeyen bir devinim içerisindeydiler. " Oysa kendiliğindenlik tek başına yeterli değildir, en yüksek derecesinde olsa bile. Bunu fark eden, bu açığı kapatan Lenin olmuştur.

O kadar da değil. Marx ve Engels, 1848 devrimleri sonrasında ortaya çıkan ekonomik genişleme dönemiyle birlikte, devrimi, izleyecek krize ertelemiş ve kendi kuramsal çalışmalarına dönmüşlerdir. Ta ki 1860'lara kadar. Lenin ise, 1905 yenilgisinden sonra neredeyse tamamen yok olan örgütü yeniden diriltmek için harcamıştı bütün enerjisini. Lenin, hem kendiliğindenliğe hem de kendiliğindensizliğe karşı bir müdahaledir.

Marx ve Lenin arasındaki bu farklılık esasen bir sürekliliğin göstergesidir. Marx 19. yüzyılda devrim aralarında, kapitalizmin bilimsel analizini tamamladı. Yine aynı yüzyılda işçi sınıfının bir yapı olarak ortaya çıkışı da tamam-

landı. Lenin, bütün bunlar üzerine, parti ve devrim kuramlarını ekledi.

Lenin, işçilerin, kendi çıkarlarının modern siyasal ve toplumsal sistemin tümüyle uzlaşmaz bir biçimde çatıştığının bilincinde olmadıkları bütün bilinç aşamalarını sendikal bilinç olarak niteler ve bu hareketleri de kendiliğinden sınıf hareketi sınıfına şokar. Kendiliğindenlik daha çok yaşam ve iş koşullarının düzeltilmesini, ücretlerin yükseltilmesini, vb talep eder. Burada sistem dışı herhangi bir yönelim bulunmaz. Sınıfın uyanışının ilk göstergeleri olması bakımından sendikal, ekonomik ve kendiliğinden nitelikli bu hareketlerin önemi büyük ve ancak bir yerde sınırlıdır.

Sosyalist siyasal bilinç ise sınıfa ancak dışarıdan getirilebilir. Bu görev mülk sahibi sınıfların içinden çıkan aydınlarındır. Toplumsal konumlarıyla ancak aydınlar bu işi becerebilirler. "Sosyalist bilinç, proleter sınıf mücadelesine dışardan verilen bir şeydir, onun içinden kendiliğinden çıkan bir şey değildir. " (1977: 53) Lenin'in sınıfa bilinci dışarıdan taşımak biçimindeki formülü, Plehanov ve Kautsky'den aldığı biliniyor.

İşçi sınıfı kendi başına ancak sendikal bilinci edinebilir. Bu da onun yaşadığı gündelik deneyimlerinin bir sonucudur. Kendiliğindenlik zor koşullara karşı otomatik olarak geliştirilen tepkilerin ürünüdür. Bu tepkilerde biriken enerjinin siyasal ve sistem dışı bir kanala akabilmesi için yol göstericilere gerek vardır. Kesin ve belirgin sınırlarla sınıflara ayrılmış toplumlarda sınıf dışı ya da sınıf üstü bir ideoloji olamaz ve işçi sınıfının yapması gereken tek şey düzeni yıkmak ve yerine yenisini kurmaktır: "Sınıfların en temel, 'belirleyici nitelikte' çıkarları, genel olarak ancak köklü siyasal değişiklikler sonucu tatmin edilebilir ve özel olarak da, proletaryanın temel iktisadi çıkarları ancak burjuvazinin diktatörlüğünün yerine proletarya diktatörlüğü koyacak siyasal bir devrimle tatmin edilebilir. " (s. 61). Bunun için işçi sınıfının devrimci siyasete çekilmesi gerekir. Kendiliğindenliği savunmak da bir siyasettir ve bu

ancak sosyalist siyasetin önünü keser. Çünkü yığınlar kendiliğindenlikleriyle ancak sistem içi taleplerini geliştirebilirler. Bununla bağlantılı olarak da "Yığınların kendiliğinden kabarışı, ne kadar büyük ve hareket de ne kadar yaygın olursa, sosyal demokrasinin teorik, siyasal ve örgütsel çalışması için daha yüksek bir bilinç göstermesi gereği de o ölçüde artar. " (s. 69)

Lenin'in burada işaret ettiği sorun önemlidir. Türkiye'de genellikle işçi sınıfının kendiliğinden hareketinin neredeyse olmayışının sosyalist siyasal çalışma açısından önemli engel olduğu düşünülür. Bu doğrudur elbette. Çünkü kendiliğindenlik Lenin'in de belirttiği gibi siyasal çalışmaya belli bir zemin sunar. Kendiliğinden sınıf hareketinin olmadığı dönemde ise örgütün tahkim edilmesi ve hatta kendiliğindenliğin yaratılması görevleri düşer sosyalistlerin üzerine. Kendiliğinden sınıf hareketinin ivmelendiği dönemler partinin siyasal görevlerinin azaldığı dönemler değil, tam tersine daha da arttığı dönemlerdir. Aksi taktirde parti kendiliğinden sınıf hareketinin gerisinde kalmakta, buradan da değişik sağ sapmalar ya da doğrudan karşı devrimci eğilimler çıkmaktadır ortaya.

Kendiliğindenlik sosyalist hareketi işçi sınıfının sendikal hareketine tabi kılmaktır. Lenin'e göre, işçi sınıfının siyasal bilinci, düzenin somut bürünümlerine sosyalist siyasal tepki gösterilmesiyle kendisini ortaya koyar. İşçi sınıfı partisinin temel görevlerinden birisi işçi sınıfında bu bilincin geliştirilmesidir. Gramsci organik aydın kavramını Lenin'in bu düşüncelerine dayandırır. Siyasal bilinç içeriden yani işçilerin iktisadi mücadelesinden çıkmaz. Siyasal sınıf bilinci ancak dışarıdan, yani işçilerle patronlar arasındaki ilişki alanının dışından verilebilir. Bunun için de sosyalistlerin toplumun genelini ilgilendiren sorunları ve tabi ki işçi sınıfının özel sorunlarıyla birlikte, ama işçi sınıfı bakış açısıyla, siyasal tarzda yorumlayarak bütün toplumsal sınıflara gitmeleri gerekir. Sınıfa dışarıdan bilinç taşımak toplumsal ve siyasal konular hakkında onları eğitmekle olur. Bunun ötesinde, sosyalist mücadele toplumun tümüne sosyalist bakış açısıyla seslenmeyi ge-

rektirir. Bu da devrimci örgütün, partinin işidir. Böylece bireysel düzeyde aydınlara verilen görev kolektif düzeyde partinin olur. Bireysel düzeyde işçinin siyasal eğitimi olan iş, kolektif düzeyde siyasal çalışmaya karşılık gelir.

Parti, ekonomik konulardaki ajitasyon kadar, doğrudan sistemi değiştirmeye yönelik bir siyasal çalışmayı da işçi sınıfı içinde yürütür. Böylece önüne, devrim için öncülük etme, işçi sınıfını siyasal mücadeleye örgütleme hedefini de koyar. Dolayısıyla Leninist siyasal çalışmanın önemli bir ayağı kitleler içindeki siyasal ajitasyon ve propaganda iken ve parti bu çalışmayla işçi sınıfının yaşadığı ekonomik ve siyasal sorunlarla düzen arasındaki ilişki konusunda sınıfı eğitmeyi amaçlarken, esas olarak işçi sınıfının sistemi değiştirecek, sosyalist düzeni kuracak bir olgunluğa ulaşması için örgütleme ve öncülük çalışması yürütür.

"Sosyal demokrasi, iktisadi 'ajitasyonu', sadece hükümetten her türden önlemleri yerine getirmesini sağlamak için değil, aynı zamanda (ve esas olarak) hükümetin bir otokratik hükümet olmasına son vermesini istemek için de kullanır. Üstelik devrimci sosyal demokrasi, hükümete karşı bu istemini yalnızca iktisadi mücadele temeli üzerinde dayandırarak değil, aynı zamanda, toplumsal ve siyasal yaşamın genel olarak bütün alanlarına dayandırarak ileri sürmeyi görev bilir. Kısacası, devrimci sosyal demokrasi, bütünün bir parçası olarak reformlar uğruna mücadeleyi, özgürlük uğruna ve sosyalizm uğruna devrimci mücadeleye tabi kılar. " (s. 81)

Bütün bunlardan net olarak ortaya çıkan şey şudur: Sosyalizm mücadelesi ekonomik konuları da içerir. Fakat, ekonomik sorunlar üzerindeki mücadele siyasal mücadeleye tabi kılınarak sürdürülür. Ancak bu şekilde ekonomik sorunların da yaratıcısı olan düzenin değiştirilmesi olanağı yaratılabilir. Öte yandan, sosyalizm mücadelesinde partinin öncülüğü yalnızca işçi sınıfını doğrudan, mekansal olarak daha yakından ilgilendiren sorunlar üzerinden değil, siyasal sorunlar üzerinden de yürütülür, sonuçta ise kesin olarak siyasal bir talebe bağlanır. Bu süreç, bir yö-

nüyle, işçi sınıfına bilinç taşıma sürecidir. Demek ki işçi sınıfının parti tarafından siyasal bilinçlendirilmesi çalışması, Lenin'de, doğrudan sosyalist devrime bağlanmıştır. Burada, devrim perspektifi dışında herhangi bir bilinçlendirme çalışması ya da siyasal faaliyet yoktur. Ekonomik talepler, diğer reformcu nitelikteki siyasal talepler, tümü bu perspektifin içinde, ona tabi pozisyonda yer alır. Aksi, tam anlamıyla düzen içilik olur.

Milner, Lenin'in, sınıf bilincinin gelişiminde iki kaynak belirlediğini ileri sürer. Bunlardan birincisi devrimci teori, ikincisi ise bu teoriyi sınıfa taşıyacak olan entelektüellerdir. Dolayısıyla Lenin'in kuramında sınıfın gündelik deneyimlerinin sınıf bilinci açısından önemi ancak bir yere kadardır ve kesinlikle belirleyici değildir (Milner A 1999: 32-40).

Örneğin Lenin, 1890'larda Rusya'daki büyük işçi grevlerinin, sınıf bilinci açısından, eskisine göre büyük bir farklılığı yansıttığını belirtir. İlkel başkaldırmaların bile, bilinçliliğin belli bir ölçüde uyanmış olduğunun göstergesi olduğunu, işçilerin çağlar boyu süren inançlarını kaybettiklerini, ortak direnmenin gereğini hissetmeye başladıklarını yazar. Ancak, böyle olsa bile, nihayetinde bu tür başkaldırıların, kendi başlarına ele alındıklarında, salt sendikal nitelikli olduğunu ve henüz sosyal demokrat mücadele anlamına gelmediğini de ekler. Bunun nedeni, işçilerin henüz kendi çıkarlarının, modern siyasal ve toplumsal sistemin tümüyle uzlaşmaz biçimde çatıştığının bilincinde olmamalarıdır. Lenin'de sınıf bilinci, işçi sınıfının tarihsel çıkarları ile kapitalist sistemin uyuşmadığının farkına varıldığında ortaya çıkar. Bu, sendikal bilincin sınıf bilinci olmadığını göstermez, ancak, sistem dışı siyasal bilincin belirleyici olduğunu ifade eder. Sendikal bilinç işyeri ölçekli, ekonomik nitelikli sorunların işçilerle patronlar arasındaki uzlaşmaz ekonomik çıkarların gereği olarak ortaya çıktığının farkındalığıyla başlar. Siyasal bilinç ise bu ekonomik nitelikli sorunlarla birlikte, toplumsal ve siyasal sorunların üretim ilişkileri tarafından üretildiğinin farkındalığıdır.

İşçi sınıfı sınıf bilincini kendisi üretemez. O ancak sendikal bilinci geliştirebilir. Bunu da üretim ölçekli deneyimlerinden kalkarak başarabilir. Gündelik sorunlarıyla kapitalizmin genel yasaları arasındaki ilişki konusundaki bilgi ona ancak dışarıdan taşınabilir. Bunu da parti yapar. Çünkü parti, en azından işin başında ve uzun süre, çok önemli oranda entelektüel ve sistem dışı yönelimli kadrolardan kurulu görece dar bir yapıdır.

Ancak bütün bunlardan, bu sürecin salt pedagojik ve bilinç taşımaya yönelik bir süreç olduğu sonucu da çıkarılmamalıdır. Birkaç anlamda: Birincisi, bilinç taşıma, partinin önemli görevlerinden birisi olsa da, tek önemli görevi değildir. İkincisi, işçi sınıfı içinde sosyalist siyasal bilince ulaşacak olanlar, işçi sınıfının geneline göre her zaman oldukça sınırlı bir sayıya sahiptir. Sosyalist bilincin yığınsallaştırılması sosyalist devrim sonrasının görevi olarak ortaya çıkacaktır. Öncü pozisyondaki partinin, kapitalizm koşullarında, oldukça küçük bir yapı sergilemesinin nedeni budur. Üçüncüsü, işçi sınıfını harekete geçiren tek etken, siyasal eğitim ve sosyalist bilinç değildir. Sınıf, sosyalist bilince sahip olmadan da, ekonomik, siyasal pek çok başka dolayım üzerinden, içinde yaşadığı sistemin somutluklarına duyduğu nefret nedeniyle de isyan eder, karşı çıkar, adını koyamadığı, ne olduğunu tam bilmediği başka siyasal arayışlar içine girer. Bunlar tamamen normaldir. Zaten partinin bilinç taşımak dışındaki başka önemli işlevleri de bu noktada ortaya çıkar.

"Her şeyden önce, ortada, bir yerlerde bulunan bir şeyleri sınıfa taşıma sorunu varsa -ki var- bu tek başına bilinç olmayacaktır. Bilinç kavramına ne kadar fazla anlam yüklenirse yüklensin, öncü örgütlenme işçi sınıfına kavgacılık, otorite ve bir aidiyet duygusu da taşır... Öncü örgütlenme yalnızca 'kendisinde olan'ı taşımaz. Sınıfın kimi çıkış veya hareketliliklerini maniple etmeye çalışır, zaman zaman sınıfın geniş kesimlerini sürükler, sınıfa yalın ve yoğunlaştırılmış hedefler gösterir. Ve elbette bütün bunlarla birlikte bilinç de taşır. " (Okuyan K 2003: 43)

Kısaca, sınıfın en örgütlü, öncü gücü olarak parti, sınıfa bilinç taşıdığı kadar, sınıfı siyasete örgütler. Bilinçlendirme faaliyeti sosyalist içeriklidir. Siyasete örgütleme ise kimi zaman doğrudan sosyalizm perspektifi üzerinden, kimi zaman da yine sosyalizme uzanacak başka dolayımlar üzerinden gerçekleştirilir. Böylece, siyasal mücadele doğrusal değil, sıçramalı bir karakter sergiler. Aynı sıçramalı karakter sınıfın siyasallaşması sürecinde de vardır. Sosyalist mücadele, sınıfın bütününün sosyalist bilinçle donatılmasına yönelik pedagojik bir görev olarak algılansaydı, buradan, sosyalist devrimi, sınıfın siyasal eğitimine bağlayan doğrusal bir yaklaşım çıkardı. Sonuç olarak da devrimi, kuramsal olarak da sonu gelmez bir tarihe ertelemek zorunda kalırdık. Devrim için sınıfın yüzde kaçını sosyalist yapmak gerekir ve Rusya'da devrim böyle mi olmuştur ? O nedenle, bu pedagojik yaklaşım sosyalistlikle de bağdaşır değildir. Adı üzerinde pedagoji. Biz ise siyasetten konuşuyoruz ve zor unsurunun, güçler dengesinin, kontrol edilemez sınıfsal tepkilerin devrede olduğunu biliyoruz.

"İşçi sınıfına Marksizm'in bilimsel hazinesini götürmek, ilk bakışta gerçekten çok soylu ve aynı zamanda, sınıfın kendi kurtuluşunu anlaması anlamında, 'zorunlu' gözüküyor. Ancak siyasal mücadelenin çarkları başka dönüyor. Sınıf hareketi, Marksist aydınların kontrol ettiği odakların ötesinde, beklenmedik çıkışlar yapıyor, sermaye sınıfının saldırıları kesintisiz biçimde sürüyor. Aydınlatma misyonu sınıfı edilgenleştiriyor, başı sonu belirsiz bir bilinç taşıma süreci içerisinde sınıfın ihtilalci çıkışları köreliyor ve sonuçta aydınlanmacı yaklaşım küçük burjuva radikalizmine yol vermeye başlıyor. " (Okuyan K 2003: 46)

Siyasal bilinçli işçiler ancak partinin kadrolarını oluşturabilir. Siyasal çalışmada böyle bir eksene her zaman gerek olacaktır. Parti kendisini sosyalist bilinçli işçilerle kadro kaynakları açısından besleyecek, beslenmek için özel mekanizmalar üretecektir. Ancak, sınıfın geneline yönelik siyasal çalışma, çoğu kez, kimi ekonomik, siyasal ve toplumsal dolayımlar üzerinden sınıfı örgütlemeye, öf-

keyi somut hedeflere yönlendirmeye, sınıfın önüne, peşinde koşacağı siyasal görevler koymaya yönelik olacaktır.

Dikkat edilirse yukarıdaki süreç aynı zamanda, sınıfın bilincini temsil eden parti ile, kendiliğindenliği temsil eden sınıfın kendisi arasındaki bir gerilime de işaret eder. Aslında, sınıfı da partiyi de besleyecek olan bu gerilimi hakkıyla yaşabilmektir. Bu süreç içinde parti, yeni kadrolar kazanarak, ortaya attığı siyasal projelere kenetlenmiş sınıfsal yapıların koruyuculuğunda genişleyerek; sınıf ise, kendi çıkarları doğrultusundaki oluşumunu yükselterek gelişirler.

Lukacs'ın, sınıf oluşumunda mücadeleye özel önem verdiğini yazmıştık. Ancak bu mücadele şimdi tanımladığımız türden bir gerilim üzerinde gerçekleşir. Kendiliğinden değil, öznenin yönlendiriciliğinde yaşanan bir süreçtir bu. Dolayısıyla, öznenin, sınıf oluşumuna katkısı belirleyicidir. Özne olmadan sınıf kendiliğinden karakterini aşamaz. Lenin'in katkısı, bunu görmesi olmuştur.

Bilinç Konusunda Ulaştığımız Sonuçlar

1- Bilinç nesnelliğin sınırlılıkları içinde oluşur. Nesnellik bilinç ve özne üzerinde sınırlayıcı bir etkiye sahiptir. İşçi sınıfının nesnel yapısı, çalışma süreleri, entelektüel olanaklara ulaşma kapasitesi, vb pek çok somut olgu bu sınırlılığı tanımlar. Ayrıca nesnellik dışında pek çok üst yapı kurumu da (din, ahlaki normlar, hukuk kuralları gibi) bilinci etkiler. O halde nesnelliğin bilinç üzerindeki etkisi, alt ve üst yapıların oluşturduğu üretim tarzı bütünselliği üzerinden dolayımlanarak ortaya çıkar. Nesnellik-yapı, üretim tarzı üzerinden dolayımlanarak bilinci üst belirler.

2- Nesnellik öznellik ilişkisi tek yönlü değildir. Bilinç de, yine üretim tarzı üzerinden dolayımlanarak yapıyı etkiler. Ancak bu etki, yapının belirlediği nesnel sınırlılıklar zemininde ortaya çıkar.

3- İnsan, işçi bile olsa, hiçbir zaman tek başına eylemez. Feurbach'ın insanı tektir. O nedenle Feurbach'ta in-

san ancak ahlaklı olabilir. Marx'ta ise siyasaldır. Bilinçli eylem, toplumsallık bağlamında ele alındığında siyasal insandır. Toplumsal yapıyı değiştirmeyi hedefler.

4- Kapitalist üretim ilişkileri, kendi içinde, sınıfsal çelişkilere dayanır. Bunlar hem siyasal eylemin sınırlılıklarını belirler hem de zorunluluğunu oluşturur. Kapitalist üretim ilişkilerinin işçi sınıfı sömürüye karşı çıkmak zorundadır. Ancak bu zorunluluk, Engels'in belirttiği gibi, pek çok rastlantısal faktörün etkisiyle şekillenir. Yine de rastlantısal faktörler siyasetin toparlayıcılığını ortadan kaldırmaz. Belirsizlikleri partili siyaset yok eder. Parti rastlantısallıkları ortadan kaldıran kategoridir. Partinin görevi üretim ilişkilerini, üretim tarzını değiştirmektir. Ancak o aşamada partinin temsil ettiği sosyalist bilinç yığınsallaşma olanağı bulur. Devrim, partinin, sınıfın bilincini, üretim tarzı üzerinden üstbelirleme mekanizmasıdır.

5- Siyaset düzleminde öznenin tek hedefi nesnelliği değiştirip, yeni, kendi sınıfsal çıkarlarıyla uyumlu bir nesnellik inşa etmektir. Bu işi rastlantısallıkları toparladığı ölçüde parti yapar. Tarihsel olarak, sınıfın tarihsel çıkarları, sınıfın kendi bilinci partide ifadesini bulur. Parti konjonktürel olarak sınıfa göre daha dar, tarihsel olarak ise sınıfı aşan bir yapıdır. Amacı sınıfın tarihsel çıkarları doğrultusunda yeni bir üretim tarzı yaratmak, böylece sınıfın öz çıkarlarıyla uyumlu bilincin yığınsallaşması olanağını ortaya çıkarmaktır. Bu bize, sınıf bilincinin gelişimindeki kesintili sürekliliği, siyasal devrim toplumsal evrim ilişkisini gösterir. Süreklilik siyasal mücadelede ve partide, kesinti sınıfın bilincindedir.

II. Bölüm

SINIF BİLİNCİNİ ÖLÇMEK

Tanımlar ve Ekoller

Tarihsel olarak iki farklı sınıf kuramının olduğunu biliyoruz: Marksist ve Weberci kuramlar. İkisi arasındaki fark, temel olarak, sınıfları kurdukları nesnel zeminden kaynaklanır. Marksist kuram sınıfları üretim ilişkileri içindeki konumlarına göre tanımlarken, Weber'de piyasa ilişkilerinin belirleyici önemde olduğu görülür.

Böylece sınıfları ayrıştırmada Marksist kuramın kullandığı kriter bireyin üretim araçlarına sahip olup olmaması iken, Weberci yaklaşımda sınıf bireyin piyasa olanakları içindeki konumunu belirleyen eğitim, gelir gibi ölçütlere göre ayrıştırılır. Weber'de, üretim araçları mülkiyeti bakımından birbirleriyle çelişik konumlarda yer alabilen bireyler, gelir ve eğitimleri benzeşiyorsa pekala aynı sınıfsal konuma düşebilirler. Marx ve Weber arasındaki bu farklılığın onları izleyen çağdaşları arasında da sürdüğünü görürüz.

Weber'de toplumsal güç ilişkileri içindeki konumlanışın sağladığı, Marks'ta ise üretim araçları mülkiyeti bakımından elde edilen güçle toplumsal ilişkiler üzerinde belli bir belirleyicilik kazanılır. Dolayısıyla toplumsal gücün sınıfsal ilişki zemininde ortaya çıktığı düşünülür. Örneğin, kaynaklara sınıf temelli ulaşım, devlet aygıtının düzenlenmesinde kimi sınıf belirlenimli kurumsallaştırmalar ve kimi sınıfsal çıkarların evrenselleştirilmesi gibi.

Sınıfı nesnel, ekonomik bir kategori olarak gören yaklaşımlar, sınıf bilincini, sınıfın bu nesnelliğine bağlar. Sonuçta, her sınıf kendi nesnelliğinin belirlediği bir bilinç yapısına sahip olur.

Bilinç, insanın çevresini ve kendisini anlamasını sağlayan zihinsel süreçlerin toplamıdır (Hancerlioğlu O 1976). Ancak, aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, sınıf bilinci bir sınıfa aidiyet hissinden başlayıp, olan biten toplumsal süreçlerin sınıfsal farkındalığıyla gelişip, aynı süreçlerin sınıfsal çıkarlar doğrultusunda değiştirilmesi için mücadele edilmesi kararlılığı aşamasına kadar uzanan eylemli bir zihinsel süreçtir. Dolayısıyla, sınıf bilinci derken, salt anlamanın dışında ve esas olarak, pratik faaliyette bulunma niyetinden de söz edilmiş olunur.

Wright'a (2004) göre bilincin sınıf karakteri iki şeye işaret eder: 1- İnançların kalıcı bir sınıf içeriğinin bulunması. Örneğin üretim araçlarına ilişkin özel mülkiyet arzusu daha çok kapitalistlere ilişkindir. 2- Davranışların ve sınıf ilişkilerinin bu bilinç tarafından etkilenmesi. Bilincin sınıfsal yönü, kendisini tercihlerde, pratiklerde, niyetlerde ortaya koyar. Sınıf bilinci sınıfsal talepler için verilen mücadelenin subjektif boyutunu yansıtır.

Yukarıda da değinildiği gibi bilinçli tercihlerin birkaç boyutu vardır. Şöyle:

1- Algılar ve gözlemler: Bilinçli tercihin dünya hakkındaki enformasyonun işlenmesinde belirleyici olmasıdır. 2- Sonuçların teorileştirilmesi: Gerçekler hakkındaki gözlemler tercih yapmak için yetersizdir. Bunun için sonuçlar da çıkarmak, bunun için de teorileştirme gerekir. Ör-

neğin işçiler mücadelenin olanaksız olduğu sonucuna varabilirler. İşçilerin tarihsel olarak sosyalizmi ve komünizmi reddetmiş olmalarının arkasında böyle bir teorileştirmenin de etkisi vardır. 3- Tercihler: İnsanların algı ve teorilerini bilmek özel tercihlerini açıklamada yetersizdir. Ek olarak, şüphesiz, tercihler bilinmelidir. Bu, sonuçların istenebilirliğinin değerlendirilmesi anlamına gelir. İstenirlik maddi yararın arzulanması demektir. Tercihler yalnızca bireysel düzeydeki kazançlarla ilgili değildir, başkalarının yararına olanlar da tercih edilebilir. Başkaları adına bir şey istemek ise paylaşılan bir kimliğin varlığını gerektirir. Bu da sınıf aidiyeti-kimliği (idendity) ile ilişkilidir. Sınıf kimliği, bireyin kendisini bir sınıf içinde, bir sınıfa ait görmesidir. Sınıf kimliği sınıf bilincinin gizli bir boyutudur.

Demek ki şöyle de söyleyebiliriz: Sınıf bilincinin gelişiminde önce gözlem ve algılama aşaması gelir. Sonra buradan daha genel yargılara ulaşılır. Bu yargılar bireylerin kendilerinin ve içinde bulundukları sınıfın geleceği ve tarihsel çıkarlarıyla ilişkilidir. Bu bakımdan ilkel nitelikte olsa bile teorileştirme faaliyetini gerektirir. Ve en nihayet, ulaşılan genellemelerden hareketle yine bir takım tarihsel-toplumsal tercihlere yönelinir.

Sonuç olarak, sınıf bilinci bireylerin kendi nesnel (yani Marksist anlamda üretim araçlarına sahip olup olmamakla beliren) sınıfsal konumlarının gerektirdiği sınıf çıkarlarıyla uyumlu tercih ve davranışlarını ifade eder. Nesnel sınıfsal konum ile pratik toplumsal, siyasal yaşamdaki tutum ve davranışların uyumluluğu sınıf bilincinin göstergesidir. Görüldüğü gibi burada, sınıf bilincinin, nesnel sınıf konumuna uygun olması gerektiği varsayılır. Bu, bilinç bakımından ontolojik bir zorunluluktur. Aksi halde sınıf bilincinden söz edilemez.

Buradaki sorulardan birisi, nesnel sınıf konumuna denk düşmeyen bilinç yapısının olup olamayacağıyla ilgilidir. Bu soruya verilecek yanıt şöyle olmalıdır: Tabi ki sınıfların ve sınıf üyelerinin kendi nesnellikleriyle uyumlu

olmayan bilinç yapıları olabilir. Ancak bu yapıya sınıf bilinci denilmesi yanlış olur.

Yukarıda belirlenen davranışları (yani sınıf bilincinin gereği olarak sergilenen sınıfsal davranışları) Wright sınıf pratiği olarak tanımlar. Sınıf pratiği sınıf üyelerinin sınıf temelli taleplerini elde etmek için gerçekleştirdikleri eylemleri ifade eder. Amaçlı bir etkinliktir. O halde, sınıf pratiği de nesnel sınıfsal konumla uyumlu olmak zorundadır.

Giddens (1981: 114-120) sınıf bilincini açıklarken, sınıf farkındalığı (awareness) kavramını kullanır. Farkındalık, farklı inançları, tutumları ve yaşam tarzları olan sınıfların varlığından, yani kısaca sınıfların varlığından haberdar olmak demektir. Sınıf bilinci için ise, her şeyden önce, birey kendisinin bir sınıfa dahil-ait olduğunu bilmelidir. Sınıf bilincinin en gelişmemiş biçimi sınıf aidiyetidir (identity). Sonra sınıf çatışmasının (conflict) farkında olunduğu düzey gelir. Üçüncü düzey ise devrimci sınıf bilincidir (revolutionary class consciousness). Devrimci bilinç çatışma bilincinin bir ürünüdür.

Giddens'a göre sınıf yapısı sınıfsal uyanıklığı (awareness) üretir, bu benzer tutum ve inançların kabul edilmesi anlamına gelir ve bu durum da ortak yaşam tarzının bir ürünüdür. Ancak bu durum doğrudan sınıf bilincinin ortaya çıkması demek değildir. Sınıf bilinci, kendi konumunun ve karşıt sınıfların varlığının bilincinde olmak anlamında, daha çok işçi sınıfı bireyleri için karakteristiktir (Milner A 1999: 32-91).

Çatışma (conflict) sınıf çıkarları (interest) arasındaki karşıtlığı dile getirir ve çatışma bilinci bu karşıtlığın farkındalığından kaynaklanır. Çatışma bilinci, önemli oranda, sınıf yapısını görünür kılan gelişmelerle ilgilidir. Bu ortam içinde sınıf kendisi için sınıf olur. Örneğin, mekanizasyonun, emeğin amaçları üzerindeki homojenleştirici etkileri ya da büyük ölçekli fabrikaların bir işçi kitlesini tek bir mekanda toplaması sınıf yapısını görünür kılan bu türden gelişmelerdir. Buna karşılık Weberci kimi kate-

gorilerin de sınıf yapısını görünür kılmak bakımından işlevsel olduğu görülmektedir. Örneğin mavi yakalılar yöneticilerine karşı nefret doludurlar, ayrıca statü farklılıklarına ırksal farklılıkların eklendiği durumlarda sınıf yapısı daha görünür duruma gelebilir. Sınıf çıkarlarının farkına varmak, bu çıkarları savunacak kurumları ortaya çıkarır, bu kurumlar da sınıf bilincini geliştirici etki gösterirler.

Kısacası bireyler sınıfların varlığının farkında olduklarında sınıf farkındalığı, kendilerini bir sınıfa ait gördüklerinde sınıf aidiyeti (kimliği) içindedirler. Sınıf çatışması bilinci ise bu farklı sınıf yapılarının çıkarlarının çelişkili olduğunun farkına varılması durumudur ve çatışma bilinci sınıfı oluşturan nesnel gelişmelerle ortaya çıkar. Sınıfsal yapıları oluşturan nesnel gelişmeler belli sınıfsal günlük deneyimleri koşullar. Bu deneyimler de çatışma bilincinin gelişmesini sağlar.

Devrimci sınıf bilinci ise, içinde yaşanılan sosyal düzenin gayri meşru görülmesi ve yeni bir düzen arayışına girilmesi durumudur. O halde, sosyalist bilinç devrimci sınıf bilincinin en ileri formudur. Yani, işçi sınıfı açısından doğru devrimci sınıf bilinci sosyalist bilinçtir. Giddens'a göre devrimci bilincin kazanılması için dışarıdan bilinç taşıma önemli bir faktördür, ama çalışma koşulları da belirleyicidir. Fabrikalı üretimin gelişmesi, Marx'ın öngörüsünün tersine, bilincin gelişmesi üzerinde doğrusal bir etki göstermez. Sınıfsal hiyerarşi yaratarak karmaşık etkilerde bulunur. Örneğin Almanya ve Amerika'da işyeri büyüdükçe işçiler sola kayarlar. Fransa'da ise durum böyle değildir. Küçük ve büyük ölçekli işletmelerde sol ile ilişki olumlu yöndedir. Buna karşılık Japonya'da işyeri büyüklüğüyle sol tercih arasında bir ilişki yoktur.

Mill'e göre sınıf bilincinin varlığı için şu üç koşulun varlığı gerekir: 1) Kişinin kendi sınıfsal çıkarları konusunda akılcı uyanıklığı ve bu çıkarlara bağlı olması. 2) Diğer sınıfların çıkarlarının da farkında olması ve bu sınıfların çıkarlarını, kendi çıkarları açısından reddetmesi. 3) Kendi sınıfsal çıkarlarını elde etmek için ulaşılması gereken politik son açısından kolektif araçları kullanmaya hazır olması

(Winson A 1997). Mill'in sınıf bilincini kolektif eylemlilikle ilişkilendirmesi önemlidir. Böylece bilinç, salt devrimci değişimleri isteme noktasından, politik eylemlilik düzeyine çıkarılmış olur.

Legget sınıf bilincini şöyle bir dizge olarak tanımlar: Sınıf söylemi (class verbalization) bireylerin konuları sınıf söylemiyle tartışmalarıdır. Şüphecilik (scepticism) refahın orta sınıfların yararlanacağı şekilde dağıtılacağı inancıdır. Militanlık (militance) sınıf taleplerine militanca katılma anlamına gelir. Eşitlikçilik (egalitarianism) refahın eşitlikçi dağılımını savunmaktır (Legget JC 1963).

Olman'a göre sınıf bilincinin bileşenleri şunlardır: Bireyin bir sınıfın üyesi olarak ilgi ve talepleri, kendi sınıfına yönelik dayanışma duyguları ve başka sınıflara karşıtlık biçimindeki akılcı düşmanlığı, kapitalist toplumun dinamiklerinin bilgisi, sınıf çatışması içinde bireyin de içinde durduğu yer, daha demokratik ve eşitlikçi toplum vizyonunu yalnızca olanaklı olarak görmek değil aynı zamanda böyle bir gelecek için çalışabilme. Dolayısıyla sınıf bilinci yalnızca bir takım duygu ve düşünceleri değil, aynı zamanda bunlarla uyumlu eylemliliği de içermek durumundadır (Barbalet JM 1996).

Karşılıklı sınıf pratiklerinden sınıf çatışması doğar. Çatışma sınıf pratiklerinin organize biçimidir. Antagonistik sınıflar arasında ortaya çıkar. Ancak sınıflar arasındaki antagonistik ilişkiler, aynı sınıf içinde, sınıfsal çıkarlar gereği olarak, dayanışmacı ilişkilere dönüşür. Sınıf çatışması, sınıf içindeki dayanışmanın, sınıflar arasında karşıtlık halini almasıyla ortaya çıkar. Aynı anda, içeride dayanışmayı, dışarıda karşıtlığı gerek sayar. Böylece sınıf bilinci ve bu bilinç üzerinden gelişmesi beklenen sınıf pratiği sınıf yapısının (structure), yani sınıfın nesnel boyutunun, sınıf oluşumu haline gelmesine yarar. Bu Marx'ın kendinde sınıftan kendisi için sınıf haline gelme olarak betimlediği sürecin tam kendisidir. Unutulmaması gereken nokta, sınıfın mücadele sürecindeki oluşumunun partinin müdahalesini gerektirdiğidir. Lenin'in Marx'a katkısı bu noktada

ortaya çıkar. Sınıf oluşumu sınıf üyelerinin kendi kolektif amaçları çerçevesinde kurdukları dayanışmacı ilişkilerle birlikte, aynı anda karşıt sınıfa karşı da çatışmacı ilişkileri tanımlar. Sınıf oluşumu, bir yönüyle içeride ideolojik homojenleşmeyi, dışarıda ise farklılaşma ve savaşımı ifade eder. Sınıf oluşumu böylece sınıf kapasitesini de şekillendirir. İnformal sosyal ağlar, sosyal kulüpler, akrabalık ilişkileri, kiliseler, vb işyeri dışında sınıf oluşumuna katkı yapacak uygun ortamlardır.

Marx sınıf oluşumundaki iki evreyi (kendinde ve kendisi için sınıf) ilk kez, 1847'de kaleme aldığı Felsefenin Sefaleti (1979: 183-184) adlı eserinde tanımladı. Kendinde sınıf aşaması büyük sanayinin gelişmesinin zorunlu sonucudur. İşçiler patronlara karşı haklarını korumak için dayanışma içine girmek zorunda kalırlar. Birlik halinde olan sermayenin karşısında birliğin korunması ücretlerin korunmasından daha gerekli hale gelir. Hatta, işçiler birlik uğruna ücretlerinin büyük kısmından fedakarlık etmeyi bile göze alabilirler. İşte Marx, ekonomik koşulların, daha önceden bir halk yığını olan toplamı işçi sınıfı haline getirdiği ve bu yığının kendisini giderek sermaye karşısında farklı bir yapı olarak tanımladığı bu aşamaya kendinde sınıf der. Zamanla bu kendinde oluşum birleşip toplumsal çıkarlarının farkına vardıkça kendisi için sınıf haline gelir. Savunduğu çıkarlar sınıf çıkarları olur. Kendinde sınıf aşamasında, işçi, kendi ücretini korumak, sömürülme derecesini sınırlamak için kendisini diğer işçilerle dayanışmak zorunda hissediyordu. Kendisi için sınıf aşamasında ise, sınıf olarak yürütülecek politik mücadelenin kendi bireysel kurtuluşunun da gerek koşulu olduğunun ayırdındadır. Yürüttüğü bu sınıf savaşımı politik bir savaşımdır. Kendisi için işçi sınıfı, kurtuluşun toplumsal bir devrim gerektirdiğinin farkındadır. Bu sınıfın farklı bir düzene olan özlemidir. Bu özlemin mutlaka sosyalizm içeriğinde olgunlaşmış olması gerekmez. Dolayısıyla, Marx'ta kendinde sınıf daha çok ekonomik sömürünün zorunlu kıldığı ekonomik bilince sahipken, kendisi için sınıf esas kurtuluşunun düzeni değiştirecek bir devrimde

olduğunun bilincindedir. Böylece kendinde sınıf ekonomist, kendisi için sınıf ise politik bilince sahip sınıftır.

Buraya kadar ileri sürdüğümüz görüş şudur: Bir kere kapitalist dünyada, ekonominin yapısındaki bütün değişimlere karşın sınıfların varlığını veri kabul ediyoruz. Sınıfları nesnel-ekonomik ölçütlerle tanımlıyoruz. Bunun için üretim ilişkilerini eksen alıyoruz. Sınıfı nesnel bir olgu olarak görüyoruz. Bunun ötesinde sınıf üyelerinin kendi nesnel sınıf konumlarına uyumlu bir sınıf bilinci geliştireceklerini, daha doğrusu bilinç ile nesnel sınıf konumu arasında bu türden bir uyumluluk olması durumunda sınıf bilincinden söz edilebileceğini belirtiyoruz. Daha da ötesinde, nesnel sınıf konumuna uygun sınıf bilinci geliştirme potansiyelinin hem sınıf üyelerinde hem de onların oluşturduğu sınıflarda bulunduğunu ileri sürüyoruz. Sınıf bilincinin en nihai aşaması olarak siyasal sosyalist bilinçten söz ediyor, bilincin bu formunun kapitalizm koşullarında sınıfa yığınsallaşmasının olanaklı olmadığını biliyoruz. Ayrıca ancak devrimci bir sınıf bilincinin gelişmesi durumunda sınıfın (kendinde sınıf) oluşumundan (kendisi için sınıf) söz edilebileceğini düşünüyoruz. En nihayetinde şunu da ekliyoruz: Sınıf oluşumu, bir ölçüde, çelişkili çıkarlara sahip olan sınıflar arasındaki çatışmalı ilişkilerin sınıf üzerinde yaratacağı etkilerle gerçekleşir. Yani sınıflar arasındaki ilişkiler ve çatışma, sınıf bilincinin ve sınıf oluşumunun gelişimini sağlayan etkenlerden birisidir. Burada Leninist katkı devreye girer. Sınıfın oluşumunda, sınıfın öncü gücü olan partinin, eğitici, katalize edici, ayrıştırıcı, organize edici, hedef belirleyici, siyaseti örgütleyici işlevleri üzerinden belirleyici rolü vardır. Sınıf kendi halinde mücadele de edemez, kendiliğinden tepkilerinin üzerinden siyasal dersler de çıkaramaz. Kısaca, sınıf kendiliğinden oluşmaz. Sınıf oluşumunda siyasal mücadele esastır, bunun da merkezinde parti durur. Parti bir yandan sınıfın siyasal sosyalist bilincini geliştirmeye, bir yandan da kendiliğinden tepkileri odaklamaya ve içeriğini yükseltmeye çalışır.

Sınıf çatışması içsel (üretim ortamından) ve dışsal (genel olarak üretim tarzından) kaynaklanan sorunların gereği olarak şekillenen sınıfların taleplerinin etrafında ortaya çıkar. Böylece sınıfsal talepler sınıfı kuşatan, sınıfın içinde yaşadığı dünyayı somut düzlemde birleştirici etki gösterir. Somutluk çatışma biçiminde ortaya çıkar. Somut sınıf çatışması da nesnel bir yapı olan sınıfı, yaşayan sınıf oluşumu halinde olgunlaştırır.

Çatışmalı sınıf ilişkileri ortamında sınıf kendi tarihsel çıkarlarını sınıf pratiğiyle savunurken oluşumu da gelişir. Çıkarlarının daha çok farkına varır, vardıkça karşıt sınıfa karşı bilenirken ittifaklarını da gözeten bir yetkinliğe ulaşır. Bu süreç, sınıf bilincinin, sınıf üyelerinin tek tek bilinçlerinin toplamından daha fazla bir şey olduğunu da gösterir.

Sınıf Bilincini Etkileyen Faktörler

Wright (1978) bilincin gelişimi bakımından sınırlayıcı ve kolaylaştırıcı bazı mikro ve makro etkenlerden söz eder. Burada mikrodan kasıt bireysel, makrodan kasıt ise sınıfsal ölçekli sınıf bilincidir. Yani bireyin sınıf bilinicinin ve sınıfın bilincinin gelişimini kısıtlayıcı ve uyarıcı etkenler.

Bireyler açısından sınıf bilincini sınırlayıcı-belirleyici işlev gören en önemli etken onların nesnel sınıf konumlarıdır. Bireyin nesnel sınıf konumu, aynı bireyin bilinci ve sınıf pratikleri açısından potansiyel bir ortam oluşturur. Örneğin işçi açısından nesnel sınıf konumu üretim araçlarının mülkiyetinden mahrum olmak demektir ve işçinin gündelik işlevleri bu zemin üzerinde gelişmek durumundadır. Sınırlılık işçinin, örneğin kendi işini kurmasını, bunun için bankadan kredi almasını da engeller. Kaç saat çalışacağını, hangi ücreti alacağını, yaşam koşullarını, dinlenme ortamını, vb belirler. Bütün bunlar işçide kendi nesnel konumunun farkında olan bir bilinç yapısının zeminini oluşturur. Öte yandan bu belirlenmiş bilinç yapısı da işçinin gündelik pratiklerinin seçiminde belirleyici

olur. Belirlenen, tercih edilen bu pratikler ise nesnel sınıf konumunun somutluğu üzerinde değiştirici etki gösterir. Örneğin uzun çalışma sürelerine karşı geliştirilen pasif ya da aktif dirençler çalışma süresinde, çalışma düzeninde olumlu gelişmelere yol açabilir.

Yukarıda nesnel sınıf konumunun potansiyel bir ortam oluşturduğundan söz ettik. Bu ortam hem bireyin içinde üretim yaptığı üretim ortamını, hem de aynı nesnel sınıfsal konumun doğrudan belirlemesiyle şekillenen iş dışı yaşamı kapsar. Dolayısıyla hem iş hem de iş dışı ortamın içindeki değişik faktörler bilinci şekillendirmek bakımından etki göstereceklerdir. Ancak bireysel düzlemde sınıf bilincini belirleyecek faktörler yalnızca doğrudan bireyle ilişkilendirilecek yaşamsal ve işle ilgili koşullar olmayacaktır. Bunun da ötesinde üretim tarzı içinde ele alınması gereken değişik sosyal olay ve kurumlar da bu üretim tarzı bütünlüğü üzerinden dolayımlanarak bireysel sınıf bilinci üzerinde etki gösterecektir.

Görüldüğü gibi burada sınıf konumunu, bireysel düzeyli sınıf bilinci için sınırlayıcı-belirleyici faktör olarak aldık. Çünkü, sınıfsal konum yapılan iş içindeki ilişkileri belirler ve insanlar bu ortamda arkadaşlık kurarlar, patronlarıyla çatışırlar, ortamlarını değiştirmeye çalışırlar, vb. Tabi bütün bunların hiçbirisini de yapmayabilirler. Ancak bunlar yapılacaksa böyle bir nesnel ortamda yapılır. O halde sınıf bilincinden ve eyleminden söz edilecekse her ikisini de bir nesnelliğin çerçevelediği kabul edilmelidir. İşçiler nesnel çıkarlarıyla uyumlu bilinç ve eylem sergileyebildikleri ölçüde sınıf bilinçlidirler. Sınıf bilincinin sonucu ortaya çıkacak olan eylemler de hem sınıfsal konumu hem de sınıf bilincini etkileyecektir. Bu anlamda sınıf bilinci anlık değil süreçsel bir olgudur. Belli ölçülerde yaşanmışlıkların bir sonucudur. Ancak bu son da en nihayetinde geçici bir uğraktır.

Wright'ın (2004: 14) kavramlarını kullanarak toparlayalım: Sınıf bilinci, en ilkel düzeyde, sınıf üyelerinin (bireylerin) kendi nesnel sınıfsal çıkarlarının ve onları gelişti-

ren koşulların subjektif farkındalıklarıdır. Sınıf talebi, bireylerin sınıf ilişkileri içindeki konumlarından türeyen maddi talepleridir. İnsanların sınıf konumları bu maddi olanaklara kavuşmalarını belirler, onlar da sınıf konumlarını maddi olanaklara ulaşacak şekilde değiştirmek isteyebilirler. Sınıf pratiği (eylemi) bireysel ya da kolektif olarak içinde yer alınan ve sınıf çıkarlarını gözeten eylemlerdir. Sınıf oluşumu, bireylerin sınıf çıkarları için oluşturdukları kolektif yapılarda somutlanır. Sendikalar, partiler gibi. Sınıf çatışması ise karşıt sınıfsal çıkarlara sahip bireylerin ve kolektivitelerin eylemleri arasındaki çatışmadır. Bu çatışmalar işi yavaşlatmaya, tembellik yapmaya yönelik pasif direnişler üzerinden olabileceği gibi, kolektif çaplı aktif ve belirgin amaçlı eylemler (grev, sokak çatışmaları, vb) üzerinden de olabilir.

Şimdiye kadar sınıf bilincinin bireysel düzeyde nasıl oluştuğuyla ilgilenildi. Wright (1978: 204-210) sınıfın kolektif bilincini sınırlayıcı ve dönüştürücü etkenlerden de söz eder. Şöyle ki:

1-Sınıf yapısı (structure) sınıf oluşumunu (formation) sınırlandırır: Sınıf yapılarının sınıf oluşumunu sınırlandırması demek, sınıf yapısının, sınıf mücadelesinin artırılması bakımından olanak ve sınırlar getirmesi demektir. Belli bir sınıf yapısı içinde, bazı sınıf oluşumlarının yaratılması daha kolay olacaktır ve bir kez yaratıldıktan sonra bunlar daha kararlı kalacak ve diğerlerinin yaratılması daha zor ve hatta olanaksız olacaktır. Przeworski şöyle diyor: "İşçilerin bir sınıf içinde oluşumu artı emeğin organizasyonu süreci içinde gerçekleşir. Sonuç olarak, belli bir tarihsel kesitte, sınıfın bir dizi alternatif organizasyonu olanaklı olur. " (1985).

Bu sınırlayıcı süreçte üç tür mekanizma vardır: a) Sınıf yapılarının yarattığı maddi taleplerin doğası, b) sınıf yapısının farklı yerleşimlerindeki bireylerin yaşadıkları deneyimlerden ortaya çıkan kimlik yapıları, c) sınıf yapısı içinde dağıtılan kaynakların doğası, ki bu dağılım sınıf yapısındaki bu yerleşimleri daha çekici kılabilecektir. Bunlar-

dan ilk ikisi mikro (bireysel) ölçekli analizlerle yakından bağlantılıdır, üçüncüsü ise makro karakterlidir.

Marksist görüşe göre, sömürünün altındaki ekonomik mekanizmalar insanların maddi taleplerini belirler. Farklı sınıfsal yerleşimlerdeki insanların maddi çıkarları uyumsuzdur. Maddi çıkarlar tek başlarına sınıf oluşumlarını tanımlayamaz, ancak partiler, sendikalar ve diğer sınıf oluşumları arasındaki çatışmaları tanımlar.

Buna karşılık kimlik (identity) insanların kendilerini birileriyle ortak, birileriyle rakip görmeleridir. Ortak kimlik ortak çıkarları, talepleri güçlendirir, bu da sınıf oluşumunun temelini sağlar. Sınıf kimliği bireysel geçmiş, tarihsel çatışmalar ve sınıfın diğer sosyal kolektivitelerle olan etkileşimi sonucunda belirir.

Sınıf yapılarının sınıf oluşumunu sınırlama mekanizmalarından üçüncüsü ise, kaynakların sınıflar arasındaki dağılımıdır. İşçi sınıfı oluşumu bakımından belki de en önemli kaynak, kurumsal ve finansal kaynaklar da önemli olmakla birlikte, insan sayısıdır.

Bu üç sınıf temelli mekanizmanın bileşimi (sömürü → maddi talepler; sınıf yapısı içindeki yaşam deneyimleri → sınıf kimliği (identity); sınıf kaynaklarının dağılımı → potansiyel müttefiklerin birliği) potansiyel sınıf oluşumlarını yaratacak olanaklara dikkat çeker.

Kolektif düzeyde nesnel sınıf yapısının belirlediği maddi olanak ve kısıtlılıklar o sınıf yapısı içinde diğer sınıf yapılarına karşı ortak çıkarların oluşumunun zeminini sağlar. Farklı çıkarların kolektif olarak dile getirilmesi ise sınıf mücadelesini yaratır. İşte bu mücadele, yani ortak çıkarların farkına varılıp, bir çatışmayı da göze alacak şekilde birlikte savunulması, sınıf oluşumunun merkezindeki dinamiktir. Böylece sınıf yapısı mücadeleyle sınıf oluşumuna evrilir. Mücadeleyi göze almayı sağlayan (hem bireysel hem de sınıfsal ölçekteki) bilinç düzeyi sınıf oluşumunun kritik aşamasıdır.

Bireysel düzeyde, bilincin tanımı bakımından en gelişkin evrenin çıkarlar için eyleme girebilme düzeyi olduğu-

nu saptadık. Kolektif bilinç için de aynı olgu karşımıza çıkıyor. Sınıfın eyleme girdiği düzey sınıf oluşumunu da tanımlıyor. Eylemlilik sınıfı oluşturuyor. Sınıf eylemlilik içinde oluşuyor. Bu nedenle, sınıfın oluşumu (sendika, parti gibi) kolektif sınıf aktörlerinin gelişkinlik düzeyiyle ölçülebilir.

2-Sınıf yapısı sınıf mücadelesini sınırlandırır: Bunun en basit anlamı, belli çeşitteki sınıf ilişkileri olmadan, belli çeşitteki sınıf çatışmasının aktörlerinin olamayacağıdır. Kapitalist üretim ilişkileri olmadan işçilerle kapitalistler arasında çatışma olmaz. Ancak, sınıf yapısı sınıf mücadelesinin farklı formlarının olanağını da yaratır. Farklı sınıf yapıları sınıflar arasındaki farklı derecelerdeki geçişkenliği karakterize eder. Bu da sınıflar içindeki bireyleri etkiler. Sınıflar arasındaki geçirgenlik çok sınırlıysa kolektif çatışma daha olanaklı hale gelir. Sınıf yapısı da sömürünün değişik boyutlarıyla birlikte olan maddi koşullardaki polarizasyon derecesini değiştirir. Mücadelenin militan formları polarize maddi koşullarda daha muhtemeldir, eşitlikçi formlarda ise militanlık düzeyi düşer.

3-Sınıf oluşumu sınıf mücadelesini seçer: Sınıf yapısı, aktörlerin eğilimlerini ve fırsatlarını belirleyerek mücadeleyi sınırlandırır. Ancak gerçek çatışma kolektif organizasyonlara bağlıdır. Sınıf oluşumu sınıf bilincinin sınıf yapısına içkinleşmesi, gerçek anlamda kolektivizasyonu olarak tanımlanabilir. Sınıf oluşumunun göstergesi olarak değişik sınıf örgütlerinin örgütlenme derecesi, bu örgütlerin militanlığı alınabilir. Sınıf oluşumunun derecesi böylece mücadelenin boyut ve niteliğini belirleyecektir. Mücadelenin, hak elde ettikçe ya da yenilip-kaybettikçe ya da mücadele sürecinde sergilenen değişik dayanışma dinamikleri üzerinden sınıf üyelerinin bilinci üzerinde etkili olacağı kesindir. Mücadele, sonuç olarak, hem bilinç düzeyini hem de sınıf yapılarını etkileyecektir. Sağ rejimler kolektif organizasyonları baskılarlar. Böyle organizasyonlar parçalandığında mücadele daha kolay kontrol edilir. Bu yapıların merkezileşme düzeyi, birlik ya da parçalanma durumu (emek hareketi açısından) kapitalist toplumlarda işçi sınıfı

mücadelesi üzerinde belirleyici etkide bulunacaktır. Nitekim son dönemlerde esnek teknolojilerin sınıfın parçalanmasına yardım ettiği belirtilmektedir. Böylece ırk, cins, mesleki statü zemininde yaşanan parçalanma yeni bir boyut kazanmakta ve bu da örgütlenmenin önündeki engelleri daha artırmaktadır. Ancak bu savın karşısında, işçi sınıfının eskiden de değişik eksenler üzerinden aynı derecede parçalanmış olduğunu belirten savlar yer alır. Örneğin Meiksins (1997), o nedenle, parçalanmanın örgütlenme önünde engel oluşturduğu yolundaki umut kırıcı sonuçlara ulaşmamak gerektiği konusunda dikkat çeker.

4-Sınıf çatışması sınıf yapısını dönüştürür: Sınıf çatışması en nihai aşamada sınıf yapısını devrimci biçimde etkiler. Daha sık olarak, sınıf çatışması, sınıf ilişkilerinin belli özelliklerini etkileyerek, sınıf yapısını dönüştürür. Örneğin sömürü derecesini ve maddi olanakların polarizasyonunu, vb.

5-Sınıf çatışması sınıf oluşumunu dönüştürür: Sınıf çatışması yalnızca basit olarak sınıf yapısından kökenlenen maddi talepler üzerinde yürümez. Ayrıca kurumsal ve politik koşullara yönelir. Bu Przewoski'nin analizlerinin merkezini oluşturur. Şöyle yazar: "a) Sınıflar çatışmaların etkisiyle oluşur. b) Sınıf oluşumu süreci süreklidir. Sınıflar sürekli olarak organize, disorganize ve reorganize olurlar. c) Sınıf oluşumu çatışmaların tümünün bir etkisidir. Bu çatışma içinde pek çok aktör insanları sınıf üyesi olarak organize etmeye çalışır. " Sendikaları organize etmeye yönelik işçi sınıfı çatışması ve emek hareketini bastıran devlet politikaları sınıf oluşumunu dönüştüren sınıf çatışması örnekleridir.

Sınıf çatışması bir güç ilişkisi içinde ortaya çıkar. Wright'a göre (2001) güç denildiğinde durumsal, kurumsal ve sistemik güç anlaşılır. Durumsal güç finansal ve hükümet pozisyonu ile elde edilen güçtür. Kurumsal güç devlet yapısı içindeki konumla elde edilir. Sistemik güç ise toplumsal gücü elde tutmak demektir.

Görüldüğü gibi Wright makro ölçekte sınıf yapısı, sınıf oluşumu, sınıf mücadelesi, sınıf çatışması gibi kategorilerin sınıf bilincinin ortaya çıkması bakımından etkilerini somut düzlemde birleştirmeye çalışır. Hareket noktası, aynı mikro ölçekli analizde olduğu gibi, nesnel sınıf konumu karşılığı olan sınıf yapısıdır. Sınıf yapısı nesnellik olarak hem sınıf oluşumu hem de mücadelesini sınırlayıcı, buna karşılık bu sınırlanmış zeminde gelişecek olan sınıf çatışması kategorisi de sınıf yapısını ve sınıf oluşumunu dönüştürücü işlev görür. Bu kez yeni baştan, bu dönüşmüş sınıf yapısı, döngü pozitif beslendiği sürece, sınıf oluşumuna ve mücadelesine ivme kazandırır.

Bu noktada, belki, parti olgusuna bir kez daha özel bir vurgu yapmamız gerekir. Gerçi Wright, sınıf oluşumu derken partiyi kasteder. Ancak, O'nun oluşturduğu şemada parti (sınıf yapısı, mücadelesi, çatışması gibi) diğer bileşenlerle birlikte eş düzeyli ve tarafsız bir karakter olarak tanımlanır. Sanki parti de nesnel bir olgu, yüksüz akademik bir kategoridir.

Oysa, biliyoruz ki sınıf yapısı ve nesnellik tarafından sınırlanmış ve üst belirlenmiş olsa da parti öznedir. Sınıfın gerçek, tarihsel bilincidir. Sınırlılıkları zorlayan, çatışmaya giren, sınıfı mücadeleye çeken, mücadelenin somut başlıklarını belirleyen, sınıfı siyasetle ve siyasette toparlayan öznedir. Sınırlanmış olsa da nesnelliğe tabiyet durumunda değildir. Tersine sınıfın bilinci olarak, nesnelliğe tabi yığınsal sınıfı aktör olarak örgütlemeye ve daha ileri düzeyde oluşturmaya çalışır.

Sınıf oluşumu parti etrafında şekillenir. Parti sınıf oluşumunu örgütleyen eksendir. Ancak bu bakış açısı Wright'ın şemasındaki kendiliğindenci ve nesnel havanın dağılmasını ve bu şemanın gerçek, yaşayan bir kimlik kazanmasını sağlayabilir.

Öte yandan, Wright'ın şemasında yer alan çatışma ve mücadele başlıkları hemen yalnızca işçilerin üretim ilişkileri içinde yaşadıkları iktisadi sorunlarla bağlantılı biçimde ele alınırlar. Marx'ın da 1848 devrimleri sonrasından

beri ekonomik krizlere devrimci gelişme ve mücadele açısından özel bir önem atfettiğini biliyoruz. Ancak bu, Marksizm'in siyasal sorunları ve krizleri sınıf mücadelesi ve oluşumu açısından görmezden geldiği anlamını taşımaz. Tam tersine siyasal olaylar, "memleket meseleleri" de Marksizm'de özel bir devrimci öneme sahiptir. Örneğin, Paris Komünü'nü ele aldığı Fransa'da İç Savaş adlı eserinde Marx, Paris proletaryasını Komüncü ayaklanmaya sevk eden en önemli faktörlerden birisinin, Fransız burjuvazinin Almanya karşısında gösterdiği onursuz tutum olduğunu açıkça belirtir.

Sınıf bilinci, somut toplumsal, siyasal, ekonomik nitelikli sorunlarla ilişkili olarak ortaya çıkan farkındalık, tutum alma ve başka bir dünya için mücadeleye girme kapasitesinin belirlediği sınıfsal bir olgudur. Sınıfsal süreçlerin öznel yanına işaret eder. En yüksek formu sosyalist bilinçtir. Üretim ortamında ve toplumsal, siyasal düzlemlerde yaşananlar sınıfın bilincini etkiler.

Sınıf bilinci yalnızca iktisadi içerikli bir bilinç değildir. Tam tersine, işçilerin ve sınıfın siyasal bilincidir. Bu haliyle, iktisadi ilişkileri siyasal hedeflere bağlama kapasitesidir. Sınıf bilinci siyasal mücadelenin gerek koşuludur. Siyasal mücadele için en azından sınıf bilincinin en ilkel formlarının ortaya çıkmış olması, işçilerin kendilerini işçi gibi hissediyor olmaları gerekir. İşçilerin sınıf mücadelesine girmesi için mutlaka sosyalist bilince sahip olmaları gerekmez. Bilincin daha alt formları da, ekonomik ve siyasal kriz dönemlerinde, pekala, sınıfta devrimci bir yönelim yaratabilir. Bunların örgütlenmesinde, odaklanmasında, sosyalist kadroların yetiştirilmesinde parti belirleyicidir. Partinin olmadığı yerde, her tür devrimci tepki söner, söndürülür.

Sınıf bilinci çalışmalarındaki önemli bir sorunsal bu olgunun ele alınacağı düzleme ilişkindir. Yukarıda da gösterildiği gibi bu açıdan iki olası yol vardır: Bireysel ve kolektif-sınıfsal düzlem. Kimi yazarlar, örneğin Weber sınıf bilincinin salt bireysel bir olgu olduğu görüşüne sahip

iken, kimileri de bilincin salt kolektif bir karakter taşıdığını ileri sürerler. Weber'e göre (1978: 190-215), sınıf bilinci bu ortamda bireylerin öznelliğinin (subjectivity) bir yönünü ifade eder. Bu haliyle sınıf bilinci net olarak mikro ölçekli ve birey düzeyli bir olgudur. Öte yandan, sınıf kolektivitesi bilince sahip değildir. Ancak bireylerin sınıf bilinçleri toplumsal tarihsel ortamda yapılanarak sınıfların, kurumların, kolektivitelerin bilinci haline gelebilirler. Böylece sınıfın bilinci, sınıf üyelerinin bilincinin yeniden yapılanarak sınıfa içkinleşmesi sonucunda ortaya çıkar. Bu nedenle, Weberyen bakış açısına göre, bilincin çalışılması bireyin zihinsel yönünün çalışılması anlamına gelir.

Weber'in yaklaşımı apolitiktir. Çünkü, Weber'in sınıf oluşumu, ayrı ayrı birey işçilerin basit bir toplamından ibarettir. Bu haliyle de birey işçilerin haklarını savunan hukuk organları durumundadır. Weber'de birey işçilerin, bireysel enerjilerini çoğaltmalarının, bileşik güçlerine apayrı bir karakter kazandırmalarının olanağı yoktur. Weber'de sınıf oluşumu yapıları, en fazlasından, kapsadıkları birey işçilerin sayısı kadar güçlüdürler. Sınıf oluşumlarının siyasal hedefleri olmadığı için, bu yapılar, barındırdıkları birey işçilerin tekil enerjilerini de tüketmeye mahkumdurlar.

Przeworski'de (1971) ise sınıf bilinci tam anlamıyla kolektif sınıf bilinci vurgusuna sahiptir. Przeworski bilinç derken yalnızca kolektif bilinci kasteder ve bireylerin tek başlarına bilincinin olamayacağını, sınıf bilincinin sınıfa ilişkin bir olgu olduğunu ve bireylerin bilincinden ancak sınıfın içinde söz edilebileceğini belirtir. Bu nedenle, sınıf bilincini belirlerken sınıf içi ilişkilerden ve sınıfın karşıt sınıflarla olan mücadeleci ilişkilerinden ortaya çıkacak birleşik etkilere yönelir. Bireysel bilincin etkilerini görmezden gelmedikten sonra bu yaklaşımın makro ölçekli analize katkısını kabul etmek gerekir.

Przeworski'nin hatası, aynı Althusser'in özneyi yapı karşısında yok etmesi gibi, birey işçinin bilincini sınıfın bilinci karşısında yok saymasıdır. Bu anlayışın, birey işçiyi

sınıf mücadelesinde etkisizleştireceği, dolayısıyla mücadelenin somut dışavurumunu belirsizleştireceği açıktır.

Bilinci salt bireysel ya da salt kolektif ölçekte ele almanın sakıncaları olduğu açıktır. Bir kere sınıflar, sonuç olarak sınıf üyelerinden, birey işçilerden oluşan kolektif yapılardır. O nedenle bilinci salt kolektif bir kategori olarak ele almak olanaklı değildir. Öte yandan sınıf üyelerinin her birinin ayrı bilinçleri olsa bile, sınıfın kolektif bilincini onu oluşturan bireylerin bilinçlerinin basit bir toplamı olarak görmek de hatalı olur. Eğer bu doğru olsaydı sınıfı da sınıf üyelerinin toplamı olarak ele almak gerekirdi ki, bu da esasen sınıfın varlığını inkar etmek anlamına gelirdi. Kanımızca sınıf bilinci için de aynı şey geçerlidir. Sınıfın kolektif bilinci sınıf üyelerinin bilincinin basit toplamının çok ötesinde bir şeydir.

Her sınıf üyesi kendi sınıfının bilincine bir şeyler katar. Ancak buradan basit bir matematik toplamın değil de bir kimyasal sentezin ortaya çıktığını düşünmek daha mantıklı olur. Bu öyle bir kimyasal sentezdir ki, yeniden çözerek tek tek kendisini oluşturan yapı taşlarını eski halleriyle elde edemezsiniz. Öyle olmasaydı sınıfın kolektif bilinci, basit olarak, birbirine yakın ya da karşıt olan bireysel bilinçlerin matematiksel toplamının doğrultusunda hareket ederdi. Oysa tek tek bireylerin bilincinden etkilenen kolektif bilinç, bireylerin bilincini de etkileyen bir faktör olarak devreye girer. Örneğin, kolektif bilinç bireylerin bilincinin toplamından ibaret olsaydı, bir sınıfsal toplam içinde belli bir toplumsal olay karşısında eylem yapmayı önerenler, sayılarının azlığından tamamen bağımsız olarak tek başlarına eylemlerini her durumda gerçekleştirirlerdi. Oysa çoğu kez böyle olmaz. Hatta eylemi önerenlerin sayısının çokluğu bile çoğu kez eylemin garantisi olmaz. Eylemi önerenler bir biçimde, kendi matematiksel ağırlıkları ile birlikte, sınıfın genel atmosferinin belirleyiciliğinde bir karar vermek zorunda kalırlar. Bazen de tam tersi olur. Eylem önerenlerin matematiksel ağırlığı küçümsenecek kadar az olsa bile, sınıfın genel havasının etkisiyle, bir kı-

vılcım kitlesel eylemlere neden olabilir. Kimi zaman da bireyin bir grubu etkilediği anlar olur. Az sayıda birey sergiledikleri iradeyle, çok geniş bir grup üzerinde etkili olabilir. O halde bilinç yapısının oluşumu sayılarla doğrudan bağlantılı değildir. Bireyler farklı etkilerle, ama, genelin etkisiyle de, kendi bilinç durumlarının statükosundan farklı davranabilirler.

Sınıfın bilincini temsil eden partinin etkinliği açısından da aynı durum söz konusudur. Parti, üyelerinin, yani sosyalist sınıf bilinçli bireylerin matematiksel toplamının çok ötesinde bir etkiye sahiptir. Nitekim Rusya'da devrim günlerinde böyle olmuştur. İşçi sınıfı içinde büyük bir çoğunluğa sahip olan Menşevikler 1917'nin ilk yarısında, üstelik geçici hükümet ellerindeyken, hiçbir inisiyatif kullanamazken, aynı dönemde, sınıf içinde kesinlikle bir azınlık durumunda bulunan Bolşevikler devrime giden süreci ele geçirmişlerdir. Bu tamamen, azınlık görülen, yani matematiksel olarak bir şey ifade etmeyen Bolşeviklerin, siyasal gündeme yönelik olarak ürettikleri somut siyasetin gücüyle ilişkilidir. Azınlığı güç yapan şey parti-örgüt formunun kazandırdığı avantajdır. Demek ki, sınıfın bilinci, birey işçilerin bilincinin basit toplamından çok ötede bir güce sahip olabilir.

Sınıf bilincinin, birey işçi düzeyinde çalışılması, bize, bireysel sınıf bilincinin nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği, nelerden etkilendiği ve nasıl değiştirilebileceği konularında fikir verir. Bu ipuçlarından hareketle, örgütün-partinin birey işçiyle nasıl ilişki kuracağı, hangi araçlarla ona ulaşacağı anlaşılabilir. Bilincin kolektif düzeyde çalışılması ise, sınıf oluşumu yapılarının anlaşılmasını sağlar. Sendikanın, partinin sınıfı yönlendirmek için sahip olduğu olanaklar, sınıfın bir bütün olarak mücadele kapasite ve yeterliliği, ideolojik ve siyasal olarak toplumsal hakimiyet potansiyeli bu şekilde anlaşılabilir.

O nedenle sınıf bilinci çalışmalarında hem bireysel hem de kolektif ve örgütsel düzeyli araştırmalara gerek vardır.

Sınıfın Oluşumu Tartışmaları

Yukarıda sınıf bilinci çalışmalarına ilişkin önemli sorunsallardan birisinin düzlem sorunu olduğunu belirtmiştik. Yani sınıf bilincinin birey düzeyinde mi yoksa kolektif düzeyinde mi tanımlanması gerektiği konusu. Bu konudaki ikinci bir sorunsal ise sınıf tanımı açısından sınıf bilincinin belirleyiciliği noktasında ortaya çıkar.

İkinci sorunsal çevresinde dönen tartışmalar açısından iki ekolün varlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki yapısalcı (structural) diğeri de süreçsel (prosessual) yaklaşımdır. Kimileri yapısalcı yaklaşımı Ortodoks ya da geleneksel yaklaşım olarak da niteler. Buna göre, sınıf, içini bireylerin doldurduğu ve belli bir nesnel ölçüte göre tanımlanmış toplumsal bir yapıdır. Wright'ın bu konumda olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Hatta, biraz zorlamayla Marx ve Weber'i de bu sınıfa sokabiliriz. Süreçsel yaklaşım ise sınıfı bireylerin canlı deneyimlerinden oluşan yapılar olarak ele alır. Sınıf, ancak yaşayan bireyler kendi yaşamlarını, kendi deneyimlerinden kalkarak açıklamaya başladıklarında ortaya çıkar. Thompson'un sınıfa yaklaşımı buraya oturur.

Dikkat edilirse süreçsel yaklaşım sınıfı nesnel bir olgu olarak kabul etmez. Belki o nesnel ölçüte göre var olan ve belirlenen bir yapı vardır, ama süreçsel yaklaşıma göre, o yapı sınıf değildir. Sınıf ancak sınıf üyeleri kendi sınıfsal çıkarlarının farkına varmaya başladığında ortaya çıkar. Bu nedenle sınıf yapısal değil, oluşum halinde saptanabilecek bir olgudur. Sınıfı ekonomik faktörler değil, bilinçsel gelişim unsuru belirler.

Thompson'un bir tarihçi olarak yaptığı şey sınıfı bir süreç ve bir ilişki olarak ele alıp bu süreç ve ilişkinin anlaşılmasına uygun kavramları geliştirmek olmuştur. Bu süreç ve ilişkiler eski düzenin çözülmesiyle kaybedilen ekonomik ve sosyal konumlarla ilgilidir. Bu süreç ve ilişkileri belirleyen, insanların elinden kayıp giden geçim olanakları ve geçim uğraşlarının çeşitliliğidir. Piyasaların yaygınlaşmasıyla gereksinim maddelerine ulaşma koşullarının

değişmesi, emeğin metalaşması kadar önemlidir. Yani sınıfı anlamak için üretime bakmak kadar tüketime bakmak da gerekir (Buğra A 2004: 20).

Thompson ünlü İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (2004: 39) adlı eserinin önsözünde şöyle yazar: "Sınıftan, ilişkisiz ve birbirine benzemez gibi görünen bir dizi olayı, hem deneyimin hammaddesinde hem de bilinçte birleştiren tarihsel bir fenomeni anlıyorum. Sınıfı bir "yapı" ve hatta bir "kategori" olarak görmüyorum. İnsan ilişkilerinde gerçekten olan (ve oluşumu gösterilebilen) bir şey olarak görüyorum. Ne zaman bir takım insanlar (paylaşılan) ortak deneyimlerin sonucu olarak aralarındaki çıkarların özdeşliğini, çıkarları kendilerininkinden başka (ve genellikle karşıt) olanlara göre duyumsar ve ifade ederlerse o zaman sınıf oluşur. " Burada sınıf nesnel bir yapı değil, bir süreç, deneyim birikimi, farkındalık, bilinç düzeyi olarak ele alınır. Açıkçası sınıf, sınıf bilincinin bir versiyonu olarak tanımlanır.

Gerçi Wood (2003: 100) Thompson hakkındaki bu tür eleştirilere karşı çıkar. Thompson'un sınıf oluşumlarının ve sınıf bilincinin mücadele süreci içinde, insanlar deneyim kazandıkça ve sorunlarla başa çıktıkça ortaya çıktığını söylediğini, bu anlamda da sınıf mücadelesinin sınıftan önce geldiğini ileri sürdüğünü belirtir. Sonra da, "Sömürüye ilişkin deneyimlerin sınıfsal olarak yaşandığını ve ancak o zaman sınıfsal oluşumlara yol açtığını söylemek, tam da sömürü koşullarının ve üretim ilişkilerinin, yaşanmak üzere nesnel olarak orada olduğunu söylemektir. " diye yazarak Thompson'un öznelci sınıf kuramının yanında yer alır. Burada Wood'un, Thompson'un ne yaptığının tam anlamıyla farkında olduğunu, ancak O'nun öznelci tutumunu haklı kılmak için yorumlarını aşırı zorladığını belirtmek gerekir. Öte yandan buradan hareketle Wood şunları söylerken ileri derecede haklıdır ve son derece önemli bir konuya dikkat çekmektedir: "Marksist sınıf kuramının can alıcı noktası sınıf konumlarının tanımlanmasından çok, sınıfsal oluşum süreçlerinin açıklanmasıdır. " (s. 101). Wood'a göre Thompson bunu yapmış, kapitalizm öncesi

işçi sınıfı kültürünün sürekliliğini vurgularken, kapitalist gelişmenin radikal nesnel dönüşümlerinin karşısına kültürü çıkarmamış, tam tersine değişimleri sürekliliğin içinde ortaya sermeyi amaçlamıştır.

Wood şöyle yazar: "Thompson'un tarihsel maddeciliğinde nesnel ve öznel düalistik olarak ayrılmamıştır. Böyle olsaydı zorunluluk ve eylemin öznesi olan insan birbiriyle dışsal ve mekanik olarak ilişkili olarak görülebilir, nesnel güdü ve öznel tepki olarak birbirini takip eden sıralar halinde algılanır ve kolayca bazı ölçütlere varılabilirdi. Toplumsal analizde bilincin rolü ile aynı anda hem özne hem de nesne olan, hem eylemin öznesi, hem de nesnel süreçlerdeki maddi güç olan etkin tarihsel varlıkların, bir biçimde bütünleştirilmesi gerekmektedir. " (s. 114)

Bu cümlelerde Wood'un, Thompson'un sınıf oluşumundaki öznel boyuta yaptığı vurguyu nesnellikle bağlantılandırma çabası içinde olduğu söylenebilir. Yine de burada nesnel sınıf konumuna karşı bir tereddüt vardır. Wood, açıkça, sınıf tanımında nesnel sınıf yapısını yetersiz görür ve sınıf için eylemli sınıfsal özneyi arar. Hem Wood hem de Thompson, özne-nesne, bilinç-yapı ilişkisi çevresinde dönen meşhur ontolojik sorunsal için Hegelci yanda yer alırlar. Onlara göre sınıf, sınıf bilincini değil, sınıf bilinciyle tanımlı sınıf oluşumu sınıfı belirler.

Öte yandan, sınıfı oluşturan bireyler arasındaki ilişkilerin ve sınıf bilincinin, en azından tümüyle, üretim ve sömürü süreci tarafından doğrudan yaratılmadığı da doğru kabul edilmelidir. Sınıf bireylerinin aralarındaki ilişkiler üretim ortamı dışındaki başka bağlamlarda da gerçekleşir ve bu düzlemlerden gelen girdiler de bu ilişkiler üzerinde etkili olur. Ancak bu veri sınıfın nesnelliğini sorgulatamaz. Mesele biraz da nereden bakıldığıyla ilişkilidir. Hem Wood hem de Thompson'da sorunlu olan nokta, sınıfı daha fazla oranda bir ilişki olarak tanımlama yönündeki eğilimleridir.

Süreçsel yaklaşıma Joseph (1992: 345-355) sosyal tarihçi yaklaşım da der. Sınıfın sınıfsal eylemlilik sürecinde-

ki bir oluşum olarak ele alınması gerektiğini ileri süren bu ekoldeki yazarlara göre sınıf ortak eylemlilik süreci içine girebildiği sürece sınıf olur ve ortak eylemlilik için de kimi kolaylaştırıcı etkenlere gerek vardır. Örneğin Amerikan işçi sınıfının radikalizminin düşüklüğünün nedeni bu ülkedeki etnik parçalanmadır. Buna karşılık Thompson'a göre, İngiliz işçi sınıfının oluşumunda endüstriyel ortamın içsel unsurları değil, prekapitalist dönemden kalma değerler işçilerin sömürüyle ilgili algılarını şekillendirmiş ve kapitalizm koşullarında maddi ortamı değerlendirecekleri kültürel faktörlerden oluşan bir mercek gibi işlev görmüştür. Bu ekole göre sınıf nadiren ortaya çıkar ve devrimci koşullardan kaynaklanır. Devrimci olmayan koşullar sınıf oluşumuna yol açmaz. Reformist, ekonomist bilince sahip sınıf sınıf değildir.

Bu nedenle Stark sınıf analizlerinin, sınıfı oluşturan elementlerin değil, sınıflar arasındaki ilişkilerin incelenmesine dayanması gerektiğini ileri sürer. Bu da sınıf çatışmasına öncelik vermeyi gerektirir (Stark D 1980).

Bu durumda, süreçsel ekol sınıfı bilinçli ise var olarak kabul eden bir yaklaşıma sahiptir. Yani devrimci sınıf sınıftır, daha alt bilinç formlarına sahip olana ise sınıf demek olanaksızdır. Devrimci bilinç de bir takım kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı faktörlerin etkisiyle gelişir. Sınıfı nesnel olarak bölen etkenler zorlaştırıcı işlev görürken, feodal dönemden alınan dayanışmacı kültürel değerler kolaylaştırıcı olabilir.

Anlaşılacağı gibi süreçsel yaklaşıma göre yapısalcı çizgiye oturan Wright'ın sınıf oluşumu diye tanımladığı bilinç aşaması, süreçsel yaklaşım için sınıfın ortaya çıktığı, sınıfın var olduğu noktaya denk gelir. Bir başka ifadeyle, şimdiye dek sınıf bilinci çerçevesinde tartıştığımız kavramlar, süreçsel yaklaşım için sınıfın tanımı işlevini görür. Süreçsel yaklaşım bilinçli sınıfa sınıf der ya da sınıf bilincini sınıf olarak tanımlar. Nesnelliği inkar eder.

Öte yandan yapısalcı ekolün sınıfı nesnel bir olgu olarak ele almasında, sınıfın bilincini küçümseyici ya da ya-

pının kendisini abartıcı bir yan yoktur. O nedenle süreçsel ekolün Leninci çizgiyi abarttığını, Lenin'e vülger bir vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Buna karşılık yapısalcı ekolü, sınıfın nesnelliğini ne ise o olarak kavradığı, yapı ile bilinç arasındaki ilişkilerin analizini ihmal etmediği sürece, hatalı olarak nitelemenin olanaklı olmadığını kabul etmek gerekir.

Sınıf bilinci analizlerinde sınıfın nesnel bir yapı olarak ele alınmasının, analizin başlangıç noktasını elde etmek, saptamak bakımından da önemi vardır. Süreçsel yaklaşım, sınıf nesnelliğini inkar ederek, esas olarak, analizin zeminini de ortadan kaldırmış, hatta kendi varlığını inkar etmiş olmaktadır.

Sınıfın nesnelliği inkar edilmediği ve sınıf varlığı için bilinç koşul olarak saptanmadığı sürece, süreçsel yaklaşımın önemli katkısı, Marx'ın "kendisi için sınıf" kavramsallaştırmasını somutlaması ve zenginleştirmesi olmuştur. Sınıftan bilince giden yolun incelenmesi, sınıf mücadelesi ve savaşımı dinamiklerinin kavramsallaştırılması açısından önemlidir. Bu yaklaşımın bir başka önemi daha vardır. O da, nesnel sınıf varlığının, doğrudan, bilinçli sınıf, mücadeleci sınıf aşamalarına ulaşmaya yetmeyeceği, sınıf savaşımını örgütlemenin yapılardan etkilenen, ama yapıların dışında bir iş olduğunun açığa çıkarılmasıdır ki, burası doğrudan siyaset denilen düzlem olur. Sınıfı bilinç ile tanımlamak ise bu nedenle sınıf mücadelesini reddetmek ya da sınıf mücadelesini kendiliğinden bir süreç haline indirgemekle eş anlamlıdır.

Sınıf bilinci bir sürecin sonucunda kendiliğinden gelişen bir olgu ise o zaman bilincin gelişimi için savaşıma da mücadeleye de gerek kalmayacaktır. Süreçsel yaklaşımın en tehlikeli yanı burasıdır. Yani sınıfı bilinçlendirme mücadelesini görmezden gelmesi. Bilinç sınıf tanımı için de sınıf kapasitesi bakımından da dünyanın değiştirilmesi açısından da son derece önemlidir. Sınıfın mücadele içinde daha fazla sınıf olduğu da doğrudur. Ama bu bir süreçtir ve bu sürecin içinde sınıfın bilinçlendirilmesi, sınıf bi-

lincinin ve sınıfsal kazanımların geliştirilmesi için sınıfın doğru mücadele stratejileri içine çekilmesi de vardır. Bütün bunlar, yani süreçsel ekolün önemle vurguladığı bilinç unsuru, nesnel bir zeminde gelişir ve aynı nesnellik sınıf bilincini önemseyenler için üzerinde hareket edilecek zemini sağlar. Sınıfın bilinçlendirilmesi politik mücadelenin hedefidir, kendiliğinden gelişen bir süreç değil. Sınıf oluşmaz, oluşturulur. Kendiliğindenci her tür yaklaşım politikayı reddetme noktasına ulaşmaya mahkumdur.

Süreçsel yaklaşım, sınıfı, çatışmanın subjektif koşullarını tanımlaması nedeniyle açıklayıcı bir değişken olarak görür. Yapısalcı yaklaşım ise, tersine, sınıfın açıklayıcı gücünün, objektif alternatifleri tanımlamasından kaynaklandığını belirtir.

Buradan hareketle şu da ortaya çıkmaktadır: Süreçsel yaklaşımlarda sınıf bilinci bir kimlik (identity), yapısalcı yaklaşımlarda ise talepler (interests) sorunu olarak ortaya çıkar. Kimlik kökü geçmişte bulunan bir bilinç boyutudur. Kimlik bireyin biyografisiyle bağlantılı anlamlar, semboller paketidir. Biyografi de sosyal grubun ya da bir topluluğun tarihiyle bağlantılıdır. Talepler, tersine, gelecekle ilgili beklentilerdir. Süreçsel yaklaşım sınıf bilincini geçmiş bağlantılarıyla, yapısalcı yaklaşım ise gelecek yönelimiyle ele almış olur. Ancak taleplerden söz etmek daima geçmiş ile gelecek bağlantısını kurmak demektir (Wright EO, Shin KY 1988: 58-69).

Sınıfa süreçsel-kültürel yaklaşım açısından Thompson'un belirleyici etkisini kabul etmek gerekir. Pek çok yazar bugün bu etkiyle kültürü, sınıf nesnelliğinin sonucu olmak yerine, sınıf eylemliliğinin ve bilincinin tanımlayıcı faktörü olarak ele almak eğilimindedir. Bu eğilim sınıfı nesnel ve ekonomik değil, temel olarak kültürel bir olgu olarak tanımlar. Maddi ve tamamlanmış bir olgu olarak değil, süreç ve oluşum halinde kültürel bir yapı olarak görür. Lembke'ye göre (Barbalet JM 1996) sınıf kültürü sınıf bilincinin ve sınıf eylemliliğinin kaynağıdır. Sınıf kültürü, sınıfın, geçmiş ve günümüzdeki yaşam tarzını, değerler, inançlar sistemini ifade eder. İşte bu yaşam tarzı, değerler

ve inançlar sistemi sınıfı tanımlayan temel unsur olarak düşünülür. Sınıfın nesnel varlığının yerine konulur. Sınıftaki değişim, nesnel-ekonomik ölçütlere göre değil, kültürel boyuttaki değişime göre incelenir. Sider'a göre ise (Andersen SA 1989: 30-32) kültür bireylerin kendi sosyal ilişkileri içinde anlama, tanımlama, birleştirme ve vurgulama yolu, ortamıdır. Bu tür vurguların tümünde, nesnel sınıf varlığını doğrudan inkar etmese bile, en azından iyice önemsizleştiren bir yaklaşım vardır.

Sınıfı bilincin belirleyici temeli olarak ele alan Marksist yaklaşıma karşı, Thompson çizgisi, sınıfı, diğer bütün kolektif yapılar gibi, kolektif eylem içinde oluşan bir gerçeklik olarak değerlendirir. Mcnall ve arkadaşlarına (1991: 48-64) göre bunun üç aşaması vardır: 1) Birlikte davranma aşaması. 2) Aktörün sosyal bir oluşum olarak tanımlandığı, kendisi ile diğerleri arasındaki sınırların çizildiği aşama. 3) Bu oluşumun kendisini, eylemleriyle dışa tanıtarak, yeniden ürettiği aşama. Bu süreç içinde sınıf hem öğrenir hem de dönüşür. Mikro ölçekte kolektif eyleme katılanların yapıya aidiyet hissetmeleri kolektif aktörün oluşumunu başlatır. Bu süreç aynı zamanda bilişsel bir süreçtir. Görüldüğü gibi burada yapının bilinç üzerindeki önemi azaltıldığı gibi, giderek, yapıyı belirleyen şeyin de birlikte davranmaktan ve plansız deneyimlerin kodlanmasından oluşan kültürel boyut olduğu ileri sürülür. Sınıfın bilinçsiz deneyimlerinin ürünü olan kültür sınıfın oluşumunu da sağlar. Bu bağlamda Bourdieu Marksist sınıf bilinci kavramı yerine sınıf habitusu kavramını önerir. Habitus kolektif algıların, deneyimlerin oluşturduğu kültürel yapıdır ve objektif sınıf konumunu süreç içinde yeniden üretir.

Bottomore (1966) bir bakıma, sınıf bilinci açısından yapılan dizgesel tanıma karşı çıkar. Bunun nedeni kendisini işçi olarak tanımlayan işçilerin önemli kısmının, kendilerini kapitalist sisteme karşı çıkacak ortak bir grup olarak tanımlamamasıdır. Ancak bu durum Wright ve pek çok başka yazarın kabul ettiği dizgesel tanımın yanlış ol-

duğunu değil, yalnızca, işçilerin önemli kısmının alt bilinç formlarında takılıp kaldığını gösterir.

***

Bu bölümü şöyle toparlayabiliriz:

1- Sınıf, bilinciyle tanımlanabilecek kültürel bir fenomen değildir. Nesnel bir toplumsal kategoridir. Bilinci olmasa da vardır. Sınıfı sınıf yapan şey üretim ilişkileri içindeki nesnel konumudur. Bireyler üretim araçları karşısındaki ortak konumlarına göre sınıfları oluştururlar ve temel toplumsal sınıflar da bu ölçüte göre ortaya çıkar.

2- Sınıf bilinci, sınıfın nesnelliği üzerinde gelişir, şekillenir. Sınıfın bilinçten bağımsız varlığı, bilincin üzerinde gelişeceği nesnelliği oluşturur. Her sınıfın kendi nesnel sınıfsal çıkarlarıyla uyumlu bir bilinç geliştirme potansiyeli vardır. Bu olanağı sağlayan da sınıfın nesnel karakteridir. Ancak sınıf bilincini belirleyen tek faktör nesnel sınıf yapısı değildir. Üretim tarzı içinde bütünleşen üst yapısal kurumların, siyasetin etkisi de bilinci üst belirler.

3- Sınıf bilincini kendiliğindenlik noktasından, sosyalist militanlık aşamasına kadar bir süreç olarak görmek gerekir. Bu dizgenin en ilkel aşaması bireylerin kendilerini bir sınıfa ait hissettikleri noktaya denk gelir. Yapısalcı yaklaşım bu dizgeyi kavramsallaştırırken bu alana önemli bir katkı yapmıştır. Böylece sınıf bilinci gerek birey gerekse kolektif düzeyde ölçülebilir bir özellik kazanmıştır.

4- Sınıf bilincinin gelişiminde sınıf mücadelesinin belirleyici önemi vardır. Sınıf mücadelesi özellikle bilincin militan uca seyretmesini belirler. Demek ki sınıf bilinci ve sınıf, mücadele içinde oluşur ve böylece sınıf kendi tarihsel sınıf çıkarları için mücadele eder. Mücadelenin sınıf açısından olumlu seyri sınıf bilincini ve sınıf oluşumunu da olumlu anlamda geri besler.

5- Bütün bunlardan çıkan sonuç sınıf bilincinin kendiliğinden gelişmediğidir. Sınıfın nesnel yapısı, bilinci geliştirmek için üzerinde çalışılacak politik bir olanak da sunar. Sınıf bilincine kendiliğindenlik yükleyen süreçsel eko-

lün en büyük yanılgısı, sınıf mücadelesini de kendiliğindenci bir süreç olarak görmesindedir. Bu anlamda Lukacsçı sınıf bilinci kuramıyla yakın düşer. Üstelik, aynı ekol, bilinci kendiliğindenci bir süreç olarak kavrar ve nesnel sınıf yapısı yerine ikame ederken sınıfın kendisini de reddetmiş olur. Madem ki bilinçsiz sınıf yoktur, o halde sınıf da, en azından belli tarihsel kesitlerde, yoktur. Madem ki sınıf yoktur, o halde sınıfsal mücadelenin, politik mücadelenin kendisi de yoktur. Süreçsel yaklaşımın en büyük zaafı, sınıf savaşımını kendiliğinden bir süreç haline indirgemek ve politikayı toplumsal yaşantıdan silmektir. Bilinçli ya da bilinçsiz süreçsel yaklaşımın varacağı nokta politik mücadelesiz bir bilinçlenme sürecinin savunulması olacaktır.

6- Süreçsel ekolün, kendiliğindenciliğine prim verilmediği sürece, sınıf bilincinin militan düzeyi ile sınıf kültürünün sınıf oluşumundaki katkısına yaptığı vurgunun önemini teslim emek gerekir. Sınıf nesnel bir kategoridir, ama, genel olarak toplumsal ilerlemenin aktörü olabilmesi için, kendi öznelliğini sergileyebilmesi gerekir. Aksi taktirde sınıfın tarih yapabilmesi olanağı bulunmaz. Dolayısıyla sınıf oluşumu bir yönüyle politik, diğer yönüyle de kültürel bir olaydır. Sınıf bilincinin gelişimi, sınıfın hem politik hem de kültürel olarak gelişmesi demektir. Bilincin gelişimi, sınıf kolektivitesini, dayanışmasını ileri taşıyarak sınıf oluşumuna katkıda bulunur. O aşamada, artık, üretim araçlarının mülkiyeti karşısındaki nesnel konumu aynı olan sınıf, mücadelenin, savaşımın öznel aktörü olarak çok farklı olanak ve potansiyellere sahip olacaktır. Bunun içinde proletaryanın kendi nesnelliğini yok etme kapasitesi de vardır.

7- Günümüz yapısalcı ve süreçsel ekollerinin hiç ele almadığı nokta siyasal mücadeledeki parti-özne olgusudur. Oysa sınıf mücadelesi birey işçiler tarafından değil, parti tarafından örgütlenir. Parti nesnel sınıf yapısının, kapitalist üretim ilişkilerinin sınırlılıklarını aşmayı ve tüm

üretim tarzını değiştirmeyi hedefler. Sınıf bilinci bu süreçte gelişir.

Sınıf Bilincinin Gelişimini Etkileyen Tarihsel Toplumsal Koşullar

Thompson zanaatkarlar ve el dokumacılarının deneyimlerini, tarım işçilerininkiyle birlikte, 19. yüzyılın ilk yarısında işçi sınıfı bilincini biçimlendiren en önemli unsur olarak tanımlar. Köyden gelenlerin bir parça toprak sahibi ve zanaatkarların da kendi işlerine sahip olma özlemleri, el tezgahında dokumacılık yapmış olanların işin ritmini kendilerinin kontrol ederek aileleriyle birlikte çalıştıkları ve kendilerini geçindirebildikleri bir üretim düzenine duydukları özlem bu bilincin ayrılmaz parçalarıdır. Dolayısıyla yeni olan işçi sınıfının bilinci eskiye özlemle şekillenmiştir. Yine geçmişin değerleri, dini inançlar, geleneksel aile ilişkileri, kapitalizmin "özgürleştirici" etkilerine karşı geleneksel toplumun koruyucu bağları olarak işçi sınıfının bilincinde yer ederler (Buğra A 2004: 22-23).

18. yüzyılda İngiltere'de kalpazanlık, yasak bölgede avlanmak, vergi kaçırmak gibi suçlar toplumca müsamahakar tarzda karşılanırdı. Thompson bu tür direniş biçimlerini politika altı gelenekler olarak tanımlar ve direniş kültürü içinde anar. Bunlar artan yoksulluk karşısında işçi sınıfının geliştirdiği kültürün bir parçasıdır. Mülk sahiplerinin yasalarına karşı direnç bireysel suç eylemleri olarak kalmıyor, aynı zamanda kalkışma eylemleri biçimini de alıyordu. 18. ve 19. yüzyılın ilk yılları, ekmek fiyatlarının, köprü ve yol geçiş paralarının, tüketim vergilerinin, yeni makinelerin, tarım alanlarının çitle çevrilmesinin, zorla askere almaların yarattığı hoşnutsuzluğa bağlı ayaklanmalara sahne oldu. Thompson bunları tüketici bilincinin (üretici değil) yarattığı eylemler olarak görür. İnsanları ilgilendiren şey ücretler değil, ekmeğin fiyatıdır. Bunlar piyasa ekonomisinin somutluklarına karşı geliştirilen eylemlerdi ve Thompson'a göre piyasa ekonomisinin yerine töreye dayanan eski ekonomiye öykünmenin göstergele-

riydi. Thompson eski üretim tarzına öykünmenin işçi sınıfı bilincinin oluşmasında önemli bir etki gösterdiğini belirtir.

Thompson bu politika altı tepkileri daha siyasal tepki ve eylemlerin izlediğini saptar. Bunlar da evrensel özgürlük ideali çevresinde örülmüştür. 19. yüzyılın başlarında mutlakiyetçilikten özgür olmak, keyfi tutuklamalara maruz kalmamak, bir jüri tarafından yargılanmak, kanun önünde eşitlik, mesken dokunulmazlığı, düşünce, ifade ve vicdan özgürlüğü gibi talepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bütün bunlar biraz daha ileride insan hakları üst başlığında toplanacaktır. Her İngiliz vatandaşının özgür doğduğu, genel oy hakkına sahip olduğu ve diğerleriyle eşit hakları bulunduğu yolundaki değerler giderek siyasal sistemin de bir parçası durumuna geldi. Bütün bunlar burjuva siyasal sisteminin önemli yapı taşlarıdır. Thompson, yoksulluğa karşı gösterilen politika altı tepkilerin ötesinde, işçi sınıfı bilincini, burjuva siyasal sisteminin oluşumunda ifadesini bulan yurttaşlık bilinci olarak tanımlar. Eşit oy hakkı talebi, işçi ve patronların eşitliği yani eşitsizliklerin ortadan kaldırılması talebi noktasına ulaşmadığı sürece kapitalizm açısından bir risk oluşturmaz ve burjuvazi tarafından aristokrasinin gücünün toptan yok edilmesine hizmet edecek bir araç olarak kullanılabilir.

Fabrika sisteminin ortaya çıkışı 19. yüzyılın başlarına rastlar. İşçi sınıfı bilincinin gelişiminde politika altı tepkilerin ve burjuva eksenli siyasallaşmanın sonrasında bu gelişmenin etkisi vardır. Buharlı makinenin bulunması işçileri büyük kitleler halinde bir araya getirdi. Bu yeni karakterli sosyal ortam yeni sosyal ilişkiler yarattı. Fabrika yalnızca endüstriyel devrimin değil, sosyal devrimin de kaynağıdır. Ancak yine de pamuklu dokuma sektörüne ve buradaki sınıfsal gelişmelere fazla vurgu yapılmamalıdır. Çünkü bilinç unsurlarının çoğunluğu dokuma işçilerinden önce geliştirilmişti. Örneğin Jakobenlik asıl zanaatkarlar arasında kök salmıştı. Ludculuk küçük atölyelerdeki kalifiye elemanların başkaldırma yöntemiydi. İşçi sınıfı bütün

bunları tarım işçilerinden ve zanaatkarlardan öğrenmişti. İşçi sınıfının oluşumu hak gasplarına, yoksulluğa karşı, vatandaşlık hakları için verilen mücadelenin sonucuydu. Bu sonuç yalnızca ekonomik konular üzerinden değil siyasal sorunlar üzerinden de gerçekleşti. Thompson en fazla duygu yoğunluğuna yol açan konuların çoğu kez, adalet, bağımsızlık, güvenlik ve aile ekonomisini ilgilendiren sorunlar olduğunu belirtir.

Tarım işçisi çitle çevirme sonucunda yitirdiği toprağa özlem duyarken, zanaatkarların özlemi yitirdikleri bağımsızlıklarınaydı. Erken işçi sınıfı radikalizmini renklendiren işte bu özlemlerdi. 1820'lerde Owencılığa gösterilen sempatiyi ve bağımsızlık tutkusunu bu arayışlar açıklar. Dokumacıların buharlı makine karşısında statü yitimi Chartist hareketin onlar arasından çıkmasının en önemli nedenidir. Ancak bu kez, dokumacıların bu radikal hareketi siyasal talepleri de içselleştirmişti.

Sanayileşme tarihi aynı zamanda yoksulluk tarihidir. 19. yüzyılda İngiltere kentlerindeki bebek ölüm hızı kırlardakinin iki üç katıydı. Bütün ölümlerin beşte birinin nedeni veremdi. Anneler neredeyse makine başında doğurur ve yine makine başında evlerden getirilen bebeklerine süt emzirirlerdi. Çocuklar üç dört yaşlarından itibaren sanayinin değişik sektörlerinde çalıştırılıyordu.

Ve din kapitalizmin gelişim sürecinde işçileri sisteme adapte etmenin manevi yolu olarak işlev görür, en azından zengin ve yoksul için tanrının inayetini kazanma ve günaha girme fırsatı eşittir. Bu anlamda Methodizm her tür toplumsal engeli bir yana bırakmış ve işçi sınıfına kapılarını ardına kadar açmıştır. Fabrika sistemi insan doğasının değiştirilmesini talep etmektedir, zanaatkarın ve işçinin feveranları makine disiplinine uyana kadar metodize edilmelidir. Tanrı gözetmenlerin en gözü açık olanıydı. Öte yandan 18. yüzyıl sonlarında İngiltere'de Anglikan kilisesi içinde dinsel uyanış hareketinin en önemli gruplarından birisi olarak ortaya çıkan Evanjelik hareket, yoksullara örnek olsun diye yukarı sınıflara hareketlerini düzeltmeleri konusunda baskı yaparken, yoksullar da ahlaki

davranmaya en acımasız yöntemlerle zorlanıyorlardı. Yoksulların görevi sadakatle görevlerini yerine getirmek ve kanaatkar biçimde zorluklara katlanmaktı. Bu dinsel akımlar eski dönemlerden kalma ortak eğlence kültürünü de ahlak dışı olarak tanımlayarak ortadan kaldırmayı hedeflediler.

Bu ortamda işçi sınıfı dernekler ve illegal örgütler içinde mücadeleye başladı. Yoksullukla mücadele dernekleri, işçi dernekleri, vb sayısız dernek vardı. Bütün bu yapılar çalışma ve yaşam koşullarının zorluklarına karşı kendiliğinden ortaya çıkan örgütlenmelerdi. İllegal yapılar işyerlerine yönelik sabotaj eylemleri yapar, grev kırıcıları cezalandırırdı. Bütün sektörlerde makineleşmenin yaygınlaşması sabotaj eylemlerini artırdı. Ludculuk bu hareket içinden çıktı. Ludculuk yalnızca makine kırıcılığı değildi, aynı zamanda kapitalist sistemin somut sorunlarına karşı gelişen siyasal bir hareketti. Yüzü, geçmişin toplumsal düzenlemelerine dönüktü. Ancak eski hakları yeni uygulamalara örnek olması için talep ediyordu. İstediği, eski toplumun paternalist yaşalarıydı. Yasal bir asgari ücret, kadın ve çocuk emeğinin sınırlanması, makineleşmenin işsiz bıraktığı insanlara patronların iş bulma zorunluluğu bu talepler arasındaydı.

Thompson ekonomik açıdan sorunlu olan 19. yüzyılın ilk yarısını entelektüel bir dönem olarak tanımlar. Belki halkın eğitim düzeyi düşüktü, ancak siyasal konu ve yayınlara ilgi son derece yüksekti. Bu ilgi belki de dönemin alt üst edici dinamiklerine bağlıydı. Okuma yazma bilmeyen bir işçi, aynen bir vaizi dinlemek için olduğu gibi, iyi bir siyasal hatîbi dinlemek için kilometrelerce yol yapardı. Derneklerde, kulüplerde, sendikalarda düzenli okuma ve tartışma toplantıları yapılıyor ve her gece neredeyse ayrı bir etkinlik düzenleniyordu. Dönemin insanı yeni fikirlere ve çatışmalara açıktı. Bu durum o dönemde Owencılık türü ütopik düşüncelerin hızla yayılmasının nedenini de açıklar.

Thompson'un İngiltere incelemesinin gösterdiği şey, feodalizmden kapitalizme geçiş kavşağının özgün dinamiklerinin, köylülerin bilincinde yarattığı kıvılcımların önemidir. Eski feodal dönemin olumlu yanlarına duyulan özlem, kapitalizm içinde, vahşi sanayileşmeye karşı gelişecek kendiliğinden tepkilerin tomurcukları gibiydi. Demek ki ilkel sermaye birikim sürecinin hızı ve artı değerin oluşum ve dağıtım koşulları da geçmiş yapılara duyulan özlemin derecesini etkileyebilmektedir. O nedenle, bu kavşağın her ülkenin kendi özgün koşulları içinde ele alınması, sınıf bilincinin gelişiminde etkili olan tarihsel faktörlerin anlaşılmasında önemli olacaktır.

Giddens da aynı olguya vurgu yapar. Devrimci bilinci geliştiren şey tek başına sınıf çatışması değil, uyumsuzluk, çelişki (contradiction) içindeki sınıf çatışmasıdır. Bu da küçük ölçekli kırsal üretimden fabrika üretimine geçildiği tarihsel kesitlerde ortaya çıkar. Tek başına köyden kente hızlı göç yeterli değildir. Göçenlerin bilincini devrimcileştiren iki etkenden söz edilebilir. Bunlar işçilerin içine girdikleri endüstriyel yapı ile içinden çıktıkları tarımsal yapının özellikleridir. Eğer bu yapılar arasında bir uyumsuzluk varsa devrimcileşme olur, uyum varsa olmaz. Fransa'da işçi sınıfı radikalizminin önemli nedenlerinden birisi bu iki yapı arasındaki uyumsuzluktur. Çünkü sosyalist düşünceler kapitalizm ile geç feodalizm arasındaki çatışmalardan doğar. Fransa'da sol düşüncelerin uzun süredir devam etmesinin nedeni, geriye çeken feodalizm ile ileriye çeken kapitalizm arasındaki çatışmaların çözülememiş olmasıdır.

Aynı görüşe Legget'in de sahip olduğu söylenebilir. O da kırsal kesimden göçenlerin, kentsel ekonomi içinde en fazla derecede sömürüye maruz kalmaları bakımından, politik radikalizmin kaynağı olduklarını belirtir. Üstelik, İtalya'da olduğu gibi, kırdan göç edenlerin geri dönme olasılıklarının bulunmadığı ve göçenlerin işçi sınıfı kültürünü benimsemelerinin kolay olduğu örneklerde bu radikalizm daha kolay ve belirgin olarak ortaya çıkar (Winson A 1997). Bu durumda kırdan göçenlerin radikalizmi ba-

kımından, kentteki işçi sınıfının kültüründen söz edebilmek ve göç edenlerin geri dönme umutlarının bulunmaması koşulları da gerekir.

Leggett'in 1960'larda Amerika'da yaptığı araştırmalar kırsal kesimden kente iş bulmak amacıyla göç edenlerde sınıf bilincinin, kent içindeki endüstrileşmiş bölgelerde aynı amaçla hareket edenlere göre, daha militan karakterli olduğunu göstermiştir. Bunun nedeni muhtemelen bu insanların kentlerdeki daha marjinal ve kötü işlerde yaşam şansı bulabiliyor olmalarıdır. Benzer şekilde zenciler ve Polonyalılar'da da bilinç daha militandır. Oysa bu grupların endüstriyel bölgelere göç ederken beklentileri de daha yüksektir. Demek ki kötü yaşam ve iş koşullarıyla birlikte beklentilerin karşılanmaması, ayrıca bu grupların birbirlerine yakın yaşayarak iletişim kanallarını canlı tutmaları bilince militan bir karakter kazandırmaktadır (Leggett JC 1963 ve 1964). Kırsal kesimden gelip endüstri sektöründe iş bulan işçiler özellikle militan bir sendikası olan endüstriyel bir topluluk ya da sendikal ya da partili mücadelede başarılı olmuş bir endüstriyel topluluk içine girerlerse militanlaşırlar. Nitekim ABD'de endüstrileşmenin ilk yıllarında bu sürecin yoksullukla el ele gelişmesi radikal sınıf bilincine ve eylemlerine yol açmıştı. Kısacası toplumsal yaşantıda kır ekonomisinden endüstriye geçiş, yeni gelişmekte olan kapitalist yapıların bu gelişmeyi massedemediği bir ortamda radikalleşmeye yol açmıştır. Rusya'da 20. yüzyılın başında yaşananlar da bunun örneğidir. ABD'de 1929 tekstil krizindeki grevlere en fazla oranda katılanlar da tarım bölgelerinden göç etmiş işçilerdi (Leggett JC 1968: 62-79).

Geary de (1999) Thompson gibi Avrupa'da endüstriyel gelişmelerden en çok etkilenen zanaat dallarının en radikal sınıf eylemleri gösterdiğini, bu nedenle sınıf bilinci açısından endüstriyel ortamın özelliklerinin önemli olduğunu belirtir.

İlk sermaye birikim döneminin özgünlüğü dışında, endüstri ortamının yapısı da sınıf bilincini etkileyen tarihsel-

toplumsal bir faktördür. Örneğin Avrupa'nın her yerinde becerili el işçileri sonraki yüzyılda endüstriyel ve politik organizasyonlarda baskın biçimde yer almışlardır. Liman işçilerinin endüstriyel davranışı açık sendikalist eğilimler göstermiştir. Maden işçileri her yerde, daha yalıtık ve ama buradan kaynaklanan homojen karakterleri nedeniyle, ileri derecede dayanışmacı bir profil sergilemişlerdir. Endüstri ölçekli faktörler (ödeme sistemleri, denetim mekanizmaları, uzmanlaşma dereceleri gibi) sınıf eylemliği açısından önemli engeller yaratabilir. Ancak işyeri, endüstri dışı faktörler de etkilidir. Devletin yapısından ve devlet ile işçi sınıfının ilişkilerinden özel olarak söz etmek gerekir. Almanya'da işçilerin ev dışında zaman geçirdikleri pubların yoğunluğu işçi sınıfının politik mobilizasyonu bakımından çok verimli bir ortam oluşturuyordu. Yine Almanya'da 1920-30 arasında şirket evlerinde yaşayan ve şirket tarafından sigortalanmış merkez işçilerin hemen tamamı Nazileri destekliyordu. Güçlü dinsel kimliğin bulunduğu bölgelerde sınıf kimliğine ilişkin duygu olmakla birlikte sosyalist propagandanın etkisi sınırlı kalıyordu. Hollanda ve İtalya'da işçi sınıfı organizasyonu 1. savaş öncesinde dinsel hatlarla ayrılmıştı. Etnik kimlik önemliydi. Yine aynı dönemde Avusturya-Macaristan'da Çek ve Alman işçilerinin ayrı sendikaları vardı. Kısaca Avrupa'da sınıf kimliği hiçbir zaman istihdam koşullarının doğrudan bir refleksi olmadı. Ancak bu saptama, bu durumun değişmeyeceğini göstermez. Nitekim emperyal Almanya'da Hristiyan sendikalar artan biçimde endüstriyel çatışma ortamına girmişler ve sosyalist düşüncelerden etkilenmişlerdir. Bütün bunlar bize işçilerin sınıfsal kimliklerinin yanında, dinsel, etnik gibi farklı kimlik ve aidiyet kanallarının da bulunduğunu göstermektedir (Geary D 1999).

Parkin geleneksel olarak batılı toplumlarda sosyalizme bir uzaklık hatta nefret olduğunu belirterek, böyle bir ortamda sosyalist bilincin gelişiminin alt kültür oluşumuyla bağlantılı olacağını ileri sürer. Aslında alt kültürler çoğunlukla politik bir bağlantıya sahip değildir. Ancak yine de iki politik bağlantıdan söz edilebilir. Birincisi işçi sınıfı

topluluklarının homojenliğinden kaynaklanan ortak değerler sistemidir. Bu tip bir kültür, Geary'nin de söz ettiği gibi, farklılaşmamış bir endüstriyel temel üzerinde (örneğin maden işçiliği, uzak deniz balıkçılığı, tekstil sektörü gibi) yükselir. Üretim ölçekli bu zeminin ortadan kalkması ölçüsünde buradan kaynaklanan değerler sistemi de riske girer. Gruplar, ancak homojenlik zemininde egemen kurumlara karşı kendi değer ve normlarını üretebilirler. Parkin'e göre bu gruplarda egemen sistemin etkisi daha az olacaktır. Muhafazakarlık bu tür homojen alt gruplara giremeyenlerde tutunacaktır. Alt değerler sistemini yaratan ikinci nesnel olgu üretim ortamında işçilerin üretim organizasyonuna karşı yarattıkları kolektif deneyimlerdir. Böylece Marx'ın işaret ettiği gibi büyük üretim organizasyonları işçi sınıfı bilinci için zemin hazırlar. Bu nedenle endüstriyel alt kültür zayıf kalırsa muhafazakarlara destek büyük olur. Burada Parkin'in nesnel yapı ile egemen değerler sistemine karşı gelişecek alt değerler sistemini uyuşturma çabası görülüyor. Böylece işçileri egemen değerler sistemine karşı şu iki mekanizma koruyabilir: Birincisi homojen işçi toplulukları, ikinci de üretim ortamında ortaya çıkan alt kültür. Eğer işçi bu tür gruplar içinde değilse ya da küçük üretim birimlerinde çalışıyorsa muhafazakar kültüre karşı korunaksız olur. Kimi araştırmalar bu tezi destekler. Örneğin İngiltere'de işçi sınıfı bölgesinde yaşayan işçiler İşçi Partisi'ne daha çok oy verirler. Heterojen bölgelerde yaşayanlar kendilerini daha çok orta sınıf sayarlar. Fabrika büyüdükçe sol, küçüldükçe sağ tercih artar. Çünkü küçük işyerlerinde yönetim ve patronla yüz yüze temas olasılığı daha fazladır ve paternalistik ilişkiler belirgindir. Benzer şekilde madenciler, uzak deniz balıkçıları, gemi işçileri gerçekten de sosyalistlerin oy tabanıdırlar. Kadınlar arasında Muhafazakarlar'a oy verme oranı daha yüksektir. Bunun nedeni büyük ölçekli işyerlerinde çalışsalar bile, üretim ortamına daha geç girmeleri ve ev sorumluluklarını ağır biçimde halen taşıyor olmaları nedeniyle işyeri kültürünü daha zor benimsemeleri olabilir (Parkin F 1967).

Morris Batı'da sınıf bilincinin 1790'larda, özellikle 1795-1800 arasındaki kıtlık döneminde gelişmeye başladığını belirtir. Kıtlıkla birlikte artan emek sömürüsü, kırdan göç eden köylülerin karşılanamayan gereksinimleri, gerçek ücretlerdeki azalma, çalışma sürelerindeki uzama bunda etkili olmuştur. Özellikle uzun dönemli etkenler birikimli etki yaratır ve sonuç olarak kısa erimli etkilere zemin hazırlar. Yukarıda sözü edilen dönemdeki açlık ve kıtlık gibi sorunlar uzun dönemli birikimli bir etki göstermiştir (Morris RJ 1979: 38-52).

Amerika'da sınıf bilincinin zayıflığı bu ülkenin akışkan toplumsal yapısına bağlanır. Amerika göçle kurulmuş bir ülkedir. Ülkeyi kuranlar rüyalarını gerçekleştirmek için buraya gelmişlerdir. Fakat aynı zamanda, göçle bu ülkeyi kuranlar daha sonradan emek rekabeti nedeniyle yeni göçlere de karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla Amerika'da emek içinde oldukça hiyerarşik bir yapı ilk dönemlerden beri mevcuttur. Hiyerarşik yapıyı emek niteliği de etkilemiştir. En yüksek ücreti 1850'lerde Kuzey Avrupa'dan gelen ve genellikle orta ve üst düzey yönetici pozisyonları dolduranlar elde ediyordu. Güney ve Doğu Avrupa'dan gelenler becerisiz ve yarı becerili idiler ve ücretleri daha düşüktü. Amerika'da doğanlar ise profesyonel meslek sahibi olmak bakımından en şanslılardı. Becerisiz ve yarı becerililerin yükselme olanakları kapalıydı. 1930'larda sendikaların gelişmesi bile bu süreci değiştiremedi. Becerisiz olanlar sendikalardan bile dışlandılar. Dışlananlar binlerce değişik yapı içinde radikal eylemlerle yaşam koşullarını protesto ettiler. Hem göç yapısı hem de 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlayan kapitalist sanayi üretimi içindeki teknik işbölümü emek içindeki hiyerarşik yapıyı yaratan etkenlerdi. Ancak göç aynı zamanda, bu heterojen yapı içinde ideal eşitlikçi homojen bir toplumsallığın ortaya çıkacağı inancını da besliyordu. İtalyan ve Polonyalı köylü göçmenler için çalışma koşullarının güçlüğü önemli değildi. Onlar geldikleri yerlerde de zaten böyle çalışmışlardı. Ancak burada, bu yeni dünyada hiçbir adalet mekanizması yoktu. Oysa onların içinden çıktıkları

tarım yapısının geleneksel komün tarzı toplumsal ilişkilerinde bile böyle mekanizmalar tanımlanmıştı. Böylece bu tür göçmenler için sendikal mücadeleye katılmanın gerekçesi adalet talebi oldu. Amerikan işçi sınıfının bilincinin oluşumunda Katolik kilisesi de büyük etki gösterdi. Kilise o dönemde tutucu karakterine rağmen güç koşullar altındaki ailelere maddi ve manevi destek sunan sosyal bir kurum olarak çalıştı. Buna karşılık işçi sınıfı içinde sosyalist ve komünist bilincin gelişmemesi ve diğer partilerin kök salması için aktif tutum aldı ve sosyalistleri din düşmanı olarak niteledi. Göçmenler ve siyahlar sosyalistleri hep kendilerine uzak gördüler. Sosyalizmin destekçileri, kuzeyde yaşayan ve geleneksel zanaatkarlık becerilerini gelişen sanayiye kaptıranlar arasından çıktı. Buna karşılık komünistler militan mücadele yöntemleriyle Avrupalı göçmenler arasında sınırlı da olsa destek buldu (Aronowitz S 1973: 146-184).

ABD için geçerli bir diğer faktör etnik sorundur. Martinot (2000) Amerika'daki ırksal bölünmenin burjuvaziye ırk temelli ayrımcı emek politikaları uygulama şansı sunduğunu belirtir. Emeğin etnik temelli parçalanması Amerikan tarihinin karakteridir de denilebilir. 1930'lu yıllarda ABD'li sosyalistlerin işçi sınıfına birlik çağrısı yapmaları beyazlar arasında hiç yankı bulmamıştır. Çünkü bu çağrı, beyazlar açısından, siyah işçiler aleyhine elde ettikleri avantajların yitirilmesi anlamı taşıyordu. Marksistler açısından sınıfı bölmenin taktiği olarak görülen bu ırkçı emek politikalarının beyazlar için kültürel bir anlamı vardı. Çünkü onlar sınıf oluşumlarını bu ırkçı zihniyet zemininde tamamlamışlardı.

Logan İspanya'da sınıf bilincinin gelişiminin sınıflar arasındaki bariyerlerle ilişkili olduğunu belirtir. Ekonomik ilişkiler sınıflar arasındaki geçişkenliği azalttığında bunun politik çatışmaların artmasıyla sonuçlanacağını ileri sürer. Özellikle yüksek gelirli işçilerin ve orta sınıfların yükselme kanallarının tıkandığını hissetmeleri militanlaşmalarına ve politik açıdan radikalleşmelerine neden olur

(Logan JR 1977). İşçilerin kendi konumlarını geçici görmeleri ve yükselme beklentisi içinde olmaları sınıf bilincinin gelişimini engelleyen önemli faktörlerden birisidir. Amerika'da böyle bir durumun olduğu pek çok yayında işlenmiştir. Bu gibi durumlarda işçiler ekonomik eşitsizlikleri sınıfsal değil, kişisel nedenlerle açıklama eğiliminde de olurlar (Mayer KB 1955).

Kelley sınıf bilincinin oluşumunda nesnel sınıf konumunun yanında referans grup süreçlerinden söz eder. Bu, eşitlik ve aile, arkadaşlık ve iş ortamındaki konsensus konusundaki subjektif algıları kapsar ve işçilerde orta sınıf algısı yaratarak, objektif işçi konumu ile subjektif sınıf kimliği arasındaki bağın kopmasına neden olur. Referans grup süreçleri içinde bireyler kendi sınıf konumlarını, çevrelerindekilerin eğitim düzeylerini, mesleklerini ve gelirlerini de dikkate alarak değerlendirirler. Onlar için önemli olan kendilerine referans seçtikleri bireylerdir. Genellikle statünün çok yukarısındakiler, diğerlerini kendilerinin yukarısında ve çok aşağısındakiler de, diğerlerini kendilerinin altında görme eğilimindedirler. Bu nedenle çoğu insan kendisini orta sınıfa yerleştirir. Sınıf algısının temelini bireyin ailesi, arkadaşları ve iş arkadaşları oluşturur ki bunlar benzer sınıfsal konumda, tutumda, değerde ve yaşam tarzındadır. Ancak bu algılar referans grup algılarınca kırılır. Örneğin yüksek eğitimli birisinin düşük eğitim ve gelirli arkadaşı olabilir. Böylece referans grup süreçleri, bireylerin sınıfsal algılarını daha dar bir bölgeye sınırlayabilir. Ancak bu dar bölgede bireylerin nesnel sınıf konumları subjektif sınıf algılarını şekillendirebilir. Çünkü objektif sınıf konumu, referans grup süreçleri tarafından filtrelenmiştir.

Kelley'e göre bireylerin sınıf çatışması konusundaki algıları, 1) sosyal grupların birbirlerine karşıt taleplerinin ve bu karşıtlığın yarattığı çatışmaların objektif gerçekliğinin, 2) aile, arkadaşlar ve akrabalar arasındaki konsensusun bir ağırlıklı ortalamasıdır.

Özellikle aşağı sınıflarda üretim araçlarının mülkiyeti ve işyerindeki otorite durumu çatışmalara neden olur.

Buna karşılık burada da referans grup süreçleri devreye girer. Değişik toplumsal sınıflardan insanlarla, arkadaşlarla, akrabalarla temas sınıf konumu ile sınıf kimliği arasındaki varsayılan doğrudan ilişkiyi kırar, filtre eder. Böylece referans grup süreçlerinin ve materyalist güçlerin birleşik etkisi aşırı çatışmaları engeller. Aynı engel politik parti tercihinde de ortaya çıkar. Kendilerini daha çok orta sınıf içinde görenlerin politik parti tercihini de bu filtrasyon belirler. Bu durum, işçi sınıfının yaşam alanlarının homojenliğinin bozulmasının, hatta mevcut homojenlik içine kitle iletişim araçları üzerinden diğer sınıfların yaşam tarzlarının taşınmasının, bilinci nasıl bulanıklaştırdığını da açıklar.

Kelley Avrupa ülkelerinde yapılmış bir araştırmanın sonuçlarının referans grup süreçleri tezini desteklediğini belirtir. Araştırma bulgularına göre bireylerin önemli kısmı, hangi sınıfta yer alırlarsa alsınlar, kendilerini orta sınıf içinde görmekte, işçi sınıfıyla orta sınıf arasında orta düzeyde bir çatışmanın bulunduğunu belirtmektedirler (Kelley J 1995).

Sınıf bilincini etkileyen faktörlerden birisi de işçi sınıfının otoriteryen karakteridir. Lipsitz'in (1965) bu duruma dikkat çektiğini görüyoruz. Lipsitz, aşağı toplumsal sınıf bireylerinin politik olarak daha rijit ve az toleranslı olduklarını belirtir. Düşük eğitim, politik ve gönüllü kuruluşların çalışmalarına daha az katılım, daha az okuma, izole mesleklerde çalışma, ekonomik güvensizlik gibi faktörler bunun nedeni olabilir. Psikolojik düzeyde ise bu bireylerin kendilerine güvenleri daha azdır ve bu da tolerans derecesini düşürür. İşte bu bireysel ve psikolojik özellikler işçilerin devrimci bilinç unsurlarına kapalılığına, dışarıdan sarsıcı bir girdi olmadığı sürece, neden olabilir.

Sendikalaşma oranı ve bu orandaki değişiklik sınıf bilincine ilişkin bir gösterge olarak kullanılır. Son yıllarda hemen bütün Avrupa ülkelerinde sendikalaşma oranı azalmıştır. Buna karşılık İsveç ve Danimarka'da tersi olmuştur. Kimi yazarlar bu aykırılığı bu ülkelerdeki işçi sını-

fı militanlığına bağlarlar. Yani militan sendikal hareketler (örneğin çok grev yapan sendikalar), global ölçekli ters yönlü eğilimlere karşı, sendika üyelik oranını yükseltebilir (Bruce W 1995).

Kapitalist üretim ilişkilerindeki değişimin başka yapıların yanı sıra işçi sınıfı bilincini de etkileyeceği beklenmelidir. Öngen'in (2005) yazdıklarına atıfla şunları söyleyebiliriz: Kapitalizm içine girdiği yapısal ekonomik, toplumsal krizi aşmak için öncelikle birikim rejimini değiştirmektedir. Böylece Fordist birikim rejiminden post Fordist birikim rejimine geçilmektedir. Bu düzlemdeki değişim üretim ve emek süreçlerine ilişkindir. Teknolojideki gelişmelerin yardımıyla üretimin emeğe bağımlılığı azaltılmakta, emek ile teknoloji ilişkisi yeniden düzenlenmekte, bağlantılı olarak istihdam biçimleri değiştirilmektedir. Amaç, düşen kar oranlarının yükseltilmesidir. Değişime ilişkin ikinci boyut, toplumsal yaşamın, bu birikim rejimine denk gelecek şekilde yeniden yapılandırılmasıdır. Bireyin günlük yaşamının kontrolüne yönelik bütün operasyonlar bu başlık altına alınabilir. Üçüncü boyut ise değerler sisteminin, sınıf bilincinin, kültürel, ideolojik normların aynı amaç ve yönde değiştirilmesidir.

Şüphesiz yukarıda anılan operasyon burjuvazinin elinde tek yönlü bir hakimiyet ilişkisi biçiminde cereyan etmez. İşçi sınıfının aktif ve pasif direncinin operasyonun kazanacağı yön üzerinde etkisi olacaktır. Zaten bu nedenle, burjuvazi işçi sınıfının kontrolünü eline almak bakımından sosyal ve ideolojik-bilinç boyutları üzerinde özellikle durur.

Aslında, üretim ilişkileri kapsamında sözünü ettiğimiz ikinci ve üçüncü boyutlardan önce, üretim ve emek örgütlenmesinde gözlenen değişimin kendisinin doğrudan sınıfın yapısına ve bilinci üzerine belirgin etkiler yaratabilecek bir yapısal farklılık yarattığını söyleyebiliriz. Bu kapsamda birkaç önemli gelişmeden özellikle söz etmek gerekir:

Teknolojik gelişmenin hem üretim dizgesi hem de emek niteliği üzerinde önemli etkileri vardır. Teknolojik gelişme bir yandan üretim ortamındaki kimi iş bölmelerini ortadan kaldırmakta, böylece üretim hattında birleştirici bir etki yaratmaktadır. Diğer yandan emeğin beceri düzeyini ve çeşidini etkilemektedir. Beceri düzeyi kimi kez yeni teknolojiyi kullanacak şekilde artmak zorunda kalmakta, kimi kez de gelişen teknoloji emekgücünün becerisizleşmesini dayatmaktadır. Sonuç olarak emeğin teknoloji tarafından daha fazla derecede biçimlendirildiği bir süreç yaşanmaktadır. Emeğin çok yönlüleştirilmesi esnek üretim sisteminin en önemli stratejilerinden birisidir. Çok yönlüleşme çoğu kez niteliksiz işlerin birden fazlasının aynı işçiye yaptırılması anlamına gelir. Böylece talep dalgalanmaları karşısında işçileri departmanlar arasında kaydırmak, çalışma saatleri içinde işçiyi içinde çalıştığı üretim alanının her tür (bakım işleri de dahil) gereksiniminden sorumlu kılmak olanaklı olur.

Bütün bunların emeği teknolojiye ve üretime daha fazla oranda bağımlı kılan, boyun eğdiren gelişmeler olduğu açıktır. Esnek üretim, böylece, sömürünün derinleştirilmesi anlamına gelir.

Esnek üretim sistemlerine bağlı bir diğer önemli gelişme üretim ölçeğinin küçültülmesidir. Bu kimi zaman yeni teknolojilerin kullanılması ile ortaya çıkan bir gelişmedir. Kimi zaman da taşeronlaştırma gibi teknoloji dışı unsurlarla sağlanır. Özellikle stratejik olmayan üretim bölmelerinin geleneksel üretim yapısı dışına çıkarılmasının sermaye açısından emek direncinden kurtulmak gibi bir avantajı vardır. İşyeri ölçeğinde emek hacminin küçültülmesi bugün için, esnek üretim stratejisi bağlamında, emeğin sınıf savaşımını kontrol etmek açısından büyük avantajlar sağlar. İşyeri ölçeğinin küçülmesi işçilerin kendilerini sınıf içinde görmelerini engellemekte, sendikal çalışmaları zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak sınıfın siyasallaşma düzeyi azalmakta, işçi kendi küçük ortamında daha da bireycileşmektedir. Özellikle evde üretim, tele üretim gibi

yeni üretim biçimlerinin bu tür etkileri son derece belirgindir.

Taşeronlaştırmanın da katkısıyla işyeri ortamında oldukça hiyerarşik bir emek yapısı ortaya çıkar. Bu durum, farklı biçimlerde istihdam edilen (sözleşmeli/iş güvenceli, tam süre/yarı süre), farklı sistemlere göre ücretlendirilen (sabit ücret/performans ücreti), aynı işi yapsalar bile farklı statü konumları verilen (işçi/memur) işçilerin varlığından kaynaklanan tamamen nesnel bir sonuçtur.

Öte yandan, küçük ölçekli üretim, daha önce de sözü edildiği gibi, işyeri ölçeğinde işçi ile patron arasında paternalist ilişkilerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Bu durumda patron işçi tarafından bir tür ebeveyn pozisyonunda olmakta, bu ise sınıf aidiyeti düzeyindeki bilinç formlarının bile gelişmesini engellemektedir. Bir de buna bu tür bir ilişki biçiminin gelişmesini kolaylaştıracak özel istihdam stratejilerini eklemek gerekir. Örneğin, Global İşletme Yerel Emek (Nichols T, Suğur N: 2005: 165) kitabında sözü edildiği gibi, Türkiye'nin kimi çok önemli sanayi kuruluşları bile işçileri patronun memleketlerinden getirmektedir. Böylece hemşerilik ilişkileri sınıf ilişkilerinin önünü kesecek bir özel istihdam politikası olarak yaşama geçirilmektedir. Nitekim bu tür kuruluşlarda işçilerin sendikalaşma düzeyi daha düşüktür. Bunun nedeni hemşeri olunan patronun zaten kendilerini düşüneceği beklentisi, yanılgısıdır.

Öte yandan esnek üretim sistemi önemli oranda sözleşmeli istihdam biçimlerine dayanır. İşsizliğin arttığı bir ortamda sözleşmeli istihdam sınıf bilincinin her tür formunun önünü kesen doğrudan bir etken olarak devreye girer. Sözleşmeli işçi kendi sınıfsal kimliğinin farkında olsa bile bunun ötesine geçecek bilinç formları edinebilmesi, iş güvencesizliği nedeniyle, en azından tam süre çalışan işçileri göre, çok daha zor olabilecektir.

Bütün bunlar aslında teknoloji dışı unsurlar (bir anlamda olağan olmayan), üretim süreciyle ilgili politik yaptırımlar olarak, emeğin sınıf yapısını parçalayabilir, sınıf

dayanışma kanallarını güdükleştirebilir, sınıfın birlikte hareket kapasitesini ileri derecede sınırlandırabilir. Sınıf içinde düşmanca ilişkilerin ortaya çıkmasına neden olabilir.

Sınıf içi dayanışmayı ortadan kaldıran özel bir emek stratejisi olarak performans ücretinden ve kalite yönetiminden de söz etmek gerekir. İşçilerin ücretinin, ürettikleri hatasız parça sayısına bağlanması, bir yandan onları sermayenin üretim stratejilerine bağlar. Böylece işçi kendiliğinden, bu yeni mali yaptırım üzerinden, kendisini daha uzun ve daha yoğun çalışmaya adapte eder. Öte yandan da daha çok kazanmak için üretim hataların önlemeye ve üretimi geliştirmeye işaret eden daha çok öneri geliştirmeye çabalar. Böylece işçiler arasında patronun gözüne girmek ve daha çok kazanmak amaçlı, bir yandan da işçinin bütün fiziksel ve entelektüel enerjisini tamamen hareketlendirerek, onu iliklerine kadar sömüren bir üretim ortamı yaratılmış olur. Burası işçinin bilinç olarak tamamen kendisinden koptuğu ve her şeyini patrona teslim ettiği noktadır.

Esnek üretim sistemi çerçevesinde, emeği bilinç olarak da etkileyen faktörler arasında sermayenin küreselleşmesi de yer alır. Sanayi sermayesinin küreselleşmesi demek, üretimin emeğin en ucuz olduğu bölgelere kaydırılabilmesi demektir. Üstelik hizmet sektörünün ağırlığının artması, pek çok işin sanal ortamda yapılabilir ve/veya aktarılabilir, sipariş edilebilir hale gelmesi, sermayenin kazanç kapısını artırmak bakımından büyük olanaklar yaratmaktadır. Artık bilgisayar yazılım işlemleri, Avrupalı şirketler tarafından, daha ucuza çalışan Hintli bilgisayar mühendislerine sipariş edilmektedir. Bu gelişme emeğin uluslar arası dayanışmasını azaltan bir etki yaratmakta ve işçi sınıfı içinde milliyetçi eğilimlerin güçlenmesine yol açmaktadır.

Sınıf Bilinciyle İlişkili Somut Bulgular

Bu bölümde sınıf bilinci alanında yapılmış saha araştırmalarının sonuçlarını toparlayacağız. Değişik ülkelerde değişik zaman kesitlerinde yapılmış çok sayıda araştırmayı ele alacağız.

Ancak başlarken bir noktanın belirtilmesi önem taşıyor. Bu araştırmaların tümü kapitalist üretim ilişkilerini yaşayan ülkelerde yapılmışlardır. Bu bakımdan bir benzerlik sergilerler. Öte yandan, kabul edileceği gibi, her kapitalist ülkenin yapısı diğerlerinden farklılık gösterir. Farklılık, üretim ilişkilerinin özü aynı olsa da, bu ülkelerin toplumsal formasyonlarının farklılığından kaynaklanır. Bu da toplumsal formasyon yapısı içinde eklemlenen farklı üretim tarzlarından ve bunları oluşturan sosyal yapıların, kurumların ve ilişkilerin farklılığından ileri gelir. Ek olarak ülkelerdeki kapitalist üretim ilişkilerine gelirken yaşanan tarihsel deneyimler, sanayileşme süreçleri, tarımsal yapıların parçalanış biçimi, dini kurumların sınıfsal süreçler karşısında takındıkları tavırlar, bütün bunlar da sınıfın bilinç yapısını derinden ve farklı biçimlerde etkileyebilmektedir.

Bundan dolayı örneğin, birbirlerine çok yakın coğrafyada konumlanan, gelişmişlik düzeyi, nüfus büyüklüğü ve yapısı bakımından birbirinin çok benzeri olan İskandinav ülkelerinde, sınıf bilinci araştırmaları, sınıfın mücadele kapasitesi açısından önemli farklılıklar saptayabilmektedir.

O nedenle, sınıf bilinci konusunda geleceğe ilişkin dersler çıkarabilmek, bilincin gelişim dinamiklerini, bu dinamikler üzerinde etkili olan faktörleri saptayabilmek için uluslar arası verilerin öğreticiliğinin sınırları olduğunu kabul etmek gerekir. Bu konuda en iyisi ulusal ölçekli araştırmalar yapmak, yani somutluğu ulusal ölçekte kurmaktır. Bir başka deyişle, sınıf bilinci, sınıf alanındaki diğer pek çok konuya göre, çok daha fazla oranda ulusal özgünlük gösterir. Bu saptama, Türkiye'deki sınıf bilinci ve mücadelesi dinamiklerini anlamak ve bu dinamiklere

müdahale etmek bakımından diğer ülke deneyimlerinin yararlı etkisinin sınırlı olduğu anlamına gelir. Sınıf bilinci konusunda, Türkiye ancak Türkiye'den bakılarak tam olarak çözümlenebilir.

Şüphesiz bu saptama diğer ülke deneyim ve verilerinin tamamen işlevsiz olduğu anlamına gelmez. En azından genel çerçevenin çizilebilmesi açısından böyle bir ölçeğe de gerek vardır. Bu bölüm bu ihtiyat ve amaçlarla ele alınmıştır.

Bir diğer sorun, sınıf bilincinin zaman içinde, kendisini etkileyen faktörlerin değişimine bağlı olarak değişmesidir. Dolayısıyla aktarılacak araştırma bulgularının geçerliliği önemli oranda yapıldıkları zaman kesiti ile sınırlı olacaktır.

Burada kullanacağımız ampirik alan araştırmalarında sınıf bilincinin değişik boyutları ele alınmıştır. Örneğin kimileri sınıf aidiyetini, kimileri sınıf mücadelesi dinamiklerini, kimileri de devrimci sınıf bilincini sınıf bilinci olarak incelemişlerdir. Bu araştırmaların sonuçlarının genellenmesi açısından bir zorluğu da bu durum yaratır. Ve son nokta olarak ölçek meselesine dikkat çekmeliyiz. Elde edebildiğimiz araştırmaların tümü sınıf bilincini mikro ölçekte ölçen araştırmalardır.

1. Nesnel sınıf konumuyla sınıf bilincinin uyumu

Wright'ın (1989) 1980'lerin sonunda ABD ve İsveç'te gerçekleştirdiği ampirik araştırmanın sonuçları şöyle özetlenebilir: İşçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çelişkili sınıf konumlarından birisi, yani burjuvalara en yakını olarak ele alınan uzman yöneticiler için, sınıf bilinci, her iki ülkede de kapitalist forma oldukça yakındır. Her iki ülkede de kapitalistlerin sınıfsal tutumları benzerdir. Bununla birlikte İsveç işçilerinin antikapitalist tutumları daha belirgindir.

Bu sonuçların da gösterdiği gibi sınıf bilinci açısından nesnel sınıf konumunun belirleyici bir önemi vardır. Çünkü toplumsal formasyonları farklılık gösteren iki ülkede

sınıf bilinci haritası temel olarak benzerdir. Nesnel konumun bilinci etkilemesi, bu konumun bireylerde ortaya çıkardığı beklentiler, çıkar güdüleri bakımından olağandır. Ancak sınıf bilinci bakımından bu iki ülke işçi sınıflarının farklılık gösterdiği de anlaşılmaktadır. ABD'de burjuva bilinç özellikle çelişkili sınıf konumlarına derinlemesine işlemiş, daha doğrusu burjuva sınıf bilinci orta sınıf ideolojisi haline gelmiş durumdadır.

İsveç'te ise, orta sınıf kendisini bilinç olarak burjuvaziden ayırmış durumda iken, işçi sınıfı da orta sınıftan ayırmıştır. Bilinç yapısındaki bu sınıfsal ayrışmaların iki ülke arasındaki farklılığını, nesnel sınıf yapılarının dışında, bu yapıların belirlediği zemin üzerinde hareket eden politik aktörlerin ve başka tarihsel faktörlerin etkisinde aramak akla uygundur.

İngiltere'de hareketsiz orta sınıf üyelerinin (yani ebeveyni de orta sınıf üyesi olanların), hareketsiz işçilere göre kendilerini daha fazla oranda orta sınıfa ait hissettikleri bilinmektedir. Yukarı sınıflara doğru (ebeveynlerini aşağıda bırakarak) hareket eden bireylerin subjektif tercihleri objektif sınıfsal konumlarıyla daha uyumludur. Aşağı doğru sınıfsal hareket içinde olan bireylerde bu uyum daha azdır. Hareketsiz orta sınıf üyeleri hareketsiz işçilere göre daha çok oranda Muhafazakarlar'ı desteklemektedir. Aşağı hareketli bireylerin tercih ettiği parti yeni sınıfsal konumlarıyla daha uyumludur. Yukarı hareket edenler, babalarının parti tercihi ne olursa olsun daha çok oranda Muhafazakarlar'ı tercih etmektedir. Babalarının partisi ne olursa olsun aşağı hareket edenler, hareketsizlere göre, Muhafazakarlar'ı daha az, İşçi Partisi'ni daha çok desteklemektedir. Ancak, mobilizasyon ne yönde olursa olsun ebeveynlerin siyasal tercihi etkili olmaya devam etmektedir. Yukarı doğru hareket edenler arasında daha çok Muhafazakarlar'ı destekleyenler babaları muhafazakar olanlardır. Aynı şekilde daha çok İşçi Partisi'ni destekleyenler babaları İşçi Partili olanlardır. Orta sınıf içinde, aşağı hareket edenler arasında İşçi Partisi'ne kayma belirgindir. Hareketsiz orta sınıflılarda ise böyle bir kayma çok daha

az belirgindir. Yukarı hareket durumunda ise durum farklıdır. Yukarı hareket eden işçiler arasında da Muhafazakar Partiyi tercih edenler vardır. Ama bunların oranı, aşağı hareket edip İşçi Partisi'ni tercih eden orta sınıf bireylerinin oranına göre daha azdır (Abramson PR, Boks JW 1971)

Objektif ve subjektif sınıf konumlarının ilişkisi bakımından dört toplumsal konum ortaya çıkar: İşçi olup kendisini işçi olarak hissedenler (İİ), işçi olup kendisini orta sınıf hissedenler (İO), orta sınıfta olup kendisini işçi hissedenler (Oİ), orta sınıfta olup kendisini orta sınıf hissedenler (OO). Objektif olarak bulundukları sınıfa göre kendilerini diğer sınıfta görenlere karşıt sınıfsallık, objektif konumlarıyla algıları uyumlu olanlara da uyumlular denir. ABD'de politik tercihi belirleyen şey objektif sınıf konumundan daha çok bireyin kendisini hangi sınıfın içinde gördüğüdür. Kendisini işçi olarak görenler, sınıfsal konumlarından bağımsız olarak demokratlara, tersine, kendisini orta sınıf olarak görenler de cumhuriyetçilere yaklaşırlar (Eulau H 1956).

Çok değişkenli analizler kocanın sınıfsal konumunun, kadının sınıf kimliği üzerinde, kadının kendi sınıfsal konumundan daha fazla oranda belirleyici olduğunu gösteriyor. Bu sonuç kadının eğitimi, yaşı, çalışma biçimi kontrol edildikten sonra da geçerli. Örneğin tam süre ya da yarı süreli çalışan kadınlarda erkeğin sınıfsal konumunun belirleyiciliği aynı derecede. Erkeklerde ise sınıf kimliğini erkeğin sınıfsal konumu belirliyor. Yüksek eğitimli olmak her iki cinste de sınıf kimliğini erozyona uğratıyor (Baxter J 1994).

Güney Kore'de yapılan bir araştırmada sınıf bilinci iki boyutta ölçülmüştür. Bunlardan birisi şirket karşıtı, diğeri ise sosyal demokrat bilinç olarak tanımlanmıştır. Şirket karşıtı bilinç ölçümü için şu dört ifadeye işçilerin ne kadar destek verdikleri saptanmıştır: 1- Mülkiyet spekülasyonunu önlemek için toprak mülkiyeti sınırlanmalıdır. 2- Büyük işletmeler (tekeller) Kore toplumunda aşırı bir güce

sahiptirler. 3- Şans verilirse işçiler kendi işyerlerini patronlar olmadan daha etkili biçimde yönetebilirler. 4- Yönetim işçiler tarafından seçilirse, işyerinin verimliliği artar.

Sosyal demokrat bilincin ölçümü için ise şu ifadeler kullanılmıştır: 1- Mülkiyet spekülasyonunu önlemek için toprak mülkiyeti sınırlanmalıdır. 2- Kore'de bazı kişiler bireysel yeteneksizlikleri nedeniyle güçsüzdür. 3- Grev sırasında işçilerin işten atılmasını yasaklayan bir yasa çıkarılmalıdır. 4- Devlet çocuklara bakım olanakları sağlamak için finansman sorumluluğunu üstlenmelidir.

Sonuçlara göre sınıflar arasında işçi sınıfı bakımından zayıf bir polarizasyon vardı. Ancak araştırma kapsamına büyük patronlar alınmamıştı. İşçilerin ise bilinci daha güçlüydü. Sosyal demokrat bilinç açısından en yukarıdaki sınıf orta sınıftı, onu işçi sınıfı izliyordu. Kapitalistler en arkadaydı.

Şirket karşıtı bilinç kapitalistlerden işçilere doğru artıyordu. Merkez işçilerin bilinci çevre işçilerden daha yüksekti. Çevredeki işçiler kentsel küçük burjuvaların bilincine sahipti. Şirket karşıtı bilinç açısından yöneticiler en tutucu olanlardı. Büyük patronlar en düşük şirket karşıtı ve sosyal demokrat bilince sahipti. Yaşlıların bilinci daha yüksekti.

Büyük şehirlerde yaşayanlar şirket karşıtı bilinç açısından küçük yerlerde yaşayanlardan farksız olsalar da, sosyal demokrat bilinç açısından daha yüksek konumdaydılar. Kore'de işçi sınıfının bilinç düzeyinin düşüklüğü hızlı kentleşmeye, bu nedenle de küçük burjuvaziyle sınıfsal bağların kopmamış olmasına bağlanmıştır. Ayrıca işçi sınıfının merkez ve çevre olarak bölünmüş olmasının etkileri vardır. Buna karşılık etnik ve dinsel parçalanmanın olmayışı bir avantajdır (Jee J 1997).

Bireylerin subjektif sınıfsal konumlarını değerlendirmeleri de bir takım değişkenlere bağlıdır. Fried'ın bildirdiğine göre ABD'de eğitimli ve daha yüksek sınıfsal kökene sahip bireylerin subjektif sınıfsal algıları objektif konumla-

rıyla daha uyumludur. Bu anlamda daha gerçekçidirler. Hatta ebeveynlerin nesnel sınıfsal konumu, yani sınıfsal köken, bireylerin subjektif sınıf algıları üzerinde daha belirleyicidir. Yüksek sınıflarda tutumların çoğu kez ideolojik bir temeli vardır. Aşağı sınıflarda ise bireyler grup oryantasyonunu kabul ederler ve kendilerini grup içinde anlamlandırırlar. Bu sınıflarda ayrıca referans grupların da etkileri vardır. Yüksek sınıflarda tutumlar dünyayı değiştirmenin aracı iken, düşük sınıflarda grup kimliği ve birliği oluşturmanın aracıdır. İşçi sınıfı bireylerinin daha kendi içine kapalı, otoriteryen, etnosentrik, tutucu olduğunu bildiren yayınlarda bu gibi özelliklerin bu bireylerin içinde yaşadıkları koşullara bağlı olarak ortaya çıktığı belirtilerek, kendilerini güvende hissetmelerine yaradığı ve kendilerine değer verilme isteklerinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. İşçi sınıfının kendi içine kapanan tutumu kendi içinde destekleyici mekanizmalar geliştirme isteğinden, bir tür savunma refleksi olarak, kaynaklanır. İşçi sınıfı yaşamı, bir bütün olarak, yaşanan olumsuzlukların etkisinin sınırlanmasına dayanır (Fried M 1973: 191-210).

Almanya'da Wright'ın sınıf şeması kullanılarak yapılan bir araştırmaya göre beceri ile bilinç arasında doğrusal bir ilişki yoktur. Ama, becerisiz işçilerin işçi sınıfı bilinci yüksek iken, becerili olanlarınki daha fazla oranda kapitalist bilince yakındır. Bu bakımdan beklentilerle ters bir durum yoktur. Kapitalist konumdakilerin bilinci, çalıştırdıkları işçi sayısıyla orantılı biçimde kapitalist tarafa doğru kaymaktadır. Yüksek eğitimliler ise nesnel olarak kapitalist konumda olmasalar da işçi bilinci bakımından ortada bir yerde bulunmaktadır. Beyaz yakalıların yönetsel konumlarının yükselmesi kapitalist bilince yaklaşmalarına neden olmaktadır. El işçileri soldadırlar ve bilinç olarak oldukça homojen bir yapı sergilerler. Ancak fabrika ortamındaki ustabaşılar bile ideolojik olarak kapitalistlere sağa yaklaşmaktadır. Araştırmacılar buradan hareketle şöyle bir yorum yapmışlardır: Almanya'da hizmet sektörünün genişliği, sermaye ile emek arasındaki polarizasyo-

nu zayıflatıcı bir etki gösterir. Çünkü sivil sektördeki emekçiler kamu hizmeti kapsamındadır ve bu da sosyal haklar nedeniyle bilinçlerini bulanıklaştırıcı bir etki gösterir (Holtmann D, Strasser H 1990: 4-9).

2. Bilincin sınıfsal kökenle ilişkisi

Sınıf içindeki bireylerin eylemleri acaba objektif sınıfsal konumlarıyla mı, yoksa geçmişteki deneyimleriyle mi açıklanabilir ?

Wright ve Shin'in (1988) İsveç ve Amerika bulguları sınıf talepleriyle ilişkili bilinç boyutunun, geçmiş sınıfsal deneyimlerden (sınıfsal kökenden) değil (Thompson'un aksine), daha fazla oranda mevcut sınıf konumundan etkilendiğini gösteriyor. Buna karşılık geçmiş sınıfsal deneyimler, sınıf kimliği (bireylerin kendilerini bir sınıfa ait görüp görmemeleri) üzerinde, şimdiki sınıfsal konuma göre daha fazla oranda etkilidir. Sınıf kimliği ve şimdiki sınıfsal konum sınıf talepleriyle tanımlanan bilinç üzerinde belirgin derecede etkilidir. Ancak burada da sınıfsal kimliğin etkisi daha belirgindir. Bir önemli nokta da saptanan bu bulguların İsveç'te Amerika'ya göre daha belirgin olmasıdır. Bu İsveç'teki emek hareketinin güçlü geleneğiyle ilişkili olabilir. Sonuç olarak, sınıfsal deneyimler (ki bu araştırmada sınıfsal kökenle ölçülmüştür) sınıf bilincinin kültürel boyutu üzerinde, sınıfsal konuma göre daha önemli derecede belirleyicidir. Buna karşılık şimdiki sınıfsal konumun etkisi dar kapsamlı sınıfsal talepler üzerinde belirgindir. Sınıf kimliği (aidiyeti-identity) bireyin kendi sınıfsal geçmişi tarafından belirlenirken (daha fazla oranda), talep boyutlu sınıf bilinci bireyin kendi sınıfsal konumuna bakışıyla ilişkilidir. Bu nedenle süreçsel ekol sınıf bilincindeki ve sınıfsal davranışlardaki değişim açısından süreci vurgularken haklı olabilir. Uzun dönemli özgeçmiş deneyimi bireylerin içinde yaşadıkları sınıfa karşı aidiyet geliştirmelerini belirlerken, şimdiki sınıfsal konum şimdiki sorunlara yönelik tutum almayı biçimlendirir. Böylece yapısalcı ve süreçsel (tarihselci) ekoller bir noktada buluşmuş olurlar

3. Hangi sınıflarda bilinç daha güçlü ?

Hizmetler sektöründe yapılan bir araştırmaya göre, gelir, eğitim ve ırk gibi değişkenlerin kontrol edilmesinden sonra, bu gruplarda sınıf bilinci işçi sınıfına göre daha zayıftır. Ayrıca daha entelektüel mesleklerde (hekimlik, hemşirelik, öğretmenlik gibi) işçi sınıfı bilinci daha belirgindir. Bu sınıflar, özellikle, şirketlerin tüketicilerin ve işçilerin emeği üzerinden kazanç elde ettiğini ve işçilerin, işyerlerini, patronlar olmasa da yönetebileceğini düşünürler. Bu öğe sınıf çatışmasının dillendirilmesi olarak bile değerlendirilebilir (Jones AW 2001).

4. Sendika ve parti örgütlenmesinin bilinç üzerindeki etkisi

İşçilerin sınıf bilincinin gelişimi bakımından üye oldukları sendikanın siyasal yaklaşımı önemlidir. Sendika pratik bakımdan üst düzey bir eylemlilik sergilese bile siyasal yaklaşımı yoksa, işçilere, işçilerin yaşadıkları ekonomik, sosyal sorunların ülkenin genel ekonomik durumuyla bağlantısını kuran eğitim vermiyorsa, işçiler arasındaki sınıf bilinci düşük olmakta ve işçiler yaşadıkları sorunları işyeri yönetiminin kötülüğüyle açıklamak eğilimi göstermektedir. Kanada'da yapılmış bir araştırmanın ortaya koyduğu bulgular bunlardır. Araştırmanın yapıldığı bölgede Westinghouse firmasının bir buzdolabı fabrikası kapatılmış, buna karşılık işsiz kalan işçiler suçu yönetime yüklemişlerdir. Ancak bu araştırmada saptanan bu ideolojik bulanıklığı bütünüyle sendikanın sığ politikalarına bağlamak yanlış olur. Çünkü bölge temel olarak tarım bölgesidir ve Anglikan Presbiterian kilisesinin değerleri (ki bunların bireysellik olduğu belirtilmektedir) hakimdir. Bu araştırma, dışsal toplumsal değerlerin, sınıf bilincinin oluşumunda, fabrika kapatmanın içsel etkisini ortadan kaldırıcı ve belirleyici bir etki gösterdiğini de ortaya koymaktadır (Winson A 1997).

İngiltere'de 1950'lerde uygulanan refah politikalarının işçi sınıfında ve özellikle kadın işçilerde orta sınıf eğilimlerini güçlendirdiği görüşü vardır. Ancak biliniyor ki o yıllarda kadın ve erkekler arasındaki ücret farklılığı önemli derecede azalmamıştır. 1940 yılında kadınlar erkeklerin %42'sini kazanıyordu, 1946 yılında bu oran yalnızca %55'e yükseldi. Bu nedenle kimi yazarlar da, işçi sınıfında orta sınıf bilinç unsurlarının yaygınlaşmasının esas nedeninin, İşçi Partisi'nin sınıfla temas edecek politikalar üretememesi olduğunu belirtirler (Brooke S 2001). Beackson ise partinin işçi sınıfı karşısındaki yetersizliğini işçi sınıfının içeriğinin zenginleşmesine bağlar. Giderek İşçi Partisi'nin değişik organlarında orta sınıf kökenliler artmıştır. Bunlar partiyi daha az oranda (işçilere göre) işçi sınıfının partisi olarak tanımlarlar (Beackson S 1976). Böylece, parti işçi sınıfından uzaklaşırken, içi de işçi olmayan unsurlarla dolmuş ve bu ilk belirtilen süreci belirginleştiren bir etki yaratmıştır.

5. Bilinç ve değerler üzerinde kuşaksal kaymanın etkisi

Bireylerde sınıf bilinci de içinde olmak üzere değerlerin ortaya çıkışı hakkında iki kuram ileri sürülür. Bunlardan ilki kıtlık kuramıdır. Buna göre ekonomik sıkıntı ve kriz dönemlerinde materyalist değerler öne geçer. Kıtlık kuramı daha çok kısa erimli değer değişimlerini açıklar. İkinci kuram ise kuşaksal yer değiştirme kuramıdır. Bunu ilk kez Inglehart ortaya atmıştır. Genç kuşakların farklı sosyalizasyon deneyimlerinin etkisiyle zaman içinde postmateryalist değerlerde artış olacağını ileri sürer. Bu ikinci teori değerlerdeki uzun erimli değişimi açıklamak için daha elverişlidir. Avrupa ülkelerinin tümünde 1990'ların sonuna kadar postmateryalist değerlerde artış olmuştur. İngiltere ve Fransa'da ise 1970 ve 1980'lerin ortasına denk gelen resesyon dönemlerinde materyalist değerler yükselmiştir. Ancak ana eğilim postmateryalist değerlerdeki artış yönündedir. Almanya'da bile, iki Almanya'nın birleşmesinden sonra yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen, genel olarak materyalist değerler azalmış

ve postmateryalist değerler artmıştır. Genç kuşaklar yaşlı kuşaklara göre daha postmateryalisttir ve kuşaklar yaşlandıkca materyalist olmamakta, tersine kendi içlerinde de daha fazla oranda postmateryalist değerlere kaymaktadır. Bu eski kuşaklar için de geçerlidir. 1970-1990 arasındaki dönemde bütün Avrupa'da, enflasyondaki artışa (ki materyalist değerleri uyarması beklenir) rağmen postmateryalist değerlerde artış olmuştur. Ancak enflasyon hızındaki artışa kısa erimde materyalist değerlerdeki bir yükselme eşlik etmiştir. O halde, en azından 1980'lerden başlayan dönem için, gerçekten de uzun erimli postmateryalist yönelimi kuşaksal değişim, kısa erimli materyalist eğilimleri de ekonomik zorluklar açıklamaktadır. Kısa erimli değişimde işsizliğin de benzer bir etkisi vardır. Nitekim eski sosyalist ülkelerde işsizlik artarken materyalist değerler yükselmiştir (Inglehart R, Abramson PR 1994).

6. İş ilişkilerinin ve işyeri ortamının bilinç üzerindeki etkileri

Simpson ve arkadaşları sınıf kimliği için sosyoekonomik-sınıfsal konumun yeterince açıklayıcı olmadığını, sınıf kimliğinin daha çok işyeri ve işin mesleki boyutlarından kaynaklanan bir olgu olduğunu düşünürler. Erkekler için el emeğiyle çalışmak, denetlenmek, sendika üyeliği ve kendi kendine istihdam durumu sınıf kimliğini belirler. Kadınlarda ise kadın tipi bir işte çalışmak, sendika üyeliği ve emeğini satıyor olmak sınıf kimliğini geliştirir. Böylece iş ortamına ilişkin değişkenler erkeklerde daha belirgindir. Bunun nedeni erkeklerin sınıf kimliğinin endüstrileşme süreci boyunca gelişmiş olmasına karşın, kadınlarda hizmet sektörü içinde istihdama katılmış olma gerçeği olabilir. Buna karşılık kendi hesabına çalışma orta sınıf kimliğini geliştirir. Çünkü bireye otonomi ve mülkiyet hakkı verir. Meslekle ve işyeriyle ilişkili değişkenler sınıf kimliğini sosyoekonomik değişkenlerden bağımsız olarak etkiler (Simpson IH, Stark D, Jackson RA 1988).

Madencilik, gemi yapımı gibi sektörlerde işçiler endüstrinin gereği olarak kendi içlerine kapalıdırlar. Sonuçta ortak bir bilinç yapısı oluşur. Gerçi son yıllarda bu küçük ve izole üretim toplulukları da daha büyük kentsel yapılarla temas etmeye başlamıştır ve bu durum onların iç yapılarını kırıcı etki göstermektedir. Buna karşılık, büyük fabrikalarda, kütle üretimi yapan teknolojilerin kullanıldığı, yüksek derecede özelleşmiş, yineleyici, otonom olmayan karakterli işlerde çalışan işçiler için işyeri yaşamın merkezinde değildir. Bu tür işlerde iş yalnızca gelir elde etme aracı olarak görülür. Kullanılan teknoloji ve işin niteliği işçilerin üretim ortamında birbirleriyle temasını engeller, arkadaşlık toplulukları oluşmaz. Buralarda sınıf bilinci daha düşüktür. İşçi için sendika bir hizmet kurumudur, sosyal bir hareketin temsilcisi değildir (Lockwood D 1975: 17-22).

Subjektif sınıf algısında, bireyler açısından mesleki prestij, eğitim, beceri, gelir, iş ortamındaki otonomi gibi kriterlerin, mavi yakalı-beyaz yakalı gibi daha Marksist kriterlere göre daha belirleyici olduğunu ortaya koyan araştırmalar vardır (Jackman MR 1979).

İngiltere'de yapılan kimi araştırmaların ortaya koyduğu bulgulara göre, bireyler kendilerini daha çok işçi sınıfı içinde (toplamın üçte ikisi) görmesine karşın çatışmayı yöneticilerle çalışanlar arasında değerlendirmekte ve bu çatışmayı da kendi dışlarında görmektedir. Bu anlamda İngiliz toplumunun çoğunluğu kendisini işçi olarak görse de Marksist anlamda bir sınıf bilincine sahip olmadığı açıktır. Ya da sınıf bilincini belirleyen unsur üretim ilişkileri değil de üretimdeki dar iş ilişkileridir (Savage M 2000: 35-38).

Rosendhal de İsveç için benzer değerlendirmeleri yapmış ve sınıf bilincini esas belirleyen unsurun iş ortamındaki ilişkiler olduğunu belirtmiştir. İşçiler çelişkileri önemli oranda işyeri ortamına ilişkin olarak algılarlar. Belki de bu durumda, iş dışındaki yaşam alanlarının eski içine kapalı yapıdan kurtulmuş olmasının ve farklı sınıfla-

rın benzer mekanları kullanıyor olmalarının da etkisi vardır (Rosendhal M 1985: 158-160).

Rosenberg daha 1953 yılında yazdığı bir makalede sınıf bilincini yaratan faktörlerden birisinin endüstriyel organizasyondaki güç yapısı olduğunu, sınıf çatışmasının işçinin bir başkasından emir almaya başlamasıyla başladığını belirtmiştir. Emir almanın kişinin hoşuna gitmediğini, ancak bu dolayımla ortaya çıkan tepkinin, yöneticilere yönelik olmak nedeniyle, sınıf ilişkilerinin özünü gizleyen bir etki yarattığını da eklemiştir. Öte yandan sınıfsal olarak benzer konumda olup, farklı beceri ve buna bağlı olarak işyeri ortamında farklı statülerde yer alan bireylerin de kendilerini yalancı olarak farklı konumlara yerleştirmeleri sık rastlanan bir durumdur. Bir işyerinde uzun süredir çalışıyor olmak sınıf bilincini körelten ve işyerine aidiyeti geliştiren bir etki gösterebilir. Sınıf aidiyetini etkileyen bir diğer faktör bireylerin birden fazla topluluğun üyesi olmalarıdır. Örneğin sınıfsal ilişkilere ek olarak akrabalık ilişkilerinin varlığı böyle etki eder. Sınıfların yaşam biçimleri ve yaşamsal olanakları arasında farklılık olması da bireyi kendi sınıfına ait kılar. Milliyetçilik sınıfsal aidiyeti arka plana iterken, medya genellikle sınıf bilincini köreltici etki gösterir (Rosenberg M 1953).

İşyeri ortamındaki paternalist ilişkilerin sınıf bilincinin gelişimini engellediği bilinmektedir. Bu tür ilişkiler daha çok eğitim düzeyi düşük, kırsal kökenli işçilerin çalıştığı işyerlerinde ortaya çıkar. İşçiler patronlara, kendilerine iş verdiği için minnettarlık duyarlar. ABD'de siyahların ve sendika üyelerinin yüksek derecede sınıf çatışması bilincine sahip olduklarına ilişkin bulgular mevcuttur. İşten memnun olmama da bilinci artıran bir etkendir (Zingraff R, Schulman MD 1984). Aslında Japon üretim tarzının hedeflediği de bir bakıma budur. Yani işyerinde paternalist ilişkiler üzerinden sınıfsal çatışmaları azaltmak ve sendikayı işçiler açısından gereksiz hale getirmek.

Yapılan işin niteliğinin bilinci etkilediğine ilişkin savlar vardır. Örneğin beyaz yakalıların işinin rutinizasyonu,

mavi yakalılardaki Taylorizasyon ve zanaat işlerinin rasyonalizasyonu sınıf bilincini yaratıp, radikalleştirecektir. Ancak araştırmaların sonuçları, sınıf bilincinin bütün boyutlarıyla bu tür anlamlı ilişkiler göstermemektedir. Vallas'ın yaptığı araştırma, işyeri ortamındaki yönetsel kontrolün artmasıyla, yöneticilerin çıkarlarının işçilerinkiyle zıt olduğu yönündeki sınıf karşıtlığı bilincinin arttığını göstermiştir. Ancak aynı etken sınıf bilincinin diğer üç bileşeniyle (sınıf aidiyeti, yani kendisini işçi sınıfına ait hissetme durumu; işçi kontrolünü destekleme ve militanlık, yani işçi sınıfının geleneksel silahı olan greve katılma konusunda gönüllülük) ilişkili bulunmamıştır. Buna karşılık bu bilinç bileşenleriyle dışsal faktörlerin (yani çalışma koşulları, mesleki belirsizlik ve destekleyici olmayan denetim biçimi gibi) ilişkisi daha belirgin bulunmuştur (Vallas SP 1987).

Esnek üretim ilişkilerinin sınıf bilincini, sendikalaşmayı, işçilerin siyasallaşmasını engelleyici olacağı konusu üzerinde daha önce durulmuştu. Türkiye'de Seydişehir alüminyum fabrikasında yapılan bir araştırmanın (Berber Ö 2005) bulguları bu beklentiyi doğrulamaktadır. Veriler taşeron-kamu işçisi olma ayrımının sınıf bilincinin değişik parametreleri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, işçiler açısından etnik kimliğin işçi kimliğinden daha önemli olmasıdır. Taşeronluk-kamu işçisi olma ayrımı işçiler arasında gerçek bir çelişki yaratmaktadır. Taşeron işçiler kendi çıkarlarının kamu işçileriyle kesinlikle ayrı olduğunu belirtmektedir. Taşeron işçilerin %60'ı kamu işçileriyle aralarındaki sorunların ortak hareketi engellediğini düşünmektedir. İşçilerin geneli için Türkiye'nin önemli çelişkisi zengin/yoksul, laik/dinci, Türk/Kürt ve en nihayet işçi/işveren kesimleri arasındadır. Kamu işçilerinin %70'i, taşeron işçilerin de %30'u işçi ve işverenlerin çıkarlarının ortak olduğunu düşünmektedir. Taşeron işçilerin hiçbirisi sendikalı değildir. Kamu işçilerinin %60'ı, taşeron işçilerin %94'ü Türkiye genelinde özelleştirme uygulamalarından yanadır. Kamu işçilerinin bu tutumunun nedeni verimlilik

artışı beklentisi iken, taşeronların özelleştirme taraftarlığının nedeni kamu işçileriyle aralarındaki eşitsizliğin azalacak olması yönündeki beklentileridir. Ek olarak taşeron işçilerin %90'ı kendi işletmelerinin de özelleştirilmesini savunurken, kamu işçilerinin %63'ü buna kesinlikle karşıdır.

Nichols ve Suğur, kendi yaptıkları araştırmalarının bulguları çerçevesinde geçici işçileri çalıştırmanın işçilerin gözünü korkutmak, onları ehlileştirmek gibi bir amacının da bulunduğunu belirtirler (2005: 139). Ehlileştirme işlevi iki yönlüdür. İlk olarak geçici çalışan işçiler bu statüleri nedeniyle en ağır işlerde, çalışma zamanı bakımından tamamen esnek düzende çalışmaya itiraz edememektedir. Öte yandan geçicilerin bu olumsuz durumu, kadrolular açısından bir tehdit ve tevekkül unsuru olmaktadır.

Bütün bunlar, işyerindeki statü farklılıklarının ve esnek istihdam biçimlerinin işçiler arasındaki kolektif dayanışmayı azaltıcı etkisi olduğunu göstermektedir. İşçiler kendi nesnel konumlarıyla uyumlu "vurdumduymaz" tercihler içindedir. Taşeron işçilerin özelleştirme karşısındaki tutumları bireyci bir içe kapanışın ve neredeyse bir öç alma duygusunun çevresinde şekillenmektedir. İş güvenceli ve yüksek ücretli kamu işçilerine karşıt tutum ve duyguları belirgindir.

Toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri, öneri grupları gibi yeni yönetim tekniklerinin, işçilerin bilincini değiştirmeye yönelik bir amaçla da uygulamaya konulduğu bilinmektedir. Buradaki temel hedeflerden birisi işçilerin yaptıkları iş ve çalıştıkları işyeriyle uyumunu artırmak, böylece üretim maliyetlerini düşürerek, üretkenliği ve karlılığı yükseltmektir. Öte yandan, Nichols ve Suğur'un araştırması (2005: 179-181), Türkiye'nin en önemli sanayi bölgesi olan İstanbul, Bursa, Gebze, Tekirdağ dörtgeninde beyaz eşya ve otomobil üretimi yapan en önde gelen sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerin böyle bir bilinç yıkama amacının kurbanı olmadıklarını göstermektedir. Bunun anlamı burada çalışan işçilerin yeni yönetim tekniklerine

karşı aktif bir mücadele yürütüyor olmaları değildir. Ancak işçiler yeni yönetim tekniklerinin amacının ne olduğunun net biçimde farkındadırlar. Öneri gruplarının amacının üretim hatalarının saptanması olduğunu, toplam kalite yönetiminin çalışma ritmi ve yoğunluğunu artırdığını, robot yerine konulduklarını bilmekte ve bundan kurtulmak için kimi bireysel pasif tutumlara yönelmektedirler. Bu pasif tutumlar, daha çok, Thompson'un İngiliz işçi sınıfının oluşum sürecinde sözünü ettiği türden kaçamaklardır. İşçiler bunu "mış gibi yapıyoruz" diye tanımlamaktadır. Kaçamaklardan sınıf mücadelesi anlamında bir şey çıkmayacağı kesindir. Ancak, Türkiye işçi sınıfının yönetişim düzenlemeleri hakkındaki bu net karşı fikri, yönetişim ideolojisinin etkilerinin de en azından karşı tarafın beklediği düzeyde gerçekleşmediğini göstermektedir. Ne olursa olsun bu sosyalistler açısından bir avantajdır.

7. Grevlerin sınıf bilinci üzerindeki etkisi

Marksist yazındaki savlardan birisi de grevlerin sınıf bilincini geliştireceği yönündedir. Hatta Lenin grev sürecinde işçiler arasında gelişen dayanışmanın, işçilerin kendi güçlerini görmelerine ve karşı tarafın ve devletin gerçek yüzünün farkına varmalarına yarayacağını belirtmiştir. Devletin greve müdahale biçimi de grevlerin sınıf bilinci üzerinde yaratacağı etkiyi belirleyecektir. Grevlerin izole bir karakter taşıyıp taşımadığının da önemi büyüktür. Geniş toplum kesimlerinin desteğini alan grevlerin dönüştürücü etkisi daha büyük olur. Rosa Luksemburg izole grevlerin etkisinin de sınırlı olacağını belirtmiştir. İşçilerin, toplumun diğer kesimlerinden grev sürecinde destek alamaması sınıfsal aidiyetlerinde azalmaya neden olacaktır. Başarısız eylemlerin güçsüzlük hissi yaratacağı konusunda pek çok yazar birleşir. Kanada'da posta memurlarının grevinde bir bakıma bu savlar sınanmıştır. Grev deneyiminin ortaya koyduğu bulgular göstermektedir ki, başarıyla sonuçlanan grevlerde işçilerin sınıfsal aidiyeti yükselmektedir. Yönetimin gücündeki artış ne kadar yüksekse, grevi izleyen militan davranış artışı o kadar azdır. Greve

katılan işçilerde grev süreci boyunca arkadaşlarına yönelik dayanışmacı tutumlarda artış olmuş, bu işçiler emek hareketine daha olumlu bakmaya başlamışlar ve yönetime karşı daha olumsuz duygular geliştirmişlerdir. Kısacası sınıf aidiyeti greve katılımla olumlu yönde değişmiştir. Ancak bu sonuçlar başarıyla sonuçlanan bir greve aittir. Başarısız grevlerde ya da toplum desteğini yeterince alamamış grevlerde sınıf aidiyetinin ne şekilde gelişeceği ayrıca araştırılmalıdır (Langford T 1996).

Grev katılımı bilincin bir göstergesi ise grev karşısında işçilerin tutumunu incelemek sınıf bilincini anlamak açısından yararlı ipuçları verebilir. Bir işçinin greve katılımını belirleyen üç temel etken vardır: Politik amaçlar, duygusal bağlar ve yaşam boyu bireysel amaç ve sınırlılıklar. İşçileri etkileyen en güçlü duygular patron ve yöneticilere karşı duyulan kızgınlık ile arkadaşlara karşı duyulan yakınlıktır. Kızgınlık duygusu mücadeleye katılım için en güçlü etken iken, arkadaşlara duyulan yakınlık mücadelenin sürekliliğini belirler. Bu nedenle mücadelenin başında sınıf üyeleri arasında dostluk ilişkilerinin geliştirilmeye çalışılmasının önemi büyüktür. Bunlar dışında, bireylerin öğrenme yönündeki istekleri, daha büyük bir şeyin parçası olma yönündeki arzuları, başka bir iş bulmanın zorlukları, aile durumları gibi faktörler de etkilidir. Toplantı ve eylemler dayanışma ve birlik oluşturur. Mücadelenin işçilerin yararına olduğunun bilinmesi, mücadeleyi eşitsizlik ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmak için yürütmüş olmak eylem yapmak için gerekli motivasyonu sağlamaya yetmez. Ayrıca bireysel bir duyarlılık geliştirilmelidir. Öyle ki, mücadele mantıklı görünsün, haklı görünsün ve işçinin bireysel sorunlarına bağlı görünsün. Bütün bunlar için organize eylemlerin, gösterilerin önemi büyüktür. Bütün bunlar için örgütün merkezi politikaları önemlidir. Bir eylem için bir kerelik bir karar alınması eyleme katılımı sağlamaya yetmez. Öte yandan mücadele süreci içinde kalınması da bir kerelik müdahaleyle sağlanabilecek bir sonuç değildir. Bütün bunlar bir öğrenme sürecinin par-

çalarıdır ve bu süreç deneyim ve ortak duyguların edinilmesi ile ilgilidir (Turner CL 1995: 59-64).

İşçiler tarafından sınıf çatışmasına yüklenen anlam tamamen farklı olabilir. Örneğin Arjantin'de yapılan bir araştırma işçilerin sınıf çatışmasının varlığını kabul ettiklerini, ancak bunu bir mücadele argümanı olarak değil de, toplumsal dinamizmi artıran bir rekabet ortamı olarak gördüklerini ortaya çıkarmıştır (Ranis P, 1991). Dolayısıyla işçilerin sınıf çatışmasını algılamaları, kabul etmeleri, onların bu çatışma farkındalığının gereğini yerine getireceklerinin bir göstergesi değildir. Öte yandan sınıf çatışması bilincinin sendika üyelerinde yüksek olmasının doğrudan bir anlamı olmayabilir. Sendikaya üye olanların zaten bilinci yüksek olabilir, yani yüksek bilinçliler sendikaya üye oluyor olabilir. Ya da sendika üyeliğinin bilinci artırıcı bir etkisi olabilir. Bütün bunları ilk bakışta ayırmak zordur.

8. Tüketim kültürü ve sınıf bilinci

Marx meta fetişizminden söz ederken aslında kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı yabancılaşmayı dile getirir. İnsan emeği ve her şey metalaşırken, insanlar arasındaki ilişkiler de metalaşır. Hiçbir şeyin meta olmaktan başka anlamı yoktur. İnsan kendisini ancak metalaştırarak anlamlı kılabilir. Bu ise insanın ve insani olan her şeyin anlamını yitirmesiyle birdir.

İnsani olana yabancılaşan ve meta olan her şeyi yücelten insan böylece kendisini metalar üzerinde hakimiyet kurduğu ölçüde anlamlı görebilir. Tüketim kültürünün bireysel düzeydeki önemi burada ortaya çıkar. Üretim ilişkileri içinde hiçleşen ve kendisi metalaşan, meta ilişkilerine bir meta olarak tabi olan insanın, kendisini kanıtlamasının tek yolu olarak metalar üzerinde hakimiyet kurabileceği tüketim ortamı kalır. Tüketimin bir kaçış yolu olarak öne çıkmasının yeri buradadır.

Öte yandan tüketimi yalnızca paranın tüketimi olarak da anlamamak gerekir. Boş zamanın tüketilmesi de bu kapsamdadır. Önemli olan nokta bireye ait olan bir şeyin

bireyin denetiminde, ancak meta kalıpları çerçevesinde üretken olmayan biçimde kullanılmasıdır. Bu anlamda bireye ait olan şey aslında onun değildir. Üretkenliği, zaten, sermaye, egemen güç olarak ve meta ilişkileri çerçevesinde yüklenmiştir. İşçinin de kendisini bu ilişkiler çerçevesinde bir güç olarak hissedebilmesi için kendinde olan bir şeyi, ama bu sefer meta ilişkilerine tabi olarak kullanması gerekir. Gerçi emek gücünün tüketilmesi de yine meta ilişkileri içinde gerçekleşir. Ama bu daha önce de değinildiği gibi bir tür tükenmedir. İşçide nefret uyandıran bir ortamdır. İşçinin tüketmekten memnunluk duyacağı ve doğrudan kendi denetiminde göreceği bir şey gerekir. İşte bu noktada para ve boş zaman öne çıkar. Tüketim kültürü meta ilişkileri içinde bireyin kendisinin olan şeyleri tüketmesidir. Tüketim kültürü, yüceltildiği, bir kültür boyutunda ortaya çıktığı ölçüde, kendisi de bir tür fetişleştirmedir. Birey bu kez tüketim boyutunda meta ilişkilerinin kurbanı olur. Ancak bunun da farkında değildir. Sürecin kendi denetiminde olduğunu hissederek rahatladığı ölçüde bu boyut da fetişleşir ve insan kendi gerçek sorunlarından uzaklaşır. Böyle bir kültürün sınıf bilincini kıran bir faktör olduğu açıktır.

Eagleton (1991: 65) şöyle yazar: "Faydacılık ve teknolojinin hakimiyeti, kullanım değerini mübadele değerinin boş biçimciliğine tabi kılarak toplumsal yaşamı anlamsızlaştırır. Tüketicilik, özneyi düşünceye dayalı bilinç düzeyinde değil bir iç tepki düzeyinde, bilinç altına ve libidosuna hitap ederek kendine çekmek için anlamı bertaraf eder.... Toplumun genelinde görülen uyuşturucu bağımlılığı, şiddet, başıboş ayaklanmalar, şuursuz bir halde mistik anlamlar peşinde koşma ve benzeri patolojik semptomların kaynağı, anlamın geçirdiği bu ağır kan kaybıdır. "İronik bir biçimde bu anlamsızlık toplumu yerinde tutar. Onu egemen ideolojiye teslim eder. Sınıf bilincinin yitimi ve onun yerini değişik biçimlerdeki çarpıtılmış bilinçlerin alması, dönerek, uyuşturucu gibi işlev görür ve bilinci, uyuşmuş birey için gereksiz hale getirir. O nedenle sınıf

bilincinin yaratılması, bu tür ortamlarda, bir tür yarma, yok etme ve yeniden kurma faaliyetini gerektirir. Bu iş de siyasete düşer. Tamamen sistem dışı, radikal karakterli bir siyasal çalışma, hem birey işçiyi hem de işçi sınıfını silkeleyerek kendine getirecek bir işlev görebilir.

Şeyleşme toplumsal yaşantının bir bütün olarak görülmesini engeller. Bu anlamda bilinci parçalar, bulanıklaştırır. O nedenle gereken şey parçalı görüntüyü bütünleştirme faaliyetidir. Böyle bir faaliyet ise ancak siyaset düzlemine ilişkin olabilir.

Öte yandan unutmamak gerekir ki, geniş toplum kesimlerinin bu denli uyuşturulmuş olması, esasen toplumsal yaşamın her düzeyine ilişkin ciddi bir anlam eksilmesi demektir. Böyle bir ortamda burjuvazinin kendi toplumsal ve siyasal değerlerini topluma anlatmasının da olanakları ortadan kalkmaktadır. Tüketim kültürü olarak ifade ettiğimiz bu teslimiyet durumu, burjuvazinin kendi sınıfsal saltanatı açısından da riskli bir zemin oluşturur.

Bu noktada Marx'ın meta fetişizmi kavramını yeniden devreye sokabiliriz. Bilindiği gibi Marx Kapital'in ilk cildini metanın analizine ayırır ve orada metanın kullanım ve değişim değerlerinden söz eder. Metanın değişim değeri meta üretilip piyasaya sunulduğu anda kullanım değeri üzerinde egemen olur, hatta kendisini metanın tek yapısal özelliği, piyasanın ve bütün değerlerin belirleyicisi olarak sunar. Bunun nedeni dolaşım alanında kapitalist üretim ilişkilerini belirleyen faktörün değişim değeri ve değişim değerinin evrensel karşılığı olan para olmasıdır. Marx bu belirleyici, bütün insan ilişkilerini ve piyasayı denetimi altına alan özelliğe meta fetişizmi adını verir. İnsanların üretim sırasında kurdukları toplumsal ilişkiler de insani niteliğini yitirir ve meta ilişkisi haline gelir. Bu haliyle üretimdeki ilişkiler de fetişleşir, meta buraya da egemen olur. Ürünlerin kullanım değeri ikinci plana itilir ve değişim değeri ön plana çıkar.

Karl Korsch (2000: 131) ise metanın, paranın ve paradan türetilen sermayenin, emeğin değeri olarak sunulan

ücretin, ki bütün bunlar metanın ortaya çıkış biçimleridir, toplumsal üretim ilişkilerinin fetişist biçimleri olduğunu belirtir. Böylece meta fetişizmi ürünlerin kullanım amaçlı değil, değişim amaçlı üretilmesini, değişim etkinliğinin üretimi ve üretim ortamındaki insan ilişkilerini kontrol eder hale gelmesini ifade eder. Bu anlamda tüketim bilincini meta fetişizmiyle ilişkilendirmek mantıklı görünmektedir. Tüketim çılgınlığı metaların fetiş niteliğinin piyasa ortamındaki bireysel düzlemli yansımasıdır. Meta fetişizmi böylece piyasadaki insan davranışlarını yönlendirir hale gelir. Tüketim çılgınlığı değişim amacının kullanım değerinden kopuşunun, değişimin fetiş hale gelmesinin, gereksinmesiz tüketim çılgınlığının ifade oluş tarzıdır. Tüketim çılgınlığı aynı zamanda kullanım değeri üreten soyut emeğin küçültülmesi, insan emeğinin küçümsenmesi anlamına da gelir. Çünkü yarar gözetmeyen tüketim bir anlamda soyut emeğin değersizleştirilmesidir. Günümüzde belki de yaratıcı insan faaliyetine hiçbir değer verilmeyişinin nedeni budur. Tüketim çılgınlığı somut emeğin, değişim değerinin fetişleşmesidir.

***

Şimdi, sınıf bilinciyle ilişkili olan faktörleri ele aldığımız bu alt bölümün bulgularının işaret ettiği temel sonuçları toparlayalım:

1-Marksizm, sınıfların, nesnel konumlarıyla uyumlu bilinç yapıları edineceklerini belirtir. Araştırma bulgularının işaret ettiği en önemli sonuç buna ilişkindir. Marksizm'in bu önemli varsayımı, araştırma bulgularıyla, en azından genel hatlarıyla, uyumludur. İşçi sınıfı bilincine en yakın bilinç yapısına sahip olan tabaka mavi yakalılar iken, yöneticiler, burjuva sınıfa her bakımdan yakınlıkları nedeniyle, işçi sınıfı içinde değerlendirilemeyecek bilinç yapısı sergilemektedir. Beyaz yakalıların bilinci ise daha bulaşık bir karakterdedir. Sınıf bilinci işçi sınıfının aşağı tabakalarında daha güçlüdür.

2-Ailenin sınıfsal konumuyla belirlenen sınıfsal köken, şu anki sınıfsal konum ne olursa olsun, sınıf bilinci üzerinde etkilidir. Sınıfsal köken sınıf aidiyeti, şimdiki sınıfsal konum ise sınıfsal talepler açısından daha fazla oranda etkilidir.

3- İşçi sınıfı homojenliğinin hem mekansal hem de üretim ölçeğinde bozulması, onu bilinç ögeleri bakımından da dışa açık hale getirmektedir.

4-Sendika ve parti gibi sınıf örgütlerinin bilinç üzerinde olumlu etkisi vardır. Ancak buradaki belirleyici nokta, sınıf örgütlerinin siyasal duruşudur: Siyasal duruşu olan, işçilere genel toplumsal sorunları, sınıf perspektifiyle yorumlayarak götüren sınıf örgütlerinin, sınıf bilincini geliştirdiği anlaşılmaktadır. Ek olarak, sınıfsal aidiyeti geliştirmek, sınıf örgütleri içinde ayrı bir sosyalizasyon sürecinin yaratılmasıyla ilişkilidir.

5-1970 sonrasında doğan, büyüyen kuşaklar, farklı sosyalizasyon süreçlerinde yetişmiş olmalarına bağlı olarak, daha postmateryalist değerlere sahiptir.

6-İş ortamının sınıf bilinci üzerinde belirleyici etkisi vardır. Kimi araştırmalarda bu etkinin, Marksist ekonomik kategorilerin etkisinden daha büyük olduğu bile saptanmaktadır. Bu çerçevede özellikle anılması gerekenler şunlardır: İşin hiyerarşik yapısı, işyerindeki güç çatışmaları, işyerindeki arkadaşlık ilişkileri, mesleki statü, işyerinin paternalistik yapısı, işin rutinizasyonu, Taylorizasyonu, rasyonalizayonu ve esnek üretim ve yönetim ilişkileri.

7-Başarıyla sonuçlanan grevler hem sınıf aidiyetini, hem de sınıfsal mücadele azmini pekiştirici etki göstermektedir. Ancak, burada da, grevi yöneten sendikanın genel siyasal duruşu, bu başarının sınıfın politik tutumuna ne kadar yansıyacağını belirleyecektir.

8-Kapitalist toplumda, sınıf unsurlarıyla doldurulmamış her boş zaman etkinliği sınıf bilincini köreltmektedir.

9- Kullandığımız araştırmaların hiç birisinde, sosyalist sisteme duyulan yakınlık, özlem ve bu sistem için mücade-

le kararlılığı bir bilinç unsuru olarak ölçülmemiştir. Önemli bir eksikliktir bu.

Sınıf Bilinciyle İlişkili Önemli Bir Olgu Olarak İşçilerin Parti Tercihi

1. Politik tercih konusundaki kuramlar

Partizanlık bakımından gençlerin partizanlığının giderek azaldığı yönünde değişik bulgular mevcuttur. Partizanlığı açıklamada kullanılan iki kuram vardır. Bunlardan birincisi yaşamsal döngü, diğeri de kuşaksal yer değiştirme kuramıdır. Yaşamsal döngü kuramına göre bireylerin zaten var olan siyasal tercihleri zaman içinde daha da pekişir. Bu durum onların gençliklerinde içinde bulundukları gruplarla ve sosyalleşme süreçleriyle ilişkilidir. Eğer yaşam boyu aynı grup içinde kalınırsa ve sosyalleşme süreci siyasal bir içerikte ise bütün bunların sonucu olarak yaşlılıkta daha partizan bir eğilim ortaya çıkar. Ancak Amerika'daki seçim sonuçları durumun böyle olmadığını göstermektedir. Kuşaksal yer değiştirme kuramı ise, farklı koşullarda sosyalleşmiş ve partizanlık düzeyleri daha düşük olan genç kuşakların, tam tersi özelliklere sahip olan yaşlı kuşakların yerini almasıyla genel partizanlık düzeyinin düştüğünü ileri sürer. Böylece yaşamsal döngü kuramı sosyalleşme ve politizasyonun yaşam boyu sürdüğünü, ileri yaşlarda bu sürecin birikimli etkisi sonucunda daha siyasal ve partizan tutumların ortaya çıktığını söyler. Buna karşılık kuşaksal yer değiştirme kuramı bu sürecin belli bir yaşta tamamlandığını ileri sürer. Araştırmalar kuşaksal yer değiştirme kuramının daha açıklayıcı olduğunu gösteriyor (Abramson PR 1976). Gençlerin apolitikliği onların ileride aşacakları gençliklerine değil, yaşadıkları farklı sosyalleşme süreç ve deneyimlerine bağlıdır.

Parti tercihiyle bağlantılı bir diğer konu kuşaklar boyunca değerler sistemindeki değişimdir. Hemen bütün Avrupa ülkelerinde, genç kuşaklarda 1980'ler boyunca özgürlük, katılım gibi postmateryalist değerlerde artış, enf-

lasyonla, işsizlikle mücadele gibi materyalist ilgilerde ise bir azalma olduğu bilinmektedir. Abramson'a göre uzun dönemli ekonomik iyileşme materyalist değerlere olan ilgiyi azaltmakta ve postmateryalist değerlerin öne geçmesini sağlamaktadır. Ve bu gelişme özellikle gençleri etkilemekte, materyalist değerler ancak yaşlıları, onların geçmiş deneyimlerine bağlı olarak etkilemektedir. Gençlerin daha fazla etkilenmesinin nedeni yaşlılara göre farklı ortamlarda yaşadıkları sosyalleşme deneyimleridir. Buna karşılık, yaşlıların da, gençlere göre daha materyalist değerlere sahip olsalar bile, dönemin özelliklerinin değişmesine bağlı olarak, ileriki yaşlarında eskisine göre daha postmateryalist değerlere yöneldikleri görülmektedir. Ancak bu uzun süreç içinde ortaya çıkacak ani ekonomik dalgalanmalar materyalist değerlerde de dalgalanmaya neden olacaktır. Kısaca buradaki durum da parti tercihindeki gibidir. Post değerlerin artışını belirleyen temel faktör kuşaksal yer değiştirmedir. Süreç içindeki ekonomik konularla ilgili dalgalanmalar, enflasyon oranlarındaki, işsizlikteki, yoksulluktaki artış gibi gelişmeler yeniden materyalist değerlerin hatırlanmasına neden olabilmektedir (Abramson PR 1986).

Parti tercihinin artık sınıfsal konum tarafından belirlenmediği, sınıfsal konum ile parti tercihi arasındaki ilişkinin zayıfladığı bilinmektedir. Kolumbia Okulu oy tercihinin tarihsel olaylarda yaşanan genel deneyimlerden, sınıf içindeki arkadaşlık ağlarından ve sosyal organizasyonların kolaylaştırıcı etkilerinden etkilendiğini ileri sürer. Sınıfsal oyların azalmasında ileri sürülen tezlerden birisi sınıfın kendisinin önem yitirmesidir. Burada da şu beş yaklaşım önemlidir: İşçi sınıfının burjuvalaşması, politik hareketin kaynağı olarak sınıf dışında başka sosyal formların ortaya çıkması, bilişsel (cognitive) hareketlenme yaklaşımı, ikinci solun ortaya çıkışını saptayan değer değişimi yaklaşımı ve makro ölçekli yaklaşım.

Yeni sosyal bölünmeler cins, etnisite ve dinsel bölünmelere dikkat çeker. Üstelik bu hareketlerin toplumsal kökeni sınıfa göre daha eskidir de. Politik öğrenme yakla-

şımı sınıf oylarındaki düşmeyi eğitim düzeyinin yükselmesi ile açıklar. Eğitim düzeyi yükseldikçe insanlar sınıfın sınırlayıcı etkilerinden kurtularak politik tercihte bulunmaya başlarlar. İkinci sol yaklaşımı orta sınıfın genişlemesiyle birlikte ikinci bir solun geliştiğini, solun heterojenleştiğini, çevreci, barışçı, sivil haklarcı, kadın haklarıcı, eşcinselci hareketlerin sınıf temelli solu böldüğünü belirtir. Böylece geleneksel maddi konulara ilgi azalır. Makro ölçekli yaklaşım reel sosyalizmin açmazlarını ve küresel kapitalizmdeki değişimi öne çıkarır. Küresel kapitalizm uluslar arasındaki rekabeti artırmaktadır. Bu rekabet de ulusal sınırlar içindeki farklı sınıfların yakınlaşmalarına neden olabilmektedir. Ancak sınıf dışı konuların sınıf tercihini sulandırıcı olduğuna ilişkin ya da eğitim düzeyindeki artışın sınıf tercihini olumsuz etkilediğine ilişkin ampirik verilerin yanı sıra, tersini işaret eden veriler de vardır (Manza J 1995).

Sani 1970'li yıllarda İtalya'da parti tercihini analiz etmek için dört düzeyli değişken setinden oluşan bir modelleme çalışması yaptı. İlk düzeyde eğitim, meslek ve gelir gibi toplumsal sınıf göstergesi olabilecek bireysel değişkenleri parti tercihi açısından analize aldı. Sonuçlar bunların parti tercihiyle ilişkisinin zayıf olduğunu gösteriyordu. İkinci düzeyde politik kültürün rolünü araştırdı. İtalya'da politik kültür açısından bölgeler arasında önemli farklılıklar vardı. Bu bölgesel düzeyli değişkenin etkisi bireysel düzeyli sosyoekonomik değişkenlerden daha belirgindi. Üçüncü düzeyde ise bireyin içinde bulunduğu organizasyonel ağların etkisini araştırdı. Burada kastedilen politik tercihe aracılık edebilecek sendikal üyelik ya da kilise üyeliği gibi kurumsal aidiyetlerdi. Gerçekten de bu tür organizasyonel ağların parti tercihi üzerinde ilk iki değişkenden de etkili olduğu görülmektedir. Ancak burada şöyle bir durum da söz konusudur. Sendikayla bağlantı sınıfsal konum ve politik kültürle zaten yakından ilişkilidir. Sonuç olarak meslek (yani sınıfsal konum), subjektif sınıf kimliği ve sosyalist kültürün güçlülüğü, orta derecede

olsalar da, doğrudan parti tercihi üzerinde etkilidirler. Katolik alt kültürün etkisi ise kiliseyle bağlantı üzerinden şekillenmektedir. Ancak bütün bunların dışında bireylerin kendilerini sağ ya da solda tanımlamaları parti tercihi üzerinde etkili olan esas değişkendir. Bu tanımlamanın ise şimdiye dek incelenen değişkenler dışındaki faktörlerce şekillendirildiği anlaşılmaktadır (Sani G 1974).

Yine Abramson sosyalleşme pratiklerinin partizanlaşma süreci üzerindeki etkisini ilginç bir veri ile açıklıyor. Buna göre, 1952-64 arasındaki dönemde, savaştan önce doğan kuşakların partizanlıkları artarken, savaş sonrası dönemde doğanlarda aynı bulgu saptanmıyor. Bu da farklı dönemlerde yaşanan sosyalleşme sürecinin siyasal bağlanma üzerinde farklı etkilerde bulunduğunu gösteriyor (Abramson PR 1979). O halde parti tercihinde, başlangıç noktası olarak sosyalleşme deneyimleri önemlidir. Farklı kuşaklar farklı deneyimlerle politize oldukları için kuşaklar arası kayma denilen fenomen ortaya çıkar.

Flanagan'a göre Avrupa'da geleneksel sol ve sağı birbirinden ayıran güncel yaklaşım farklılıkları materyalist ve postmateryalist değerlere verilen önem üzerindendir. Materyalistler ekonomik konulara önem verirken, postmateryalistler çevrecilik, savaş ve silahlanma karşıtlığı gibi temaları öne çıkarırlar. Yani geleneksel sol ve sağ ayrımı materyalist postmateryalist ayrımı üzerinden ortaya çıkar. Buna karşılık bir de yeni sol ve sağ arasında bir ayrım vardır ve bu ayrı bir eksen üzerinden gelişir. Bu ayrımda liberter tarafa düşenler yeni solculardır ve bunlar kürtajın serbestleştirilmesini, kadın ve eşcinsel haklarını, çevreyi, antinükleer kampanyaları desteklerler. Öte yanda otoriteryen tarafta ise yeni sağ yer alır. Bunlar da yaşam hakkını savunurlar, kadın özgürlüğüne karşıdırlar, pornoya karşıdırlar, geleneksel toplum değerlerini savunurlar, dinsel değerlere saygıyı, güçlü savunmayı, patriotizmi, kanun düzenini, güç karşıtlığını, azınlık karşıtlığını işlerler. Yani otoriteryen bir çizgidedirler.

Böylece bireyler sınıfsal konumları gereği materyalist ve postmateryalist değerler ekseninde ayrışırken ve bu ay-

rışma daha fazla oranda sınıfsal bir temel üzerine otururken, yeni politik eksende bireyler sınıfsal konumlarının üzerinde liberter ve otoriteryen siyasal aktörlere yönelebilirler. Gençlerdeki sağa kaymayı bu şema üzerinden açıklamak daha olanaklı olabilir. Gençlerde, farklı sosyalleşme koşullarına bağlı olarak otoriteryen değerlerden liberter değerlere doğru bir kayma var. Bu kayma sınıf temelli partizanlığı bulanıklaştırıyor. Batılı ülkelerde liberterlerin sayısı artarken bunlar yeni sol konuları öne çıkarıyorlar. Liberter değerler ve bunların protesto gösterileriyle eklemlenmesi yeni solu güçlendiriyor ve bu da bu temel değerlerin yıprandığını hisseden otoriteryen sağ tepkiyi yaratıyor. Bu gelişme eski politikaların ve bunları yaratan refah devletinin güçsüzleşmesi zemininde geliştiği için orta sınıflar sola, işçi sınıfı ise sağa kayıyor. İşçi sınıfı refah devletindeki haklarını yitirmenin acısını özgürlükçü değerlere düşmanlaşarak ve otoriteryen, tutucu değerleri kutsayarak çıkarıyor. Inglehart Batılı ülkelerde ekonomik sorunların çözülmesinin postmateryalist değerlerin öne çıkmasının nedeni olduğunu söyler. Eğer böyleyse ekonomik kriz materyalist değerleri öne çıkarabilir. Bu noktada solun, insanlığın evrensel sorunlarından kopmadan, evrensel değerleri de içerecek bir materyalizm geliştirmesi, kendi tabanını genişletebilir (Inglehard R, Flanagan SC 1987).

2. Nesnel sınıfsal konum ve politik tercih

İngiltere parti tercihinin belki de en fazla oranda sınıf temelli olduğu ülkedir. Aynı durum sendika üyeliği için de geçerlidir. Kendisini orta sınıf olarak görenlerin oranı 1. sınıftan (profesyonel meslek sahipleri) 7. sınıfa (niteliksiz işçiler ve işsizler) doğru gidildikçe azalır. İşçi olarak görenlerin oranı ise tersine artar. Sendika üyeliği için de benzer durum vardır. Erkekler içinde en fazla oranda Muhafazakarlar'a oy verenler 1. ve 2. sınıftakilerdir. Kadınlarda da İşçi Partisi'ne en fazla oy verenler bu sınıftadırlar. Ailelerin sınıfsal konumu da önemli bir faktördür. Eşlerin her ikisi de aynı sınıfta yer alıyorsa parti tercihleri,

farklı sınıflarda yer aldıkları duruma göre daha farklıdır. Kendilerini en çok işçi olarak görenler eşlerin her ikisinin de işçi olduğu ailelerdir. Eşlerden birisinin işçi olması eşlerden herhangi birisinin kendisini orta sınıfta görme eğilimini azaltıyor. Erkeğin orta sınıfta yer alması eşlerin orta sınıf tercihini artırıyor. Parti tercihi de bu durumla uyumludur. İngiltere'de sınıf bilincinin belirgin biçimde sınıfsal bir kimlik sergilediği anlaşılmaktadır. İşçiler, subjektif sınıf kimliği, vergi politikaları, gelir paylaşımı, piyasanın denetlenmesi, iş yaratmak için şirketler üzerine vergi getirilmesi gibi konularda açıkça işçice tercih yaparlar. Sınıf farkındalığı açısından cins farkı ya da bireylerin özel ya da kamu sektöründe çalışmasının bir etkisi yoktur. Ancak sınıf içindeki ideolojik yapının homojen olduğunu söylemek de mümkün değildir (Marshall G, Rose D, Newby W, Vogler C 1989: 128-129 ve 168-184).

3. Ailenin politik tercihinin etkisi

İnsanların politik tutumlarının şekillenmesinde yakın sosyal ilişki ortamının önemi büyüktür. Bu kapsamda aile ve yakın arkadaşlıklardan özel olarak söz etmek gerekir. Ayrıca etkileşimde kaynak işlevi gören bireyin güvenilirliği ve saygınlığı önemlidir. Bir diğer etken etkileşimin sıklığıdır. Bir mesajı daha sık duyan bireyler tutumlarını daha çabuk değiştirirler. Sosyal kaynaşma modeli etkileşim açısından iletişimin sıklık ve ateşine özel vurgu yapar. Buna karşılık uzunlamasına araştırmalar bireylerin partizanlık eğilimlerinin oldukça durağan faktörlerce belirlendiğini ve ortaya çıkan etkinin zaman içinde değişime ileri derecede kapalı bir yapı sergilediğini gösterir (Westholm A, Niemi RG 1992; Kenny CB 1994).

4. Sınıf aidiyetinin politik tercih bakımından önemi

İşçiler arasında sol partileri tercih edenler daha çok sınıfsal aidiyeti olanlardır. Ancak kendisini işçi olarak görüp yani sınıf kimliğine sahip olup da solu tercih etmeyen işçiler de vardır. İşte bu noktada politik uyanıklık denilen subjektif bir etkenin etkili olduğu ileri sürülmektedir.

Prysby (1977) bu görüşe sahiptir. Prysby'e göre, düşük politik uyanıklık içinde olan işçiler partilerin sınıfsal tercihlerini ve sınıfsal politikalarla farklı partilerin ilişkisini daha az anlarlar. Politik uyanıklığı olan işçiler ise sol partilerin işçi sınıfının taleplerini dile getirdiğini bilirler. Bu konuda etkili olan bir diğer faktör bireysel subjektif yoksunluk (deprivation) denilenidir. Eğer bireyin ekonomik beklentileri ile bu beklentileri bireysel olarak karşılama potansiyeli arasındaki açı büyükse bireysel subjektif yoksunluk büyük demektir. Böyleleri daha fazla oranda sola kayabilirler. Bu tez değişik siyasal seçim sonuçlarının analizlerinden başarıyla çıkmıştır. Örneğin 1958 Şili seçimlerinde işçilerin %44'ü Allende'ye oy vermişken, bu oran kendisini işçi olarak gören ve yüksek derecede yoksunluk hissedenlerde %61'e ulaşmış, kendisini orta sınıf olarak hissedip, düşük derecede yoksunluk içinde olanlarda %21'e düşmüştür. Benzer şekilde ilk grupta sosyalist ya da komünist partiyi tercih edenlerin oranı %59 iken, ikinci grupta %10'da kalmıştır (Prysby CL 1977).

5. Sınıfsal hareketlilik ve politik tercih

Sınıfsal kayma siyasal parti tercihi üzerinde önemli derecede etkili bir faktördür. Özellikle Abramson'ın yaptığı araştırmalar bu bulguyu açıkça ortaya koymaktadır. İngiltere'de 1963 yılında yapılan araştırmaya göre, Muhafazakar Parti'ye oy verenler sınıfsal açıdan hareketsiz işçilerde %21 iken, yukarı doğru hareketli işçilerde %52, aşağı hareketlilerde %38 ve hareketsiz orta sınıf üyelerinde %68'dir. İşçi Partisi'ne oy verenler ise aynı gruplarda sırasıyla %65, %27, %44 ve %10'dur. Bulguların gösterdiği şey bir boyutuyla bireylerin sosyal hareket sonucunda içine girdikleri yeni sınıfın partisini desteklemek açısından yeniden sosyalleştikleridir. Ancak, hareketli olanların bir kısmı yine eski sınıfsal konumlarıyla uyumlu siyasal partiyi desteklemeyi sürdürmektedir. Bu tercih, bu parti eğer babalarının da tercih ettiği parti ise özellikle geçerli olmaktadır. Demek ki sınıfsal hareketlilik siyasal tercihleri

belirleyen bir etken olmakla birlikte, babanın siyasal tercihi de devreye girmektedir. Kendi sosyal sınıflarına uygun partiyi seçmeyenlerin üçte biri sosyal açıdan hareketli olanlardır (Abramson PR 1972).

De Graff ve arkadaşları da sınıfsal kaymanın endüstrileşmiş ülkelerde sınıfsal oyların azlığının nedeni olabileceğini belirtirler. Eğer yüksek oranda sınıfsal hareketlilik varsa bu toplumsal polarizasyonu azaltabilir. Bir yaklaşıma göre sınıfsal hareketli olanlar, içine girdikleri yeni sınıfı kendileri için geçici göreceklerinden, politik tercihleri içinden çıktıkları sınıfınkiyle uyumlu olacaktır. Bu araçsal teori olarak isimlendirilir. Öte yandan pekiştirici teoriye göre, sosyalleşme ve politizasyon süreci, içinde uzun süre yaşanılan orijinal sınıf konumu tarafından belirleneceği için, hareketli bireylerin politik tutumları içinden çıktıkları sınıfınkiyle uyumlu olacaktır. Görüldüğü gibi bu iki kuramın farklılığı ulaştıkları sonuçta değil, sonucu açıklama yollarındadır. Böylece ikinci kurama göre bireyin kendi sınıfı içinde geçirdiği süre uzadıkça bu sınıfın politizasyon açısından belirleyiciliği de artacaktır. Eğer ikinci kurama bu vurgu da eklenirse o zaman birikimsel kuramdan söz edilir. Ancak hareketin yönü de önemlidir. Aşağı hareket durumunda bireyler kendilerini genellikle içinden çıktıkları sınıfa, yukarı hareket durumunda ise içine girdikleri sınıfa oryante etme eğilimi gösterirler. Her iki durumda da aşağı sınıfsal konumun aleyhine bir sonuç ortaya çıkar. O nedenle sınıfsal hareketliliğin ya da en azından hareketlilik beklentisinin yüksek olduğu ülkelerde işçi sınıfı ya da aşağı sınıf kimliğinin aşınacağı beklenebilir. Bu belki de endüstrileşmiş ülkelerin durumudur. Sınıf kültürü gelişen bir olgudur. Sınıfı oluşturan bireylerin aralarındaki ilişkiler ve karşıt sınıflarla olan ilişkiler bu kültürün ve bilincin oluşumunda belirleyicidir. Güçlü demografik özelliklere sahip olan sınıfların kültürü de daha homojen olur ve bu sınıflar içlerine giren yeni üyelerin bilinç yapısı üzerinde daha baskın bir etki gösterirler. Weakliem buradan hareketle orijinal ve yeni girilen sınıfların etkilerinin bu sınıfların sosyalizasyon süreçlerine bağlı olacağını belirtirken

bunu kasteder. Blau ise daha ilginç bir görüş ileri sürer. Blau'ya göre sınıf içinde hareketsiz olan bireylerin hareket sürecinden etkilenmeleri, sınıf içine yeni giren bireylere göre, daha yüksek olur. Yani sınıfın içine yeni giren bireyler, zaten eskiden beri o sınıf içindeki bireyleri daha çok etkilerler, kendi etkilenmelerine göre. O nedenle sınıf içine sol bilince sahip bireylerin girmesi o sınıfı sola çekici etki gösterebilir.

De Graff ve arkadaşlarının İngiltere, Almanya, Hollanda ve ABD'den elde ettikleri veriler bilincin oluşumunda birikimsel kuramın daha açıklayıcı olduğunu gösteriyor. Aşağı ya da yukarı hareketli olanlar, içinden çıktıkları sınıfın nesnelliğiyle uyumlu parti tercihlerini içine girdikleri yeni sınıf içinde de koruyorlar. Bu bulgular aynı zamanda Blau'nun kuramını da destekleyici bulunabilir. Örneğin hizmet sınıfı dışarıdan çok hareket alıyor ve yeni gelen bireylerin sağ karakteri hizmet sınıfını da genel olarak sağa çekiyor (De Graff ND, Nieuwbeerta P, Heath A 1995).

6. Siyasi yapıların tercihlerinin farklılaşması

1980'lerden beri orta sınıfların sağı, işçi sınıfının ise solu tercih ettiği biçimindeki polarizasyon ortadan kalkmaktadır. Ancak bu saptamayı yaparken Avrupa'da sol olarak tanımlanan yapıların ne kadar sınıf temelli siyasal tercihler üzerine oturduğunu da iyi analiz etmek gerekir. Nitekim, artık solun sınıf zemini ortadan kalkmıştır derken yapılan sol saptaması çevrecilik gibi genel postmateryalist konulara doğru kayan bir soldur. Bu durum İskandinav ülkeleri için de geçerlidir. Bunun temel olarak iki nedeni vardır. Birincisi sol partilerin giderek daha çok postmateryalist değerlere önem veren orta sınıflardan oy almasıdır ve belki de solun bu değerlere daha çok yönelmesinin bir nedeni orta sınıf desteğini almak ve korumak içindir. İkincisi de işçi sınıfının sağa kaymasıdır. Sınıf temelli oyların oranı bundan bir kuşak öncesinin yarısı kadardır. Bu da muhtemelen kuşaksal yer değiştirmeyle ilişkilidir. Polarizasyon artık sınıfsal temelde değil, değerler temelinde şekillenmektedir. Avrupa'da materyalist değer-

lere sahip olanlar artık daha fazla oranda sağ partilere oy vermektedir. Postmateryalist değerlere sahip olanlar ise sağdan kaçmaktadır. 1970 yılında materyalist değerlere sahip olanların %61'i sağ partilere oy verirken, postmateryalist değerlere sahip olanlar arasında bu oran %40 ve ikisinin birbirine oranı 1. 5 kat idi. 1982-85 dönemi seçim sonuçları incelendiğinde oranın 2. 3 kata ulaştığı anlaşılmıştır. Bunun nedeni bir yandan materyalist değerleri savunanların sağa, postmateryalist değerleri savunanların da sola kaymasıdır. Inglehard ve Flanagan (1997) bu açıyı bir ironi olarak nitelerler. Çünkü ekonomik sorunlar temelinde şekillenen materyalist değerlerin işçi sınıfına ve sola yakın gelmesi beklenir. Belki de, sol, aradan geçen zaman içinde dünyanın yeni karşılaştığı sorunlarla entelektüel düzeyde ilgilenirken, işçi sınıfının daha yakıcı ve somut sorunlarından uzaklaştığı için durum böyledir.

Yukarıda işçilerin parti tercihi bakımından sağa kayışlarını tartışırken, Batı ülkelerinde soldan kastedilenin ne olduğunun çok önemli olduğunu söylemiştik. Weakliem'in araştırması bu saptamadaki haklılığımızı doğrular nitelikte bulgular sunuyor. Buna göre, sınıf bilinçsiz işçiler (sınıf aidiyeti zayıf olup, sendikalara olumsuz bakanlar) eskiden beri Muhafazakar Parti'ye oy veriyorlar ve en fazla oranda İşçi Partisi'ni tercih edenler sınıf bilinçli işçiler (sınıf aidiyeti yüksek olup, sendikalara olumlu bakanlar). Ancak 1970'lerde İşçi Partisi'nin politikalarına karşı ortaya çıkan rahatsızlık sonucunda işçilerde genel olarak Muhafazakar Parti'ye bir kayma ortaya çıktı. Bu eğilimin en belirgin olduğu grup ise ortada yer alan, yani sınıf farkındalığı olan (sınıf aidiyeti güçlü olup, sendikalara olumsuz bakanlar) gruptaydı. Böylece ortada yer alan grup bilinçsiz işçilere yakınlaşmış oldu. Greve bakış konusunda da benzer gelişme oldu. Sınıf bilinçliler de dahil, işçilerin greve karşı tutumu olumsuzlaştı ve Muhafazakarlar'ın görüşüne yakınlaştı (Weakliem D 1993).

7. İşçi sınıfının otoriteryen karakteri

Kimi yazarlara göre işçileri komünist partilere bağlayan şey, bu partilerin ideolojik açıdan tolerans göstermeyen yapısı ile işçilerin otoriteryen kişiliğidir. Ancak, işçi sınıfının daha otoriteryen olduğu savını ampirik olarak tereddütsüz destekleyecek veriler bulmak son derece zordur. Öte yandan komünist partilerin eşitlik değerine yaptıkları vurgu, aşağı toplumsal grupların sınıfsal sorunlarına denk geldiği için bu sınıflar arasında destek bulur. Fakat partinin küçüklüğü toplumsal algıda bir rasyonalite sorunu da yaratır ve genel olarak küçük partilere karşı değiştirme potansiyeli olmayan yapılar olarak bakılır. Geleceğe yönelik kolektif eylemler yoksul ve dezavantajlıların daha az oranda katıldıkları eylemlerdir. Bütün bu faktörler komünist parti tercihini etkileyebilecek niteliktedir (Korpi W 1971).

***

İşçi sınıfı partizanlığıyla ilişkili bulguları aşağıdaki gibi toparlayabiliriz:

1-Bütün dünyada, son 25-30 yıldır sınıf oylarında belirgin azalma vardır. Sınıfların parti tercihleri giderek kendi nesnel konumlarından bağımsız bir hal almaktadır. Bunun en önemli nedeni sınıfsal kayma olgusudur. Farklı dönemlerde, farklı koşullarda sosyalleşen genç kuşakların temel tercihi postmateryalist değerlerdir. Postmateryalist değerlerin artışının nedenleri arasında sosyalist sistemin yıkılması sonrasında sosyalizme duyulan güvenin yitirilmiş olmasını, Sovyetler Birliği'nin sosyalizmin iç sorunları karşısında takındığı politik tutumların yarattığı güvensizliği, 1970'lere kadar süren genişleme dalgasının işçi sınıfının yaşam koşulları ve sınıfsal hareketliliği açısından yarattığı olumlu yansımaları, bütün bunlar karşısında Batılı sosyalist ve komünist partilerinin yeni siyasal yönelimlerini sayabiliriz. O halde neoliberal politikaların ortaya çıkardığı yeni sınıfsal sorunlar işçi sınıfının yüzünü yeniden sola dönmesinin zeminini de yaratabilir.

2-Ailelerin, yani yeni kuşakların içinde yetiştiği ortamın politizasyon durumu da etkilidir. Sınıfsal hareketlilik durumunda bile, ailenin parti tercihi, gencin parti tercihini de etkiler. Yakın ilişkiler ve bu ilişki ortamında sık yinelenen politik mesajlar gençlerin politik tercihlerinde belirleyici önem taşımaktadır.

3-Subjektif yoksunluk düzeyi yüksek olanların, yani yüksek derecede beklentisi olup, beklentilerine ulaşma düzeyleri düşük olanların, solculukları daha belirgindir. Bu subjektif nitelikli faktörün işçi sınıfını nesnel olarak olumsuz etkileyen ekonomik politikalar sonucunda daha belirgin derecede devreye girmesi beklenebilir.

4-Sınıfsal hareketlilik, yani ebeveynlerinin sınıfını terk etme durumu, politik tercihte etkilidir. Yüksek sınıfsal hareketlilik sınıfsal, ekonomik polarizasyonu azaltır, bu da solun zeminini eritir. Yukarı sınıflara hareket edenler bu konumlarıyla, aşağı hareket edenler ise eski konumlarıyla uyumlu politik tercih yaparlar. Her ikisi de sol aleyhine sonuç yaratır. Öte yandan sınıf içinde geçirilen süre parti tercihinde önemlidir. Burada yeniden aile ortamındaki sosyalleşme süreçleri devreye girer.

5-Siyasal partilerin yaşadığı değişim süreci işçi sınıfı partizanlığı açısından önemlidir. Nesnel faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan, farklı sosyalleşme ve politizasyon süreçlerine bağlı olarak gelişen post değerlere kayış, Batılı sosyalist ve komünist partileri de etkilemiştir. Bu partilerin kendilerini bu değer kayışına göre ayarlamak zorunda hissettikleri, bunun da bu partileri klasik sol çizginin epey dışına taşıdığı görülmektedir. O nedenle, bugün işçi sınıfının sol partizanlığından söz ederken, kastedilenin ne derecede sol olduğuyla bağlantılı olarak, oldukça tereddütlü olmak gereği vardır. Kesin sonuçlardan birisi, sol partilerin klasik sol çizgiden uzaklaşmalarının, işçilerin teveccühünü kaybetmelerine ve giderek orta sınıf partisi olmalarına yaradığıdır.

6- O nedenle işçi sınıfının soldan uzaklaşması süreci, tamamen, sınıfı ve bilincini etkileyen olumsuz dışsal fak-

törlerin ve sağ siyasal partilerin belirleyiciliğinde gerçekleşmiştir. Solun bu sürece siyasi olarak seyirci kaldığı, hatta, en azından dolaylı mekanizmalarla sağa kayışa katkı koyduğu bile söylenebilir. Yapılması gereken, sınıfa sosyalist politikalarla yönelmek ve sınıfı sınıf mücadelesinin içine çekmektir. Bugün, eldeki hiçbir veri, bu söylenenin başarısız olacağına ilişkin tek bir şeye işaret etmemektedir. Çünkü, zaten, Avrupa solu genel olarak böyle bir görevden özellikle kaçınmaktadır.

III. Bölüm

TÜRKİYE İÇİN DEĞERLENDİRME ÇERÇEVESİ

Bu çalışmanın ilk bölümlerinde sınıf bilinci konusunun önemli derecede ülke ölçekli özgünlük taşıdığını belirtmiştik. Bunun anlamı, sınıf bilincinin gelişimini ve bunu etkileyen dinamikleri de aynı ölçekte ele alma zorunluluğudur.

Öte yandan, yukarıda saptanan bu zorunluluk konuyla ilgili genel eğilimler, ilkeler belirlenemeyeceği anlamına da gelmez. Nitekim şimdiye kadar bunu yapmaya çalıştık.

Bu çerçevede, sınıf bilincinin gelişimi açısından, bana göre önemli iki etken, sınıfın nesnel oluşum durumu ile tarihsel deneyimleri ve sınıfı hem nesnel hem de öznel olarak bölen karşı sınıfsal etkenlerdir. Yine bana kalırsa, buna bir de sosyalist cenahın ve karşı sınıfın ideolojik ve siyasal müdahalelerinin eklenmesi gerekir.

Bu durumda yukarıda sıralanan etkenler, Türkiye'de sınıf bilincinin incelenmesinde özgün bir biçimde ele alınmalıdırlar. Bu çalışmada bu işi hakkıyla yapabileceğimi hiç sanmıyorum. Belki de sıralanan etkenlerin tümü için ayrı ve kitap hacminde çalışmalar yapmak gerekir.

Bu çalışmadaki amacım sınıf bilincini Marksizm çerçevesinde kuramsal bir zemine oturtmak ve daha sonrasında da daha somut düzlemde, akademik kimi çalışmalardan da yararlanarak, sınıf bilincinin somut düzlemdeki bağlantılarını ortaya koyabilmek ve ölçülebilmesi açısından da kavramsal bir çerçeve oluşturabilmekti.

Bu bölümde ise, çalışmanın ana amaçları arasında yer almayan bir işe girişeceğim: Türkiye'de sınıf bilincini daha somut bir düzlemde çalışabilmek açısından oluşturulması gereken kuramsal çatının ana hatlarını belirginleştirmeye çalışacağım. Bu bölüm daha çok dikkat çekme amacı taşıyacak: Türkiye'de sınıf bilincini hangi etkenler etkiliyor olabilir, sınıf bilincini ve sınıfın mücadele kapasitesini geliştirebilmek açısından bu etkenlere nasıl müdahale etmek gerekir ?

Bu soruların önemi, özellikle 1980 sonrasında ve özellikle de 1990 sonrasında sınıfın mücadele kapasitesindeki belirgin düşme, sınıfın kendiliğinden eylemliliğindeki azalma, hatta sonlanma, sınıfın ideolojik ve siyasal olarak ve hatta sendikal düzlemde neredeyse tamamen sistem içine hapsolma durumu gibi gelişmeler nedeniyle öne çıkmaktadır. Kanımca Türkiye işçi sınıfı bilinci üzerine, maalesef olumsuz yönde etki eden, şu beş faktör özel olarak ele alınmalıdır:

1-Sınıfın nesnel oluşum durumu. 2- Sınıfın mücadele deneyimi ya da tarihsel oluşum kapasitesi. 3- Sınıfı ideolojik olarak bölen karşı ideolojilerin etkileri. Din ve milliyetçilik. 4- Kürt sorunu. 5- Sınıf bilincini geliştirmeye yönelik sosyalist ideolojinin durumu.

Bu faktörlerden üçüncüsüne hiç değinmeyeceğim. Hem dinin hem de milliyetçiliğin Türkiye coğrafyasında oldukça sağlam ve köklü bir zemini bulunuyor. Karşı tarafın, sınıf ideolojisinin üzerini örtmek amacıyla ustalıkla kullandıkları araçlar. Dinci ideoloji, özellikle son yıllarda, artan eşitsizliklerin üzerine adalet söylemiyle giden dinci parti tarafından piyasa dinamiklerine bağlanacak şekilde konsolide edildi. Milliyetçilik ise, kökleri daha da sağlam olan, Kürt sorunu üzerinden iyice palazlanan ve pervasız-

laşan bir ideoloji. Artık solun değişik sokak eylemlerinde polise gerek kalmadan bu ideolojinin militanları görevlerini yerine getiriyorlar. Kısacası, bu ikisini hiç ele almayacak olmamın nedeni önemsizliklerinden değil. Karşı tarafın işi olmalarından. Diğer dördü ise bize ilişkin faktörler ve biz bunların analizi üzerinden kendimizi gözden geçirebiliriz.

Sınıfın Nesnel Oluşum Durumu

Sınıf bilinci sınıf nesnelliği üzerinde gelişir. Sınıf, postkapitalistlerin bütün iddialarına karşın, halen varlığını koruyan bir toplumsal kategoridir. Yalnız bu kadar da değil. Sınıf aynı zamanda en önemli toplumsal kategoridir. Şüphesiz en önemli nitelemesinin arkasındaki bakış açısının belirleyici önemi vardır. Bizim için bakış açısı dünyada sömürünün sona erdirilmesidir. İşte bu amaç için sınıf tek önemli toplumsal yapıdır. Etnik, dini diğer bütün toplumsal yapılardan kaynaklanan ideolojilerin tümünden sömürünün örtülmesine ve/ya da sürdürülmesine hizmet durumu ortaya çıkar. Diğer bütün kategoriler, en nihayetinde, nesnel toplumsal çıkarları tamamen zıt toplumsal yapıları birleştirmek, barıştırmak gibi yalancı bir amaca hizmet eder. Sınıfta bu tür yanılgılar yaratır.

Marksist sınıf bilinci kuramı, aynı zamanda, nesnel işçi sınıfı yapısının varlığını, hatta saf, katışıksız, diğer sınıfsal yapılarla bulaşıksız biçimde varlığını varsayar. Daha doğrusu bu tür saflığın işçi sınıfı bilincinin gelişimi açısından gerek koşul olduğunu kabul eder. Eğer işçi sınıfı ve içinde yer alan katmanlar, üzerlerinde feodal dönemin ya da burjuvazinin kimi katmanlarının kirliliğini taşıyorlarsa, diğer sınıfsal yapıların kimlikleri üzerlerine sinmişse, bu bulaşıklık derecesinde, saf bir işçi sınıfı kimliği de geliştiremeyeceklerdir.

İşçi sınıfının nesnel sınıf yapısının bulaşık olmasının esas olarak iki somut anlamı vardır: Bir yandan sanayi proletaryasının, içinden çıktığı kırsal yapıyla ekonomik ilişkilerinin tam olarak kesilmemiş olması. Öte yandan da,

kapitalizmin daha ileri evrelerinde proleterleşme sürecinin sonucunda işçi sınıfı saflarına katılan belli katmanların, profesyonel mesleki avantajlarını kullanarak piyasa olanaklarıyla nesnel temas durumları. Belki bunlara, işçilerin, emekçilerin kentteki küçük ölçekli mülk ilişkisi durumunu da eklemek gerekir.

Bunlardan ilki Türkiye'de sanayi işçileri için geçerlidir. Değişik araştırmalardan, uzun bir dönem ve hatta şu anda bile sanayi işçilerinin (ki şu anda İstanbul gibi sanayi başkentindeki üçüncü-dördüncü kuşak sanayi işçilerinin bile) köyle ekonomik ilişkilerini sürdürdüklerini biliyoruz. Bu temas genellikle köyde sahip olunan topraktan elde edilen ayni ya da nakdi gelir biçiminde olmaktadır. Bu ilişkinin, işçi sınıfına ekonomik sorunlar karşısında dayanma gücü veren feodal nitelikli bir sınıfsal bağ olduğu kesindir. En azından sınıf aidiyetini olumsuz etkileyecektir.

İkincisi ise hekimler, avukatlar, mühendisler, öğretmenler gibi sonradan işçi sınıfı saflarına, en azından belli bölmeleriyle, katılan tabakalar için geçerlidir. Bu tabakalar, her meslek grubunun kendi sektöründe yaşanan kapitalizasyon ve tekelleşme sürecinin sonucunda, kendi hesabına çalışma olanaklarını yitirmeye başlamışlardır. Bu saptamanın tipik örneği belki de hekimlerin ve öğretmenlerin durumudur. Eskiden muayenehane hekimliği her hekim için ekonomik bir güvence durumuydu. Son yıllarda ise sayıları hızla artan özel poliklinik ve hastaneler nedeniyle ve kamu sağlık sigortası kurumlarının bu özel kurumlarla sözleşme imzalaması sonucunda, muayenehanecilik ekonomik olma potansiyelini hızla yitirmeye başlamıştır. Ancak bu potansiyelin tamamen tükendiği söylenemez. Aynı durum öğretmenler için de söz konusudur. Anadolu'nun hemen her yerinde öğretmenler özel ders vererek ek gelir elde etmektedir. Özel sektörle bu kendi hesabına çalışan bağlantısı hekimlere ve öğretmenlere yalnızca ek gelir sağlamakla kalmaz, onları nesnel biçimde piyasa ekonomisinin içine çeker. Özel polikliniklerin, hastanelerin ve okulların yarattığı piyasa daralmasına karşılık, bugün halen, bu profesyonel gruplar piyasayla, kapi-

talist üretim ilişkileriyle, bu üretim ilişkilerini üreten ve sürdüren, bu ilişkilerden nemalanan aktörler olarak temastadırlar. Kısaca, bu meslek grupları, bugün halen, esnaf konumlarını belli ölçülerde sürdürmekte ve saf bir emekçi kimliği taşımamaktadır.

Proleterleşen tabakalar için sorun yalnızca bu kadar da değildir. Yeni yönetim teknikleri, bunların bileşeni olarak uygulamaya konulan performans ücretlendirmesi de, bu emekçi tabakaların nesnel sınıfsal konumunu, yukarıdaki durum kadar bozmasa bile, bulanıklaştırmaktadır. Örneğin, artık sağlık kurumlarında hekimler muayene ettikleri hasta ve istedikleri tetkik sayısıyla orantılı bir performans ücreti almaktadır. Saf ücretli olarak konumları halen emekçi niteliğinde olsa da, bu yeni ekonomik uygulama onları kapitalist piyasa koşullarına ayak uydurmaya, değişik mekanizmalarla hasta sayısını artırmaya, gereksiz tetkik istemeye, ilaç ve teknoloji firmalarıyla meslek dışı ilişkilere girmeye zorlamaktadır. Bütün bunların birey hekimin bilincini piyasacı yönde değiştireceği açıktır. Kendi profesyonel konumunun sağladığı nesnel avantajla, piyasa olanaklarıyla temasa geçmenin, o profesyonelin nesnel emekçi kimliğini erozyona uğratacağı ortadadır. Belli bir ilaçtan yazdığı kutu sayısıyla orantılı biçimde ilaç firmasından maddi kazanç elde eden ya da hasta muayene sayısını artırmak için hastasını gereksiz kontrollere çağıran bir hekim kamu kurumunda çalışıyor olsa bile, piyasa kuralları çerçevesinde hareket ediyor demektir. Deyim yerindeyse muayenehaneler artık kamu kurumunun içine çekilmiştir.

Aynı şey, belki daha küçük ölçekli olmak üzere, işçi sınıfının merkez tabakaları için de söz konusu olabilir. Örneğin, fabrika işçisinin, yaşadığı mahallede bir de bakkal dükkanı bulunabilir ve o işi de karısı ve çocukları sürdürüyor olabilir.

İsterseniz işçi sınıfının bu türden diğer nesnel sınıfsal temaslarına sınıfsal bulaşıklık diyelim. Türkiye'de sınıfsal bulaşıklığın çapı konusunda eminim çok sayıda ampirik veri bulunabilir. Ben son yapılan ve ulaşabildiğim araş-

tırmalardan bazılarını aktarayım: Nichols ve Suğur'un (2005: 235) yedi büyük sanayi kompleksinde yaptıkları araştırmaya göre, işçilerin ancak %23'ü kent doğumludur ve bu oran 25 yaşından küçük işçilerde bile %33'dür. 35 yaş üstünde ise oran %9'a inmektedir. Bu veriyi köysel bağlantı açısından dikkate alabiliriz. Benzer durum Müftüoğlu (2005: 130) tarafından da, İstanbul'un bütün Türkiye'nin ayakkabı gereksinimini karşılayan Gedikpaşa işçileri için saptanmıştır. Burada işçilerin %21'i İstanbul doğumludur. İstanbul dışında doğmuş büyük çoğunluğun ise %82'si köyde doğmuştur. Baba mesleği tarım olanların oranı da %34'tür. Kanımca bunlar sınıfın saflığının halen önemli derecede bozuk olduğunu gösteren verilerdir.

Sınıfsal bulaşıklığın, işçi sınıfı bilinci açısından, hekim örneğinde açığa çıktığı gibi, engelleyici olacağı açıktır. Bunun ne derecede gerçekleşeceği sorusuna kanımca kuramsal düzeyde yanıt verilemez. Üstelik, resmi emek politikalarındaki kimi (emeklilik yaşının uzatılması türünden) önemli olumsuz değişiklikler, sınıfsal bulaşıklığın olumsuz etkilerini giderecek önemli bilinç sıçramalarına da neden olabilir. Ancak sınıfsal bulaşıklığın varlığı, bilinçteki karışıklığı artırıcı, tipik bir işçi sınıfının gelişimini engelleyici, sınıf mücadelesinin önünü kesici etki gösterecektir.

Tabi bu bakımdan önemli olan konu, içinden geçtiğimiz süreçteki ekonomik politikaların sınıfsal bulaşıklığı ne yönde etkilediği, etkileyeceğidir. Türkiye'de ekonomik krizlerin uyardığı tekelleşme eğilimi, AB sürecinin gereği olarak tarımsal ürün desteklerinin azaltılması, tarım kotalarının uygulamaya konulması, tek çatı altında birleştirilen sosyal güvenlik kurumlarının özel poliklinik ve hastanelerle yaptıkları sözleşmeler, sosyal güvenlik sistemindeki liberalizasyon, işçi sınıfı içindeki bütün ayrıcalıklı tabakaların, bu tür kendi başına çalışma olanaklarını, mülkiyetle bulaşıklık kapasitelerini marjinalleştirici bir yapı sergilemektedir.

Sınıfsal bulaşıklık, sınıf bilinci, sınıf mücadelesi üzerinde çalışanların, işçi sınıfının mücadeleci potansiyeline güvenerek onu açığa çıkarmak için savaşanların, Türkiye'de

mutlaka göz önüne almaları gereken bir faktördür. Ben Türkiye'de sınıfsal bulaşıklığın boyutunun yeterince bilinmediğini, bunun da ötesinde bilinmek açısından dikkate alınmadığını düşünüyorum. Enflasyonun yükselmesinin, ekonomik ve siyasal krizlerin yoksul kesimleri sokağa dökeceği beklentisi sol içindeki tüm oluşumların yaygın kanısıdır. Ancak bu gibi sıkıntı durumlarının yoksulları, işçi sınıfını etkileme gücü, bu kesimlerin kendilerini ayakta tutacak nesnel koruyucu olanaklardan yoksunluklarıyla da ilişkilidir.

Kısaca saf olarak işçi olmayanın saf bir işçi sınıfı bilinci edinip, geliştirmesi ya da sosyalist, komünist bir partinin saf olmayan bu katmanlarla kalıcı ve geniş siyasal temas yüzeyleri yakalayabilmesi olanaksızdır. Bu durumu açığa çıkaracak ampirik araştırmalara ve/veya mevcut verilerin toparlanmasına şiddetle gerek vardır. Bu çaba solun sınıfa yönelik beklenti ve stratejilerini netleştirmesi açısından da önemlidir.

Sınıfın Mücadele Deneyimi ya da Tarihsel Olarak Oluşum Kapasitesi

Nesnel sınıf yapısı üzerinde sınıfın oluşumunun mücadele sürecinde gerçekleşeceğini düşünüyoruz. Mücadele sürecinin içinde bir tarafta burjuvazi ve ittifakları, bir tarafta sendika gibi emek örgütleri, bir tarafta da mücadeleyi sosyalizm yönünde örgütlemeye çalışan siyasal parti oluşumu ve nihayet sınıfın kendisi mevcut. Ve bu etkileşim üretim tarzı dediğimiz genel çerçeve içinde gerçekleşiyor. Bu ilişkilerin üretim ve yaşam ortamında devam eden ve kitle iletişim araçlarının da önemli derecede etkilediği "kendiliğinden" bir boyutu da var. Ancak özellikle mücadele dediğimiz aktif karşı çıkma, yıkma ve yeniden kurma süreci sınıfın bilinçlenmesinde belirleyici olacaktır. Grevler, değişik hak arama biçimleri, siyasal direniş ve eylemler sınıfın öğrenmesini, örgütlenmesini, siyasal olarak gelişmesini sağlayacaktır. Sınıf başka zamanlarda öğrenmez, örgütlenmez değildir, ancak mücadelenin bütün bunlara

katkısı ayrı bir nitelik taşır. Sınıf oluşumu salt pedagojik değil, aynı zamanda mücadeleci bir süreçtir.

Burada özellikle kazanımla sonuçlanan mücadele biçimlerinden söz etmek gerekir. Bir süreçteki kazanımlar, her zaman, en azından dayanışma bilincini olumlu etkiler. Kazanımla sonuçlanmayan süreçler ise tam tersini yaratır.

Nitekim bu anlamda Türkiye işçi sınıfının da kendi oluşumunu özellikle 1960'lı yıllardan itibaren sağlamaya başladığını, 15-16 Haziran'ın bu bakımdan izi silinmez etkiler yarattığını biliyoruz.

Ancak, "Türkiye işçi sınıfının mücadele deneyimi, sınıf bilincinin, sonuçta süreklilik arz eden bir gelişme izlemesi bakımından, yeterli bir birikim sağlamış mıdır ?" sorusu yanıtlanmayı hak eden bir sorudur.

Üstelik, 1980 miladı bu bakımdan da tam bir kesinti yaratmıştır. İzleyen yıllarda ise sınıf bilinci bakımından tam anlamıyla hafızasız genç bir kuşak işyerlerini, sokakları doldurmuştur. Daha da ötesinde bilincin tarihle bağlantısının kesilmesi bakımından, karşı taraf her düzlemde elinden geleni yapmıştır. Bugün Türkiye işçi sınıfının kendisine güzelleme düzülmesini hak etmediği ortadadır. Bugün işçi sınıfının kendiliğinden eylemlilik potansiyeli yok denecek kadar azdır. O nedenle, bugün Türkiye'de sınıf bilincini, sendikal düzlemde bile yaratabilmek için saf siyasete, deyim yerindeyse olabildiğince fazla oranda Leninist olmaya gereksinim vardır.

Mücadele deneyimi, sınıfın belli durumlar karşısında anında denilebilecek kısa zaman diliminde refleksler üretmesi, sınıfın kendisini işçi sınıfı olarak, işçinin de kendisini işçi olarak tanımlaması bakımından kültürel birikim sağlaması açısından önemlidir. Kısacası mücadele deneyimi sınıfa kimlik kazandırır, sınıf mücadele ederek kendisini bilir. Bunun dışındaki yolların kazandıracağı kimliğin kalıcı, iz bırakıcı olmasını beklememek gerekir. Bu düzeydeki mücadele açısından bir ölçüt belirleme olanağı ise yoktur.

Ancak Türkiye için, 1980'in olumsuz etki çapıyla da baş etmek bakımından, yeterli bir mücadele deneyiminin yaşanmadığını söylemek herhalde yanlış olmaz. Yaşanmışsa bile bu onca badireden sonra bugüne bir şey aktaracak boyutta bir birikim sağlayamamıştır.

Ancak kanımca konunun bu boyutu bununla da sınırlı değildir. Bana kalırsa, işçi sınıfının, feodaliteden, kırsal yapılardan, köylülükten, köylü olmaktan ilk kopuş dönemindeki deneyimleri de önemlidir. Nitekim Thompson'da ve özellikle ABD'ye ilişkin değişik analizlerde buna özel vurgu yapıldığını görmüştük.

Anadolu coğrafyasında Osmanlı feodal düzenine, ağalık sistemine karşı verilmiş bir köylü ayaklanması neredeyse yoktur. Cumhuriyet rejimi Osmanlı düzeninden geç ve çevre bir burjuva düzeni kopuşunu ifade eder. Ancak bu kopuşa halkın katılımının derecesi ve bundan da önce bu kopuşun ne kadar kopuş olduğu da önemli soru işaretleri taşır. Bilindiği gibi bu konuyu özellikle Yalçın Küçük ve Fikret Başkaya dile getirmişlerdir. Özellikle Küçük değişik çalışmalarında, Kurtuluş Savaşı'nın gerçek boyutta bir savaş olmadığını, o savaş içinde sıralanan değişik muharebelerin boyutunun çok ileri derecede abartıldığını belirtir. Öte yandan, her iki yazar da Anadolu'nun, dönemin emperyalist ülkeleri tarafından, Batı Avrupa ile Sovyet sosyalizmi arasında coğrafi bir tampon bölge oluşturmak amacıyla, planlı biçimde Kemalist orduya bırakıldığını yazarlar. Dönemin konjonktürü gözetildiğinde her iki saptama da mantıklı görünüyor. Eğer böyleyse, geç burjuva devriminin oluşumu sürecinde, daha sonrası için herhangi bir önemli halkçı, eşitlikçi, özgürlükçü bilinç mirasının aktarılamayacağı ortadadır.

Ek olarak, daha sonradan, 1930'ların sonlarında, Avrupa ülkelerinin tümü bir dünya savaşının içinde, değişik siyasal amaç ve hedeflerle yer alırken, Türkiye savaş öncesi dönemde Balkan ülkelerine çeşitli anlaşmalarla verdiği siyasal sözlerin tümünü unutarak, Alman faşizmi karşısında bu ülkeleri kendi kaderleriyle baş başa bırakmıştır. Savaş sonunda savaşa katılan bütün Avrupa ülkelerinde anti-

faşist, komünist ya da komünizan bilinç ögeleri ve siyasal yapılar gayet güçlü biçimde toplumsal yaşama damgasını vururken, Türkiye yine kaçınılmaz biçimde pısırık siyasal atmosferiyle, en başından itibaren savaş dışında kalıp, son anda, kurtarıcı role oynayan ABD'ye yanaşmıştır. Bana kalırsa Türkiye'nin Amerikancılığında, ikinci savaşa katılmamış olmasının, sosyalizm ile faşizmi aynı kefeye koymuş olmasının, faşizme karşı tavır almamış olmasının ve bütün bunlara yönelik izlediği denge politikalarının belirleyiciliğinin etkisi vardır. Aslında emperyalizm bu ikinci büyük paylaşım savaşında Türkiye'yi kenarda tutarak bu topraklardaki antisosyalist ve Amerikancı soysuz çizgiyi garantilemiştir.

Buradan hareketle şunu da söylemek gerekir: İşçi sınıfı bilincinin gelişmesi bakımından sınıfınve halkın, kendi ülkesinin kurtuluş savaşı içinde yer almış olması gerekir. Bu koşul sınıfın sonraki siyasallaşma potansiyeli bakımından taşıyıcı olacaktır. Ben Türkiye'de bu taşıyıcı kanalın, yok değilse bile, çok önemli derece eksik olduğunu düşünüyorum. Bir dönem ülkenin kuruluşunda yer almış olmak, sonradan gelişecek mücadele süreçlerinin ve kopuşçu zihniyetin zeminini oluşturacaktır. Özellikle Türkiye gibi çevre ülkelerde, merkez kapitalist ülkelere karşı verilen antiemperyalist mücadelenin işçi sınıfının oluşumu bakımından olumlu girdilerinin bulunduğunu kabul etmek gerekir.

Türkiye'de sınıfın mücadele deneyimi, özellikle 1980 çaplı bir karşı devrimci müdahalenin engellerini aşacak kapasitede olmamıştır. Bu tezin, hem feodalite dönemindeki toplumsal hareketler hem feodalizmden kopuş hem de kapitalizm koşullarındaki sınıf hareketleri düzeyinde ve ampirik olarak sınanması gerekir.

Kürt Sorunu

Türkiye'nin ve Türkiyeli sosyalistlerin başını en çok ağrıtan ve son yıllarda üzerinde en çok konuşulup, yazılan konu. Bir gerçeklik olarak var. En sonunda devlet ve res-

mi ideoloji de bir biçimde kabul etmek zorunda kaldı. Muhtemelen Türkiye'nin yakın geleceği bu mesele üzerinden şekillenecek. Ben burada sosyalist mücadele açısından ortaya çıkan etkileri üzerinde birkaç ana noktayı öne çıkaracağım.

Kanımca solun Kürt hareketi ve sorunu ile ilişkilenmesini iki evrede ele almak gerekir. Abdullah Öcalan'ın yakalanması bu bakımdan bir sınır çizgisidir. Bu olay Kürt hareketinin siyasal tercihlerine açık biçimde yansıdığı için belirleyici kriter olarak kullanılabilir.

Her iki dönemde de Kürt sorunundaki inisiyatif Kürt hareketinin elinde olmuş ve Türkiye'deki sosyalist hareketlerin durumu önemli derecede bir tabiyet ilişkisi olarak şekillenmiştir. Bunun nedeni Kürt hareketinin kendi toplumsal zemini açısından elde ettiği kitleselleşmenin ve değişik biçimlerde siyaset yapma olanaklarının sosyalist cenaha göre karşılaştırma götürmeyecek kadar daha gelişkin olmasıdır. Bu durum sosyalist hareket açısından her zaman bir yük oluşturmuş, sosyalist çevrelerin önemli kısmı o ortamda eleştiri haklarını bile ertelemek, deyim yerindeyse, laflarını yutmak durumunda kalmışlardır.

İlk dönemde, Kürt hareketinin daha sosyalizan karakteri, sosyalistlerin desteğini neredeyse karşılıksız biçimde kazanması bakımından yeterli olmuştur. Ancak bu dönemde üretilen sosyalist siyasal strateji halkların kardeşliği çizgisini önemli derecede aşamamıştır. Legal düzlemde Kürt hareketi Kürtlerin yurttaşlık haklarının ve değişik Kürt siyasal oluşumlarının siyasallaşması olanaklarının genişletilmesi mücadelesini vermiştir.

İkinci dönem ise Kürt hareketinin karakteri açısından iki düzlemde ele alınabilecek faktörlerin değerlendirilmesi sonucunda netleşmeye başlamıştır. Bunlardan birincisi askeri açıdan tüm inisiyatifin kaybedildiğinin kabulüdür. Bu ortamda eldeki olanakların yeniden değerlendirilmesi, askeri ve siyasal stratejilerin yeniden gözden geçirilmesi gerekmiştir. İkincisi ise bu birincisiyle bağlantılıdır. Askeri inisiyatifin kaybedildiği saptaması, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde

somut bir takım hukuksal düzenlemelere gitmek zorunluluğu gibi uluslar arası konjonktürü ilgilendiren gelişmelerle de birleşince, Kürt hareketinde siyasal nitelikli stratejilerin öne çıkarılması ve askeri araçların geri çekilmesi tercihini yaratmıştır.

Bu dönemin giderek belirginleşen duruşu Avrupa Birliği'ne ve durum gerektirdiğinde de ABD'ye oynamak biçimindedir. Değinildiği gibi Türkiye'nin AB'ye yakınlaşması, bu yakınlaşmanın gerektirdiği siyasal ve hukuksal düzenlemelerin gerçekleştirilmeye başlanması, Kürt hareketinde AB çerçevesinde değişik siyasal ve hukuksal kazanımların sağlanabileceği beklentisini yaratmıştır. Hatta bu olanağın sınırlarının genişletilmesi bakımından AB ile ilişkiler değişik kanallar üzerinden geliştirilmeye çalışılmış, AB içindeki değişik çevreler Türkiye üzerinde Kürt sorununun çözümü için baskı oluşturmaları amacıyla değerlendirilmiştir. Bir dönem bütün bu senaryonun Kürtçe'nin serbest kullanımı, Kürtçe televizyon yayınları gibi somut meseleler için işe yarayacağı da düşünülmüştür.

ABD ile ilişkiler ise, bölgede ABD'nin Irak'ın işgali ile birlikte yerleşmesi sonrasında, reel politiker bir tutum gereği olarak kavranarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu noktada ABD ile dost Barzani ve Talabani faktörlerinin özel olarak devreye sokulması, bu stratejinin önemli eksenlerinden birisi olmuştur.

Sonuç olarak bu ikinci evre Kürt hareketinin, Kürt sorununun çözümünde, kendisini neredeyse tamamen uluslar arası konjonktüre ve güçlere teslim ettiği, bu güçler arasındaki çatlakların sorunun çözümü açısından kullanılmaya çalışıldığı, istismar edildiği taktiklere sahne olmaktadır. Böylece siyasallaşma merkez kapitalist ülkelere yakınlaşma biçiminde tezahür etmiştir.

Şüphesiz Kürt hareketi homojen bir karaktere sahip değildir. Ancak hareketi belirleyen ana damarların siyasal duruşunu bu şekilde toparlamak herhalde olanaklıdır.

Gelelim Kürt hareketi ile Türkiye sosyalist hareketlerinin ilişkisi noktasına. Bilindiği gibi son 8-10 yıl sosyalist hareket bakımından birkaç noktada belirgin renkler sun-

maktadır. Bunlardan birincisi neoliberal saldırıya gereken yanıtın verilememiş olmasına bağlı olarak hem toplumda hem de sosyalistlerde ortaya çıkan yorgunluk ve umutsuzluktur. İkincisi ise Kürt hareketinin ikinci evresine karakterini veren ABD'nin bölgeye yerleşmesinin ve AB-Türkiye ilişkilerinde ortaya çıkan yeni gelişmelerin, aynı zamanda Türkiye sosyalist hareketlerini de yeni yönelimler, açılımlar ve stratejiler bakımından sıkıştırması, karar vermeye zorlamasıdır. Bu iki olay Türkiye'yi uluslar arası emperyalist sistem içinde yeni bir pozisyona zorlayan gelişmelerin de bir göstergesidir. Türkiye neredeyse artık açık bir sömürge, emperyalizmin siyasal ve askeri hedeflerinin daha doğrudan taşıyıcısı olarak düşünülmekte ve bölgede özellikle yeni askeri görevlerle yüklenmeye çalışılmaktadır. İşte bu gelişme sosyalistleri sıkıştıran ortamın temel dinamikleri olarak görülmelidir.

Türkiye sosyalist hareketlerinin içinde ABD'nin Irak'ı işgaline onay veren yoktur, ancak AB-Türkiye bütünleşmesini savunanlar vardır. Buna karşılık, Kürt hareketinin AB'ye bakışı o kadar doğrudan olumlu bir niteliğe sahiptir ki, bu doz, AB'ye olumlu bakan Türkiye sosyalistlerine bile fazla gelmektedir. Bu farklılık, bir de yine iki taraf arasındaki güç farklılığının büyük dengesizliğiyle birleşince, Kürt hareketinin dışarıdan umut bekleyen tutumu iyice belirginleşmiş, eskiden, sosyalizan döneminde, sosyalistlere yönelik sergilediği güç birliği arayışları tamamen ortadan kalkmış, deyim yerindeyse kendi göbeğini kendisi kesmeye yönelmiştir. Göbeğin kesilmesinde kullanılacak makasın yabancı marka olmasında ve yabancıların eline verilmesinde sakınca görülmemiştir. Dolayısıyla bugün için Kürt hareketinin en liberal sosyalist kesimlerle bile işbirliği yapmasının olanağı neredeyse bulunmamaktadır.

Öte yandan Türkiye sosyalist hareketinin önemli bir bölmesi kendisini sıkıştıran iki önemli olay yığını bakımından antiemperyalist bir karar vermek durumunda kalmıştır. Türkiye sosyalist hareketleri antiemperyalizmde ısrar edip, Kürt hareketi reel ulusal ve uluslar arası güç dengelerini temel siyaset yapma ölçütü olarak belirleyip, em-

peryalistlere stratejik ve taktik olarak yakınlaşırken, bu iki bölme arasındaki mesafenin de giderek açılması ve hatta ilişkilerin tamamen kopması kaçınılmaz olmaktadır. Şu anda, özellikle son birkaç yıldır yaşananlar bununla ilişkilidir.

Bir de buraya 2005 sonundan itibaren Kürt hareketinin yeniden silahlı eylem dozunu artırmasının yarattığı etkiyi eklemek gerekir. Bu gelişmede, muhtemelen, Kürt hareketinin özellikle AB'den kendi siyasallaşmasını olanaklı kılacak beklentilerinin fare doğurmuş olmasının etkisi vardır. Sonuç olarak hareket, demokratikleşme beklentisin gerçekleşmemiş olmasına bağlı olarak, silahlı eylemlerle kendisini hatırlatmaya yönelmektedir.

Şimdi bu iki eksenli gelişmeyi birleştirebiliriz: Bir yanda siyasal farklılaşmanın belirginleşmesi, Kürt hareketinin siyasal olarak sistem içi kanallara çekilmesi sonucunda sosyalist hareketlerle olan ilişkisini yitirmesi var. Diğer yanda ise "demokratik" beklentilerinin karşılanmaması sonucunda, belki de konjonktürel olarak yöneldiği silahlı eylem tarzı. Böylece Kürt hareketi sosyalistlerden ve sosyalizmden uzaklaşırken, milliyetçi hezeyana güç katacak bir taktiğe yönelmiştir. İkincisinin Türkiye'de yarattığı milliyetçi dalga 1990'larda ortaya çıkandan daha da şiddetli olmuştur. Belki bu da toplumsal hafızada ortaya çıkan aşırı düzey hatırlama durumudur. Bunu Hepatit B aşısının organizmada yarattığı etkiye de benzetebiliriz. Hepatit B aşısı için, organizmadaki bağışıklık antikorları aşıdan sonraki yıllar içinde iyice azalır. Bir bakıma organizma uzun zaman önce kendisine aşıyla verilmiş olan Hepatit antijenini unutmuş gibidir. Ancak yıllar sonra Hepatit B virüsüyle karşılaşıldığında organizma aşırı doz antikor üretir. Türkiye'de toplumsal hafızada silahlı eylemlerin hatırlanmasının etkisi buna benzer olmuştur. Mesele yalnızca MHP ve yakın çevrelerinin militan tutumunda değildir. Aynı zamanda örneğin CHP'nin söylemi ve politikası da neredeyse faşizan bir tarz almıştır. Bunun da ötesinde, toplumda sorunla ilgili genel bir milliyetçileşme, faşizanlaşma sezilmektedir. Sorunun çözümü konusundaki genel

kanaat yok sayma, bastırma ve yok etme seçeneği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Öte yandan, AB süreci ve ABD'nin Irak'ı işgali, Türkiye'de geniş toplum kesimlerinde anti Amerikan ve kısmen de antiemperyalist bir bilince su vermektedir. Türk toplumunda durum bu iken, Kürt hareketinin, Kürt sorununun çözümünde yurt dışı odaklara yakınlaşması, toplum gözünde bu hareketin Amerikancı, Almancı olarak damgalanmasına da yol açıyor olabilir. Kısacası, Kürt hareketi bu tutumuyla, Türkiye'de gelişebilecek antiemperyalist bilincin karşısında yer alarak hem bir olanağı kaçırmakta hem de doğrudan milliyetçiliğe güç katmaktadır.

Yukarıda tanımladığımız ilk dönemde, sosyalist hareketler, çözüm açısından demokratik ve siyasal yöntemlerin öne çıkarılması bakımından, en azından belli ölçülerde ikna edici, meşrulaştırıcı bir etki gösterebiliyordu. Şu anda, Kürt hareketi ile sosyalist hareketler arasındaki bağın kopmasının da etkisiyle, bu olanak tamamen ortadan kalkmış durumdadır. Sosyalist hareketin Kürt sorununun çözümü açısından dolayım oluşturma işlevi tükenmiştir. Maalesef bu son, inisiyatifin Kürt hareketinin elinde olmasıyla ilgilidir.

Kürt hareketinin emperyalist odakları, Irak'taki Kürt inisiyatiflerini referans alarak yöneldiği her açılım Türkiye'de milliyetçi dalganın yükselmesine yaramaktadır. Türk ve Kürt halkları arasındaki mesafe giderek açılmaktadır. Bir taraf diğerini bir olgu olarak yok etmeye, diğer taraf da kopmaya yönelmiş durumdadır. Süreç bu dinamiklerle geliştiği taktirde, sorunsalın kendisinin, emperyalistlerin kendi çıkarları adına müdahalesi açısından büyük olanaklar yaratacağı da ortadadır. Bugün Kürt hareketi ile sosyalistleri birleştirecek tek perspektif antiemperyalizmdir. Ancak her iki tarafın da önemli bölmeleriyle göremediği şey de budur.

Maalesef Kürt sorununun bugün gelip dayandığı nokta milliyetçiğin kabarması ve Türk emekçilerinde sınıf kimliğinin ve sınıfsal çıkarların giderek arka plana itilmesidir. Kanımca Kürt hareketi ve siyaseti, özellikle 1999 sonra-

sında Kürt ve Türk emekçi ve işçi sınıflarında sınıf bilincini öldüren özel bir işlev görmektedir.

Sınıf bilincinin geliştirilmesi için, Kürt sorununu sosyalist bir proje içinde anlamlandıran yaklaşıma, bu yönde mevcut bulunan yaklaşımların da güçlendirilmesine şiddetle ve acilen gerek vardır. Özellikle emperyalizmin bölgedeki oyununu bozmak için. Öte yandan yukarıda özetlediğimiz senaryo Kürt sorununu da çözmeyecek, bölgede emperyalizmin kullandığı yeni küçük devletçiklerin ortaya çıkmasına yarayacaktır. Bu sonucun Kürt ve Türk emekçilerinin yaşadığı sınıfsal kökenli ekonomik, sosyal, siyasal sorunlar bakımından tam bir çözümsüzlük yaratacağı açıktır.

Kürt hareketinin mevcut açılımı sınıfın sorunlarını çözümsüz kılarken, ancak, sınıf bilincinin ve mücadelesinin geliştirilmesi yönündeki müdahaleler Kürt sorununun çözümüne katkı koyacaktır. Bunun için ise kesin antiemperyalist, antikapitalist ve sosyalist bir siyasal açılım gerekir. Bir dönem, "Türkiye'de önce Kürt sorununun çözümü gerekir" diyen siyasal yaklaşımların bugün geldiği nokta, Kürt sorununu emperyalistlerin kucağına bırakmak olmuştur. İstemeyerek de olsa...

Bölgede bütün ülkelerde sınıf bilincinin ve antiemperyalist, antikapitalist mücadelenin yükseltilmesi acil görevdir. Etnik öncelikli her açılım emperyalist güçlerin bölgeye yerleşmesini kolaylaştırmaktadır. Aslında Yugoslavya'da yaşananlar bunun kanıtıdır. Türk ve Kürt sosyalistleri, ilericileri, barış yanlıları, Anadolu coğrafyasındaki bütün halkların ortak üretip, yönetip, paylaşacakları bir gelecek istiyorlarsa, insanlığın bunun için şimdiye kadar sosyalizmden başka bir çözüm üretmediğini görmek zorundadırlar.

Türkiye Sosyalistlerinin Soruna Katkısı

Bir ülkenin sosyalistleri o ülkede sosyalizmi kurmak için mücadele ederler. Ancak bu koşulla sosyalist ve hatta solcu olunur. Sınıfın bilinciyle sosyalistlerin bilinci ara-

sında bir gerilim vardır. Bu gerilim bu ikilinin kendi aralarındaki ilişkinin dışında kalan başka, nesnel faktörlerce de etkilenir. Ek olarak, bu gerilim kapitalist üretim ilişkilerinin nesnel yapısı içinde ve kapitalist toplumsal formasyon çerçevesinde cereyan eder.

Sosyalistler sosyalizm için mücadele eder, ancak durum son yıllarda Türkiye de dahil bütün dünyada önemli derecede değişmiştir. Bunda en etkili faktör Sovyetler Birliği'nin çöküşüdür.

Kanımca sosyalist sistemin ortadan kalkmasının yarattığı umutsuzluk ortamı dünya sosyalistlerini çizgilerinden çıkarmıştır. Bundan sonra ortaya atılan işçi sınıfının karakterinin değiştiği, işçi sınıfının artık kaybedecek bir şeylerinin bulunduğu, dolayısıyla mücadele stratejilerinin değiştirilmesi gerektiği, Sovyet sosyalizminin aşırı bürokratik olduğu, bu nedenle insancıl, katılımcı, yumuşak yüzlü sosyalizm arayışları içinde olmak gerektiği, sosyalist ekonominin verimlilik sorununa çözüm getiremediği, o nedenle kamu ekonomisine biraz piyasa enjekte etmek gerektiği, vb türünden yönelimler, önemli derecede bu umutsuzluğun üzerini örtmek amacıyla belirmiştir. Reel sosyalizmin ve sosyalist hareketin sorunlarının olduğu, hatta işçi sınıfının yapısının değiştiği doğru olmakla birlikte, bu yeni siyasal yönelimler bu somut doğrularla tamamen ilişkisiz ve sorunun yönünü saptıran bir günah toplamı oluşturmuştur sosyalistler adına.

Türkiye'de sınıf bilincinin bu kadar güdük kalmasının, başka aidiyet düzlemleri tarafından bu kadar geri planlara itilmesinin, egemen ideolojinin yarattığı bulanıklığın bu kadar kalın bir sis perdesi olarak işçi sınıfının üzerine kapanmasının en önemli nedenlerinden birisi sosyalistlerin sosyalistliklerini unutmuş olmalarıdır.

Çünkü Marksizm ve özellikle Leninizm sınıf mücadelesinde bilinçli mücadeleye, aydınlara, öncü partiye belirgin vurgu yapar. Hatta mücadelenin örgütlenmesinde tek inisiyatifi bu kategorilere verir. Mücadele sonucunda ne derecede başarılı olunacağı tamamen ayrı bir konudur. Ancak bu kaotik ortamdan şekilli bir şeyler elde edilecekse

bunun için, siyasal ve sistem dışını işaret eden müdahaleye mutlak gereksinim vardır. Geçmişin hatalarının gerekçe olarak kullanılması, ancak, bu gerçeğin üstünün örtülmesine yarar. Bunun en azından sosyalist mücadele adına yapıldığının iddia edilmemesi gerekir.

Türkiye'de bu hatanın müsebbibi olmak bağlamında dört önemli sosyalist ya da sosyalizan damardan söz edilebilir.

Birincisi, bugün koyu biçimde milliyetçi bir ton taşıyan, eskiden beri de pragmatizm, aşamacılık, ordu yakınlığı ile malul olan çizgidir. Esasen sosyalist cenah içine dahil edilmesi de doğru olmayabilir ve belki de en fazlasından sosyalizan nitelemesini hak eder. Sınıf bakışı hemen hemen yoktur. Kemalizm'in "millici" bakış açısına sahiptir. Bir bütün olarak, Türkiye'nin antiemperyalist mücadelesi ve ekonomide de kamuculuk, ideolojisinin bel kemiğini oluşturur. Yabancı sermayenin dışarı kovulması ve Cumhuriyet devrimlerine sahip çıkılması söyleminin merkezinde durur. Daha kapalı tartışmalarda sosyalizm hedefi dile getirilse de, en azından şu an için bunun erken olduğu belirtilir. Yapılması gereken öncelikli şey milli bir devrimin gerçekleştirilmesidir. Türkiye'de sınıfsal çelişkilerin üzerinin örtülmesi günahı tamamen boyunlarındadır. Kürt sorunu bağlamında milliyetçi bir çizgiye düşmesi, Türkiye'de milliyetçi ideolojiye destek veriyor olması da günahlar hanesine eklenmelidir. Antiemperyalisttir, kamucudur, ama sermayeye karşı değildir. Kamucudur, ama yerli sermaye ile ittifakı öngörür, yerli sanayiyi savunur. Antiemperyalisttir ama Türkiye'nin bölgesel bir güç haline getirilmesi önemli stratejisidir. Sermaye karşıtı olmadan antiemperyalist olunamayacağını bilmez.

Kökeni yine eskilere uzanan diğer kanal hiperaktivist sosyalist çizgidir. Bu çizginin içeriğinin hemen tamamen boş olduğu görülmektedir. Blankist bir politika tarzıyla silahlı ve yasa dışı eylem öne çıkar. Bir grup silahlı eylemcinin gerçekleştireceği başarılı eylemlerin ezilen halk yığınlarını da eyleme sürükleyeceği, bir anlamda sistemi yıkmak açısından fitilleyici olacağı biçimindeki varsayı-

mın, politika tarzına egemen olduğu söylenebilir. Bu anlamda Latin Amerika devrimcilerinin deneyimlerinden ve Türkiye'de de 1970'lerin gençlik hareketlerinin muğlak antikapitalist çizgisinden etkilenmektedir. Buradaki sorun esas silahlı eylemin doğruluğu yanlışlığı meselesi değildir. Mesele silahlı eylemle kendisini ifade eden anlayışın ideolojik ve siyasal olarak ne dediğinin anlaşılamamasıdır. Bir kere bu çizgide sınıfsal bakışın yerini, halkçı bir çizgi almıştır. Öte yandan silahlı eylemin kendisi içeriğin yerini almaktadır. İçerik neredeyse açlık grevlerinin gündemde tutulması ile sınırlıdır. İdeolojik mücadele hiç önemsenmediği için silahlı eylemin genişleyen bir toplumsal taban, destek üzerine oturması olanağı da hemen hemen yoktur. Biçimde militan, içerikte kısıtlı ve hatta sistem içidir. Bu haliyle Türkiye'de her silahlı ve şiddete dayalı eylem başarısızlıkla sonuçlanmakta, halkın sola yönelik tepkisini artıran işlev görmekte, sonuç olarak da devletin, burjuvazinin elinde karşı propaganda malzemesi oluşturmaktadır.

Bir üçüncü kanal olarak kaba işçici bir çizgi vardır. Bu çizgi bir yandan işçinin her türlüsünün güzel olduğunu varsayar ve hatta siyasal seçimlerde siyasal duruşuna bakmaksızın işçileri kendi listelerinden aday olarak gösterir. Öte yandan da sınıf mücadelesinin işçi sınıfını güncel olarak ilgilendiren konular üzerinden yürütülmesi gerektiğini belirtir. Oysa, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Lenin sosyalistlerin yapması gereken şeyin, işçileri işyerindeki ve çalışma koşullarından kaynaklanan konularla temas etme sınırlılığından kurtarmak ve onları genel toplumsal sorunlar üzerinden siyasallaştırmak olduğunu yazmıştı. Daha da ötesinde Marx ve Engels, işçi sınıfının, ancak bu tür bir geniş siyasallaşma üzerinden, toplumun diğer sınıfları üzerinde kendi sınıfsal hegemonyasını kurmayı başarabileceğini açık biçimde yazmışlardı. Kaba işçici çizginin göremediği bütün bunlardır. Yapılan şey sonuç olarak işçi sınıfını işyeri ölçeğinde siyaset yapmaya zorlamak, yani bir tür ekonomizmdir.

Ancak Türkiye için sınıf bilincinin geliştirilmesi bakımından esas büyük tehlike sosyalist çevrelerdeki büyük

liberal dönüşümdür. Bu çizgi bir dönem sağlık ve eğitimdeki özelleştirmelere bile doğrudan karşıt bir tutum almak konusunda büyük tereddüt göstermişti. Umutsuzluk en fazla buradadır. Ekonomik düzlemde piyasacılık da öyle. Ciddi ciddi, sosyalist ekonominin verimsizliği gerekçesi üzerinden, piyasa dinamiklerinin sosyalizme katacakları konusu tartışılmıştır. Artık savunulan şey de sosyalizm değildir. Net siyasal konular hakkında aynı netlikte tercihlerin yapılmıyor olması bir başka karakteristiğidir. AB meselesi bu bakımdan tipik bir örnektir. "Havet" kelimesi bu çizginin önemli ideologları tarafından AB konusundaki tavır olarak üretilebilmiştir. Bu haliyle postmodern sol nitelemesini daha çok hak etmektedir. Siyaset içeriğinde çevrecilik, kadın haklarıcılık, özgürlükçülük boldur. Eşitlik ve sosyalizm ise hemen hiç yoktur.

Yukarıda, siyasal içerikleri özetlenen dört kanaldan ilkini ve sonuncusunu kanımca sosyalist olarak nitelemenin olanağı yoktur.

Her ne olursa olsun bu dört kanalın da sınıf bilincinde net olumsuz etkiler yarattığı açıktır. Sosyalizmin ne olduğunun belirsizleştirilmesi, önemli siyasal ve ideolojik konularda tutumsuz kalınarak belirsizlik yaratılması, sınıf içinde milliyetçi ideolojinin doğrudan ya da dolaylı olarak desteklenmesi ve dolayısıyla faşist siyasetlere kan aktarılması, sınıfın dar sınıfsal sorunlara hapsedilmesi, siyaset dışına itilmesi ve sosyalizm perspektifini kazanmasının engellenmesi, sınıfın hedefsiz bırakılması, sonuçta herhangi bir kazanım elde edilemeyeceği belli hiperaktivist eylemlerle genel anlamda sola karşı faşizan tepkilerin yaratılmasına katkı konulması, bunlar arasındadır.

Türkiye'de sosyalist ya da öyle olduğunu söyleyen çevrelerin sosyalizm mücadelesine ve işçi sınıfına büyük kötülükleri olmuştur. O da bu çevrelerin sosyalizm dışında her şeyle ilgilenmiş olmalarıdır: Milliyetçilik, liberalizm, ekonomizm ve içeriksiz hiperaktivizm.

Sosyalistlerin sınıf mücadelesinde, Marksist gelenekten bize kalan iki önemli siyasal stratejinin bugün halen geçerli olduğunu kabul etmeliyiz: Sınıfın genel toplumsal,

siyasal meselelerde tavır almasını sağlayacak bir siyasal mücadele ve esasen işçi sınıfının sınıfsal çıkarlarını ifade eden bu sorunların genel toplumsal sorunlar olarak, çözümleriyle birlikte diğer sınıflara da sunulabilmesi. Bu ikisi sosyalistlerin sınıfın içinde yürüttükleri siyasal mücadelede, sınıfın yaşadığı sorunların genel bir toplumsal bağlam içine oturtulması gerektiğini gösterir. İşçi sınıfı ancak bu şekilde siyasallaşır, kendi dar koşullarında yaşadığı sorunların kapitalist üretim ilişkileriyle bağlantısını da ancak bu şekilde kurabilir. Sosyalistlerin temel olarak iki hedefi vardır: Gündelik ekonomik yaşamla ve memleket meseleleriyle ilgili siyasal tepkiler yaratmak, tepkileri antikapitalist ve antiemperyalist bir çizgide örgütlemek ve daha saf olarak sınıfın sosyalist karakterli siyasallaşmasını sağlamak. "Şimdi aşırı kaçar, anlayamazlar, vb" türü hiçbir gerekçenin bu faaliyetin ertelenmesini, engellenmesini gerektirecek bir geçerliliği yoktur. Sosyalistlerin görevi, bu ülkede sosyalizmi kurmak, sınıfı bu amaçla siyasi mücadeleye çekmektir. Herhangi bir gerekçeyle bundan geri durmak bir başka şey adına mücadele etmek anlamına gelir ve bunun başarılı olması daha da kötüdür.

Yukarıda tanımlanan sosyalist görev salt pedagojik nitelikli bir görev değildir. Sosyalist mücadelenin şüphesiz eğitime dayalı bir yönü vardır. Bu en kabâ hatlarıyla Lenin'in sınıfa dışarıdan bilinç taşıma olarak tanımladığı misyondur. Entelektüel bir çabadır. Daha eğitimli, entelektüel kapasitesi daha yüksek, propaganda ve ajitasyon yetenekleri, insani ilişki kurma kapasiteleri daha gelişkin kadroların ve onların partisinin yapabileceği bir şeydir ve bir yandan da kadro yetiştirmeyi hedefler. Ancak bu çalışmanın, bu pedagojik yönüyle bile, tam anlamıyla pedagojiyle sınırlı bir çalışma olduğu söylenemez. Yapılan şey bir öncelik sıralaması dahilinde işçi ve emekçileri sistem dışına taşımaya çalışmaktır. Bu haliyle sisteme karşı bir mücadeledir.

Sisteme karşı mücadele Lenin'in Ne Yapmalı'da özellikle işaret ettiği gibi, ekonomik konularla, artı değer sömürüsü çerçevesiyle ve bunların somut karşılıklarıyla sı-

nırlı tutulamaz. İşçi sınıfı, aynı zamanda, ülkedeki siyasal mücadelenin bir tarafı ve giderek öncüsü durumuna getirilmelidir.

Türkiye'de, bugün için, siyasal meseleler memleket meseleleridir. Emperyalizmin, uluslar arası şirket ve kurumların içinde yaşadığımız bölgedeki işgalci, parçalayıcı, el koyucu niyetleri, bütün bunlar çerçevesinde Türkiye'ye, Türk insanına biçilen görev, Türkiye burjuvazinin yüklendiği özel misyon, siyasal mücadelenin en önemli temalarıdır. Ülkemizde önemli bir kesim memleket meselelerinin farkındadır. Ancak gerekli siyasal tavır ve tercihler konusunda tam bir kafa karışıklığı mevcuttur. Mevcut gelişmelerin bir tür "gavur işgali" olarak kavranarak ulusalcı milliyetçi tercihlere savrulma olasılığı yüksektir. Böyle olduğunda, buradan ancak, tercih olarak, ABD'nin emriyle değil ama, kendi inisiyatifiyle bölgeyi işgal edecek bir Türkiye hayal ve isteği üretilebilir.

O halde bugün siyasal mücadelenin kritik konusu bölgemiz, antiemperyalizm ve antikapitalizm olmak durumundadır. Anlatılması gereken şey, ancak sosyalizmin bölgesel barışı, Türkiye'nin bağımsızlığını ve gelişmesini sağlayabileceğidir. Türkiye'nin bölgede egemen güç olma niyetlerinin tümü başka ülke ve halkların aynı amaçlı karşı refleksiyle karşılaşacaktır. Bundan da en çok ABD ve AB emperyalizmi karlı çıkacaktır.

Bütün bunların daha eğitim ağırlıklı olduğu da teslim edilmelidir. Öte yandan, sosyalist ve işçi sınıfı bilincini değiştirme mücadelesinin bununla sınırlı düşünülmemesi gerekir. Bilincin değişiminde pedagojik müdahalenin ötesinde, sınıfı doğrudan aktif mücadele sürecine çekecek müdahalelerin ve araçların da geliştirilmesi zorunludur. Birey olarak işçi, gündelik yaşamında iliklerine dek hissettiği sömürünün, memleket meselelerinin sistem dışı kuramsal bilgisine bu müdahaleyle varabilir. Gündelik yaşamındaki ezilmenin üretim ilişkileri çerçevesinde nasıl bir ilişki biçimine denk geldiğini, ülkenin çökertilmesinin emperyalist arka planını, patronun ve onu koruyan devlet kurumlarının aralarındaki yapısal ilişkiyi eğitimle öğrene-

bilir. Ancak sınıf bilincinin gelişiminde, sınıfın oluşumunda daha fazla bir şeye gerek vardır.

O da işçilerin dayanışmayı öğrenmesi, kendi güçlerinin farkına varması, sonuçta bir bütün olarak sınıfın kendisini fark etmesidir. İşte eğitim, bu sıçramanın ancak ipuçlarını verebilir. Sınıfın kendisinin farkına varması bu nedenle yaşayarak öğrenilir. Bu anlamda Lukacsçı vurguların kesin doğruluğu vardır. Sürecin ortasına partiyi yerleştirmek koşuluyla. Yukarıda eğitimi de mücadelenin parçası olarak niteledik. Gerçekten de mücadelenin eğitim boyutuyla eylem boyutu arasında bir süreklilik vardır. Ancak bu süreklilik, eylemin kopuşçu karakterini görmeyi engellememelidir.

O nedenle bugün sosyalist hareketlerin yapması gereken çok önemli bir şey, sınıfa sistem dışı bilinci dışarıdan taşımak ise, bir diğeri de siyasal dolayımlar üzerinden, sınıfa kendi gücünü hissettirecek eylemci kapasiteyi kontrollü biçimde oluşturmaya çalışmaktır. Şüphesiz sınıfı eyleme çekmek için de pedagojik bir çalışma gerekir. Ancak, günümüz Türkiye'sinde, sınıfın sola ve kendisine karşı hemen bütün güvenini yitirdiği bu koşullarda, güvenin yenilenmesinin, artırılmasının ve sınıfın siyasetle ilişkisinin kurulmasının esas yolu sonunda başarı hissettirecek eylemlerin, etkinliklerin gerçekleştirilmesidir. O nedenle "kontrollü" kelimesini özellikle kullandık.

Salt pedagojik siyasal çalışma, sınıfa başarı duygusu tattırılmadığı sürece, bir süre sonra bir sınıra gelip dayanacak ve kendi içine dönüp apseleşen bir kıl misali kendisi sorun oluşturacaktır. Bunun işçide uyandıracağı duygu "bol laf, az iş" olacaktır. O nedenle, sosyalist nitelikli aydınlatma çalışmasının, bugün en çok ihtiyaç duyduğu şey başarı öyküleridir. Başarıyı tadan sınıfın kendine güveni gelecek, öğrenmeye ve yeniden mücadeleye atılmaya isteği artacaktır.

Başarı derken mutlaka geniş bir cephe başarısı anlamamak gerekir. Bugün güven tazelemek için kısmi başarıların da büyük işlevi olacaktır. Bu çerçevede Gramsci'nin ünlü "siper savaşı" tanımı işimize yarayabilir. Gramsci bu

tanımı, burjuvazinin ideolojik hegemonyasının son derece güçlü olduğu, dolayısıyla toplumun geniş kesimlerini ve bu arada işçi sınıfını da kontrolü altında tutabildiği, işçi sınıfının bilincini bulanıklaştırabildiği Batı toplumlarındaki mücadele stratejisi olarak önermişti. Kısmi başarılara oynamak anlamında. Siper savaşı cephenin bütününü görmeyi ve cephe muharebesinin amaçlarını unutmayı gerektirmez. Tam tersine sosyalizmin kurulması temel hedefine uyumlu, önemli, kritik müdahaleleri ifade eder. Örneğin ülkenin gündemine oturan bir grev sürecinin başarıyla sonuçlandırılması, büyük ölçekli bir özelleştirmenin engellenebilmesi, işgale karşı antiemperyalist kitlesel eylemler siper savaşının güzel örnekleridir.

Türkiye'deki sorun, bu tür kısmi kazanımlar için bile işçi sınıfının mecalinin neredeyse kalmamış olmasıdır. O nedenle kontrollü kelimesini bir kez daha gündeme getirmemiz gerekiyor. Mücadelenin pedagojik yönü, o nedenle, bir yönüyle güç biriktirme aşaması olarak da görülebilir. Şüphesiz mücadele sonuçta pratik bir süreçtir. Dolayısıyla kontrolü de bir metafor haline getirmemek gerekir. Zar zor biriktirilmiş gücün sonuçsuz kalacağı belli bir eylemlilik içinde heba edilmemesi koşuluyla. Unutulmaması gereken nokta işçi sınıfının bugünkü gereksiniminin eylemle bütünleşik bir eğitim ve siyasallaşma süreci olduğudur.

KAYNAKÇA

Abramson PR, Boks JW (1971) Social mobility and political attitudes: A study of intergenerational mobility among young British men, Comparative Politics, 3(3): 403-428.

Abramson PR (1972) Intergenerational social mobility and partisan choice, The American Political Science Review, 66(4): 1291-1294.

Abramson PR (1976) Generational change and the decline of party identification in America: 1952-1974, The American Political Science Review, 70(2): 469-478.

Abramson PR (1976) Generational change and continuity in British partisan choice, British Journal of Political Science, 6(3): 364-368.

Abramson PR (1979) Developing party identification: A further examination of life-cycle generational and political effects, American Journal of Political Science, 23(1): 78-96.

Abramson PR, Inglehard R (1986) Generational replacement and value change in six west European societies, American Journal of Political Science, 30(1): 1-25.

Alejandro P (1971) On the interpretation of class consciousness, The American Journal of Sociology, 27(2): 228-244.

Althusser L (2002) Marx İçin, (Çev: Ergüden I), İthaki Yayınları, İstanbul.

Althusser L (2004) Güncel Müdahaleler, (Çev: Tümertekin A), İthaki Yayınları, İstanbul.

Andersen P (1977) Gramsci: Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji, (Çev: Günersel T), Alan yayıncılık, İstanbul.

Andersen SA (1989) Working Class Culture as a Process (Working Class Culture Ed by Frykman BS, Tegmer E içinde): 23-42.

Anderson P (2004) Tarihsel Materyalizmin İzinde, (Çev: Bakıncı M, Gürvit H), Belge Yayınevi, İstanbul.

Anderson P (2004a) Batı Marksizm'i Üzerine Düşünceler, (Çev: Aksoy B), Birikim Yayınları, İstanbul.

Aronowitz S (1973) False Promises, McGraw-Hill Book Company, USA.

Balibar E (2003) Marx'ın Felsefesi, (Çev: Laçiner Ö), Birikim yayınları, İstanbul.

Barbalet JM (1996) Class action and class theory: Contra culture, pro emotion, Science and Society, Winter 4: 478-485.

Baxter J (1994) Is husband class enough ? American Sociological Review, 59(2): 220-235.

Beackson S (1976) Labour Party politics and the working class, British Journal of Political Science, 6(2): 231-238.

Berber Ö (2005) Sınıf Bilinci ve Sınıf Kültürü: Eti Alüminyum Fabrikası Örneği, (İşçi sınıfının değişen yapısı ve sınıf hareketinde arayışlar deneyimler sempozyumu bildiriler kitabı, Sosyal Araştırmalar Vakfı-Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi yayını içinde): 91-104.

Bottomore T (1966) Class in Modern Society, Vintage Books, New York.

Brooke S (2001) Gender and working class identity in Britain during the 1950s, Journal of Social History, 34(4).

Bruce W (1995) A comparative study of working class disorganization: Union decline in eighteen advanced capitalist countries, American Sociological Review, 160(2): 179-202.

Buğra A (2004) Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E. P. Thompson'u Okumak, (Thompson EP İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Çev: Kocabaşoğlu U, Birikim Yayıncılık, İstanbul içinde): 11-37.

Callinicos A (2004) Toplum Kuramı, Tarihsel Bir Bakış, (Çev: Tezgiden Y), İletişim Yayınları, İstanbul.

Camfield D (2004/2005) Re-orienting class analysiss: Working classes as historical formations, Science and Society, 68(4): 421-447.

Castoriadis C (1997) Marksizm ve Devrimci Kuram, (Çev: Tufan H), İletişim Yayınları, İstanbul.

Cecil CN (1937) Class structure, class consciousness, and party alignment, American Soçiological Review, 2(3): 365-371.

Çulhaoğlu M (19917) Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu, Sarmal Yayınları, İstanbul.

De Graff ND, Nieuwbeerta P, Heath A (1995) Class mobility and political preferences: Individual and contextual effects, The American Journal of Sociology, 100(4): 997-1027.

Engels F (1992) Ludwig Feurbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu, (Çev: Belli S), Sol Yayınları, Ankara.

Frank P (1967) Working class conservatives: A theory of political choice, The British Journal of Sociology, 18: 278-290.

Eagleton T (1991) İdeoloji, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Eulau H (1956) Identification with class and political perspective, The Journal of Politics, 18(2): 232-253.

Fried M (1973) The World of the Urban Working Class, Harvard University Pres, Cambridge.

Gani G (1974) Determinants of party preference in Italy: Toward the integration of complementary models, American Journal of Political Science, 18(2): 315-329.

Geary D (1999) Working class identifies in Europe: 1850s-1930s, Australian Journal of Politics and History, 45(1): 20-34.

Geras N (2002) Marx ve İnsan Doğası: Bir Efsanenin Reddi, Birikim Yayınları, İstanbul.

Giddens A (1981) The Class Structure of the Advanced Societies, Hutchinson Lmt, Second Edition, Great Britain.

Gramsci A (1983) Aydınlar ve Toplum, (Çev: Günyol V, Edgü F, Onaran B), Örnek Yayınları, İstanbul.

Gramsci A (2003) Hapishane Defterleri, (Çev: Cemgil A), Belge Yayınları, İstanbul.

Hançerlioğlu O (1976) Felsefe Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Holtmann D, Strasser H (1990) Comparing Class Struckures and Class Consciousness in Western Societies, (Class

Structure in Europe, Ed By Haller M, M. E. Sharpe Inc. , London içinde): 3-10.
Inglehart R, Flanagan SC (1987) Value change in industrial societies, The American Political Science Review, 81(4): 1289-1319.
Inglehart R, Abramson PR (1994) Economic security and value change, The American Political Science Review, 88(2): 336-354.
Jackman MR (1979) The subjective meaning of social class identification in the United States, Public Opinion Quarterly: 443-462.
Jee J (1997) Class sutructure and class consciousness in South Korea, Journal of Contemporary Asia, 27(2): 135-156.
Jones AW (2001) Caring labor and class consciousness: The class dynamics of gendered work, Sociological Forum, 16(2): 281-299.
Joseph A (1992) Modes of class formation, The British Journal of Sociology, 43(3): 345-367.
Kelley J 81995) Class and class conflict in six western nations, American Sociological Review, 60(2): 157-178.
Kenny CB (1994) The microenvironment of attitude change, The Journal of Politics, 56(3): 715-728.
Korpi W (1971) Working class communism in Western Europe, American Sociological Review, 36(6): 971-984.
Korsch K (1991) Marksizm ve Felsefe, (Çev: Öner Y), Belge Yayınları, İstanbul.
Korsch K (2000) Karl Marx, Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi, (Çev: Okyayuz M), Doruk Yayımcılık, Ankara.
Langford T (1996) Effects of strike participation on the political consciousness of Canadian postal workers, Industrial Relations, 51(3): 563-586.
Leggett JC (1963) Working class consciousness, race and political choice, The American Journal of Sociology: 172-180.
Leggett JC (1963) Uprootedness and working class consciousness, The American Journal of Sociology, 68(6): 682-692.

Leggett JC (1964) Economic insecurity and working class consciousness, American Sociological Review, 29(2): 226-234.

Leggett JC (1968) Class, Race, and Labor: Working Class Consciousness in Detroit, Oxford University Pres, New York.

Lenin V (1977) Ne Yapmalı ? (Çev: Ardos M), Sol Yayınları, Ankara.

Lipsitz L (1965) Working class authoritarianism: A re-evaluation, American Sociological Review, 30(1): 103-109.

Lockwood D (1975) Sources of Variation in Working Class Images of Society, (Working Class Images of Society Ed by Bulmer M, Routledge Direct Editions, London içinde): 16-31.

Logan JR (1977) Affluence, class structure, and working class consciousness in modern Spain, The American Journal of Sociology.

Lukacs (1998) Tarih ve Sınıf Bilinci, Belge Yayınları, Çev: Öner Y, İstanbul.

Manza J (1995) Class voting in capitalist democracies since World War 2, Annuel Review of Sociology, 21: 137-162.

Marshall G, Rose D, Newby W, Vogler C (1989) Social Class in Modern Britain, Unwin Hyman Ltd, London.

Martinot S (2000) The racialized construction of social class in the United States, Social Justice, 27(1): 43-61.

Marx K (1976) Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, (Çev: Ağaoğlu T), May Yayınları, İstanbul.

Marx K (1976a) Alman İdeolojisi (Feurbach), (Çev: Belli S), Sol Yayınları, Ankara.

Marx K (1976b) 1844 Elyazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe, (Çev: Somer K), Sol Yayınları, Ankara.

Marx K (1976c) Louise Bonaparte'ın 18 Brumaire'i, (Çev: Belli S), Sol Yayınları, Ankara.

Marx K, Engels F (1976) Kutsal Aile, (Çev: Somer K), Sol Yayınları, Ankara.

Marx K (1978) Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx K (1979) Felsefenin Sefaleti, (Çev. Kardam A), Sol Yayınları, Ankara.

Marx K, Engels F (1979) Felsefe İncelemeleri, (Çev: Belli S), Sol Yayınları, Ankara.
Marx K (1991) Komünist Manifesto, (Çev: Erdost M), Sol Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
Mayer KB (1955) Class and Society, Random House Inc, New York.
McNall S, Levine RF, Fantasia R (1991) Bringing Class Back in, Westwiew Pres, Oxford.
Meiksins P (1997) Same as it ever was ? The structure of the working class, Monthly Review, 49(3).
Milner A (1999) Class, Sage Pub, London.
Morris RJ (1979) Class and Class Consciousness in the Industrial Revolution 1780-1850, The Macmillan Pres Ltd, London.
Nichols t, Suğur N (2005) Global Emek, Yerel Sermaye: Türkiye'de İşçiler ve Modern Fabrika, İletişim Yayınları, İstanbul.
Okuyan K (2003) "NE YAPMALI"cılar Kitabı, NK Yayınları, İstanbul.
Pannekoek A (2002) Lenin'in Filozofluğu, (Çev: Yücesoy S), Metis Yayınları, İstanbul.
Przeworski A (1971) Theories in search of a curve: A contextual interpretation of left vote, American Political Science Review, 65(1): 51-68.
Prysby CL (1977) Psychological sources of working class support for leftist political parties, The Journal of Politics, 39(4): 1073-1081.
Ranis P (1991) Working class consciousness in Argentina, Latin American Research Review, 26(2): 133-156.
Rosenberg M (1953) Perceptual obstacles to class consciousness, Social Forces, 32(1): 22-27.
Rosendhal M (1985) Conflict and Compliance: Class Consciousness Among Swedish Workers, University of Stockholm, Sweden.
Savage M (2000) Class Analysis and Social Transformation, Open University Press, USA.
Simpson IH, Stark D, Jackson RA (1988) Class identification process of married, working men and women, American Journal of Sociological Review, 53(2): 284-293.

Stark D (1980) Class strugle and the transformation of labor process, Theory and Society.

Thompson EP (2004) İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, (Çev: Kocabaşoğlu U), Birikim Yayınları, İstanbul.

Turner CL (1995) Japanese Workers in Protest, University of California Pres, USA.

Vallas SP (1987) The labor process as a source of class consciousness, Sociological Forum, 2(2): 237-256.

Weakliem D (1993) Class consciousness and political change: Voting and political attitudes in the British working class, 1964 to 1970, American Sociological Review, 58: 382-397.

Westholm A, Niemi RG (1992) Political institutions and polatical socialization: A cross-national study, Comparative Politics, 25(1): 25-41.

Winson A (1997) Does class consciousness exist in rural communities ? The impact of restructuring and plant shotdowns in rural Canada, 62(4): 429-454.

Witheford ND (2004) Siber Marx, Aykırı Yayıncılık, İstanbul.

Wood EM (2003) Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması, (Çev: Artan Ş), İletim Yayınları, İstanbul.

Wright EO (1978) Class, Crisis, and the State, Verso, www. ssc. wisc. edu, ulaşım tarihi: 11. 5. 2005.

Wright EO, Shin KY (1988) Temporality and class analysis: A compatarive study of the effects of class trajectory and class structude on class consciousness in Sweden and the United States, Sociological Theory, 6(1): 58-84.

Wright EO (1989) The comparative Project on class structure and class consciousness, Acta Sociologica, 32(1): 3-22.

Wright EO (2001) Reflections on Marxism, class, and politics (Interview responses), www. ssc. wisc. edu.

Wright EO (2004) Foundations of Class Analysis (Approaches to Class Analysiss, Ed by Wright EO içinde), www. ssc. wisc. edu, ulaşım tarihi: 16. 5. 2005.

Yurtsever H (1992) Sınıf ve Parti, Dönem Yayınevi, İstanbul.

Zingdaff R, Schulman MD (1984) Social bases of class consciousness, Social Forces, 63(1): 98-116.

Dipnot Yayınları

✓ KİTAPTA KURUTULMUŞ ÇİÇEKLER YADA SÖZLÜ KÜLTÜR ÜZERİNE DÜŞÜNMEK
Eser Köker

✓ YEREL YÖNETİMLER VE CİNSİYET
Kadınların Kentte Görünmez Varlığı
Ayten Alkan

✓ ANTROPOLOJİ: Kuramlar / Kuramcılar
Sibel Özbudun, Balki Şafak, N.Serpil Altuntek

✓ SİYASAL BİR OLUŞUM OLARAK İSLAMCILIK
Menderes Çınar

✓ KAPİTALİZM VE TÜRKİYE 1
Kapitalizm,Tarih ve Ekonomi
Haz: Fuat Ercan – Yüksel Akkaya

✓ KAPİTALİZM VE TÜRKİYE 2
Emek, Siyasal Yaşam ve Bölgesel Kalkınma
Haz: Fuat Ercan – Yüksel Akaya

✓ TÜRKİYE'DE SİVİL HAYAT VE DEMOKRASİ
Sivil Toplum sorunlarını Tartışıyor.
Şeyhmus Diken

✓ İNGİLTERE'DE TÜRKÇE YAŞAMAK
Türkler, Kürtler, Kıbrıslılar
Tayfun Atay

✓ TEK PARTİLİ DÖNEMDE ANKARA
Siyaset ve yerel Demokrasi
Orçun İmga

✓ ZEHİR VE PANZEHİR Kürt Sorunu: Faşizmin Şartı Kaç
İrfan Aktan

✓ LENİN DÖNEMİ
Yada Mutlaka Okunması Gereken Alıntılar Kitabı
Semih Yakın

KATILIMCI DEMOKRASİ
Dünyadaki Katılımcı demokrasi Deneyimleri
Amerika Vera Zevala

✓ KAPİTALİZMİ ANLAMAK
Haz: Fuat Ercan, Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Koray R. Yılmaz, Ümit Akçay,Tolga Tören

✓ KAPİTALİZM,KÜRESELLEŞME,AZGELİŞMİŞLİK
Haz: Fuat Ercan, Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Koray R. Yılmaz, Ümit Akçay,Tolga Tören

✓ TÜRKİYE DE KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ
Haz: Fuat Ercan, Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz, Koray R. Yılmaz, Ümit Akçay,Tolga Tören

✓ İŞÇİ SINIFININ KIYISINDA
Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme
Arif Geniş

✓ KİTLE İLETİŞİM KURAMLARI
Levent Yaylagil

✓ TÜRKİYE'DE BÜYÜMENİN EKONOMİ POLİTİĞİ
1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme
İsmail Şiriner, Yılmaz Doğru

✓ GÜNLÜĞE DÜŞEN NOTLAR
İnönü Alpat

✓ KÜRESELLEŞMEYE GÜNEY'DEN TEPKİLER
Haz: Oktar Türel,Ceyhun Gürkan,Özlem Taştan

✓ KÜRTLERDE DEĞİŞİM VE MİLLİYETÇİLİK
Naci Kutlay

Sınıf bilinci Marksizm'e ilişkin bir kavramdır. Marksizm sınıfların nesnel varlığının ötesinde birbirlerinden ayrı bilinç yapılarına sahip olduklarını ileri sürer. Bu teze ayağını basarak da devrim kuramına ulaşır.

Sınıfı siyasal bir işlevle donatan Marksizm, devrimci bir kuramdır. O nedenle aynı zamanda bir siyaset yöntemidir. Marksizm'de devrim sınıf devrimidir. Devrimci sınıf da işçi sınıfıdır. Sınıf bilinci, Marksizm için, sınıf ile devrim arasındaki köprü pozisyonundadır.

Buna karşılık Marksizmin sınıf bilinci konusunda söyledikleri belli ölçülerde belirsiz, belli ölçülerde eksik, belli ölçülerde de karmaşık olarak nitelenebilir. Bunun nedeni konunun Marksist eserlerde hemen hemen hiç kendi başına ele alınmamış olmasıdır.

Yazar bu çalışmasında Marksist klasiklerdeki bu değerlendirmeleri bir araya getirmeye ve konuyla ilgili güncel Marksist literatürdeki tartışmaları okurlarla paylaşmaya çalışıyor.

dipnot yayınları
Selanik Caddesi 82/32 Kızılay - Ankara